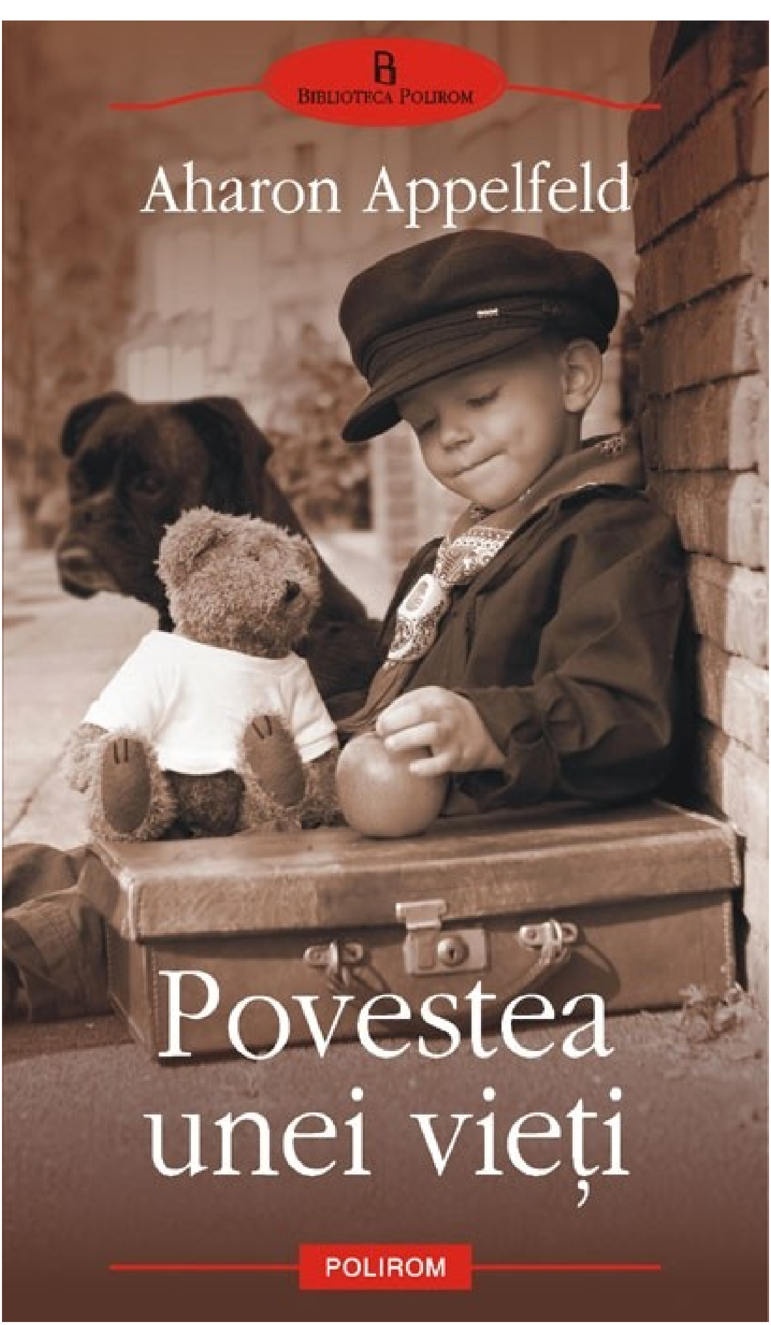

Biblioteca Polirom
Aharon Appelfeld
Povestea unei vieți
POLIROM

PROZĂ XXI

Colecţia BIBLIOTECA POLIROM este coordonată de Bogdan-Alexandru Stănescu.

Aharon Appelfeld, *Sipur Haim*
Copyright © Aharon Appelfeld, 1999 All rights reserved
© 2009 by Editura POLIROM, pentru prezenta traducere
www.polirom.ro
Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, el. 7, ap. 33, O.P. 37;
P.O. BOX 1 – 728, 030174
Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României:
APPELFELD, AHARON
Povestea unei vieţi/Aharon Appelfeld;
trad. de Any Shilon. — Iaşi: Polirom, 2009
ISBN 978 – 973 – 46 – 1112 – 6
I. Shilon, Any (trad.)
821.411.16 – 31 = 135.1
Printed in ROMANIA

AHARON APPELFELD

POVESTEA UNEI VIEŢI

Traducere din limba ebraică
şi note de Any Shilon

POLIROM
2009

Aharon Appelfeld s-a născut la Cernăuţi, în 1932. Mama lui a fost ucisă în timpul manifestărilor antisemite care au precedat izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, iar el însuşi a fost deportat într-un lagăr de muncă din Transnistria, din care a reuşit să evadeze la vârsta de opt ani. Următorii trei ani a supravieţuit trăind în păduri, până când, în 1944, s-a alăturat Armatei Roşii. La scurt timp a reuşit să fugă în Italia, iar în 1946 a ajuns în Palestina. A studiat la Universitatea Ebraică din Ierusalim şi a predat literatura ebraică la Universitatea Ben-Gurion din Bar Şeva. La sfârşitul anilor ’50 a început să publice în ebraică, devenind unul dintre cei mai cunoscuţi şi apreciaţi prozatori israelieni. Deşi a refuzat în repetate rânduri să fie definit ca un scriitor al Shoah-ului, timp de patruzeci de ani a explorat în operele sale de ficţiune tema Holocaustului, precum şi ceea ce criticii au numit „moştenirea iudaismului est-european”. Este membru al Academiei Americane de Arte şi Ştiinţe. Cărţile sale au fost traduse în peste 30 de limbi. În 1983 i s-a decernat premiul Israel pentru literatură, în 1989, Premiul Naţional pentru Literatură Israeliană şi în 2005, premiul Nelly-Sachs pentru întreaga operă literară. Dintre romanele sale, au fost traduse până acum în limba română *Badenheim 1939* (Univers, 1988; Polirom, 2007), *Pentru toate păcatele* (Hasefer, 2000) şi *Caterina* (Univers, 2002).

Distins în 2004 cu Premiul Medicis pentru literatură străină, volumul autobiografic *Povestea unei vieţi* descrie experienţele trăite de Aharon Appelfeld de-a lungul a aproape opt decenii – anii dinainte de război, deportarea, evadarea din lagăr, lupta pentru supravieţuire în pădurile Transnistriei, viaţa din tabăra de refugiaţi din Italia, emigrarea în Palestina, anii de armată şi cei de studii,

descoperirea vocaţiei de scriitor –, urmând cursul întortocheat al memoriei, redat admirabil prin stilul eliptic, lacunar, presărat cu nenumărate salturi temporale, ce conferă autenticitate şi onestitate prozei lui. Cartea de faţă este de fapt povestea genezei scriitorului, a eforturilor sale de a-şi clădi o viaţă nouă pe rămăşiţele trecutului, de a reînnoda legăturile cu moştenirea iudaică şi de a-şi descoperi propria voce în oceanul polifonic al literaturii, scriind într-o limbă adoptivă.

Prefaţă

Paginile care urmează sunt frânturi de amintiri şi meditaţii. Memoria noastră este derutantă şi selectivă, reţine numai ceea ce alege să reţină. Nu spun că ar păstra numai ceea ce este bun şi plăcut. Memoria, la fel ca şi visul, absoarbe din cursul dens al evenimentelor unele detalii şi le închide în adâncuri, ca în nişte mici recipiente, le păstrează şi le readuce ocazional la suprafaţă. Ca şi visul, memoria încearcă să dea oarecare semnificaţie evenimentelor.

Încă din copilărie simţeam că memoria este un rezervor viu şi efervescent, care îmi stimula întreaga fiinţă. Când eram copil, vizualizam vacanţa de vară în satul bunicilor. Ore în şir stăteam la geam şi vedeam în minte călătoria într-acolo. Tot ce-mi aminteam din vacanţele trecute revenea şi părea mai viu, mai plin de culoare.

Memoria şi imaginaţia aleargă uneori împreună. În toţi aceşti ani tăinuiţi păreau că se întrec între ele. Memoria era reală, substanţială parcă.

Imaginaţia avea aripi. Memoria mă atrăgea către cunoscut, imaginaţia îşi lua zborul către neştiut. Amintirea aşternea întotdeauna asupra mea linişte şi farmec. Imaginaţia mă zbuciuma, iar în cele din urmă mă deprima.

Cu timpul, am învăţat că unii oameni trăiesc numai

prin forţa imaginaţiei. Aşa era unchiul meu Herbert. Moştenise o mare avere, dar, fiindcă trăia într-o lume imaginară, risipise tot şi sărăcise. Când l-am cunoscut mai îndeaproape, era un om sărac, care trăia din mila familiei, dar nici în sărăcia sa nu renunţase la fantezie. Privirea îi era aţintită undeva departe de tine şi vorbea întotdeauna despre viitor, de parcă prezentul sau trecutul nu existau.

E uluitor cât de clare sunt amintirile îndepărtate ale copilăriei, în special cele legate de munţii Carpaţi şi de câmpiile aşternute la poalele lor. În ultimole vacanţe de vară am savurat din ochi munţii şi câmpiile cu un fel de dorinţă dureroasă. Do parcă părinţii mei ar fi ştiut că acestea sunt ultimele vacanţe, că de atunci încolo viaţa va deveni un infern.

Aveam şapte ani când a izbucnit al Doilea Război Mondial. Scurgerea timpului a devenit confuză, nu mai erau iarnă şi vară, nu mai erau lungile călătorii în satul bunicilor. Viaţa ne-a fost înghesuită într-o odaie strâmtă. O vreme, am trăit în ghetou, dar spre sfârşitul toamnei am fost alungaţi şi de-acolo. La capătul câtorva săptămâni pe drumuri, am ajuns în lagăr. Despre evadare voi povesti la timpul potrivit.

În timpul războiului n-am fost eu însumi. Eram ca un mic animal, adăpostit într-o vizuină, mai bine zis în mai multe vizuini. Gândurile şi sentimentele mele erau foarte limitate. Adevărat, uneori se ridica din mine o uimire îndurerată – de ce şi pentru ce am fost lăsat singur? –, dar mirarea dispărea în negura pădurii şi micul animal din mine revenea şi mă adăpostea din nou în blana sa. Din anii războiului îmi amintesc foarte puţin, parcă nu ar fi fost şase ani neîntrerupţi. Ce-i drept, uneori se mai ridică din ceaţa deasă un trup întunecat, o mână înnegrită, un pantof din care n-au mai rămas decât petice. Aceste imagini, câteodată aprige ca nişte lovituri de trăsnet, dispar aproape imediat, de parcă ar refuza să se lase dezvăluite,

şi se iveşte iar tunelul negru pe care îl numim război. Cam asta ar fi cu privire la memoria conştientă, dar palmele, tălpile, spatele şi genunchii mei îşi amintesc mai multe. Dacă aş fi fost în stare să pătrund în ele, m-ar fi copleşit imaginile. Mi s-a întâmplat uneori să-mi ascult vocea trupului şi să scriu câteva capitole, dar nici ele nu sunt mai mult decât fragmente de realitate obscură, care vor rămâne veşnic tăinuite în mine.

După război, am petrecut câteva luni pe coasta italiană şi alte câteva pe coasta iugoslavă. Au fost luni de minunată uitare. Apa, soarele şi nisipul ne frământau trupurile până la căderea întunericului, iar noaptea stăteam în jurul focului, prăjeam peşte şi beam cafea. Pe plajă forfoteau în acele vremuri oameni loviţi de război: tot felul de muzicanţi, scamatori, cântăreţi de operă, prezicători de rele, contrabandişti şi hoţi şi, printre alţii, copii-artişti de şase-şapte ani, adoptaţi de impresari venali care îi târau din loc în loc. În fiecare noapte dădeau un spectacol sau chiar două.

În acea perioadă, uitarea îşi construia în noi subsoluri adânci şi fortificate. Pe parcurs, le-am adus în Palestina. Când am ajuns în ţară, uitarea era deja zidită în sufletul nostru. Din acest punct de vedere, Israelul a fost un fel de continuare a Italiei. Uitarea a găsit aici teren fertil. Fără îndoială, ideologia acelor ani a fost utilă acestei fortificări, dar ordinul de consolidare a zidului nu a venit din afară. Câteodată, din adâncurile fortificate se infiltrau imagini de război care îşi cereau dreptul la viaţă. Nu aveau însă puterea să învingă uitarea şi setea de viaţă. Iar viaţa poruncea: Uită! Lasă-te absorbit! Kibbutzurile şi satele de tineret erau minunate sere de cultivare a uitării.

Ani întregi am fost cufundat într-o toropeală amnezică. Mă obişnuisem cu adâncurile înghesuite şi mocirloase. Adevărat, mi-a fost întotdeauna teamă că vor erupe. Mi se părea, şi nu fără temei, că forţele întunecate

ce mişunau acolo se întăreau, iar într-o zi, când locul va deveni prea strâmt, vor exploda şi vor ţâşni afară. La drept vorbind, asemenea erupţii chiar s-au produs uneori, dar puterea de reprimare le-a înăbuşit, şi subsolurile au fost din nou zăvorâte.

Ani întregi a durat separaţia dintre *acolo* şi *aici*, dintre jos şi sus. Povestea acestei lupte e descrisă în paginile care urmează, desfăşurată pe mai multe fronturi: amintire şi uitare, senzaţie de haos şi neputinţă pe de o parte, în contrast cu aspiraţia către o viaţă plină, pe de alta. Cartea aceasta nu pune întrebări şi nu dă răspunsuri. Paginile de faţă sunt portretizarea unei lupte, dacă îmi e permis să folosesc limbajul lui Kafka, iar la această luptă iau parte toate componentele sufletului: amintirea casei, părinţii, frumuseţea pastorală a Carpaţilor, bunicii şi valurile de lumină care se scurgeau pe-atunci spre sufletul meu. După ele, războiul, tot ce a distrus el, cicatricele pe care le-a lăsat. Iar la urmă, numeroşii ani petrecuţi în Israel: munca pământului, învăţarea limbii, depăşirea neliniştilor adolescentine, universitatea şi literatura.

Cartea aceasta nu este o finalizare, ci o încercare, o încercare disperată, dacă vreţi, de a lega diferitele componente ale vieţii mele de rădăcina din care au început să crească. Cititorul să nu caute în aceste pagini o poveste de viaţă ordonată şi exactă. Aici sunt capitole de viaţă înlănţuite între ele în memoria mea, care trăiesc şi pulsează. Multe s-au pierdut, pe multe le-a înghiţit uitarea. Ce a mai rămas părea pentru moment neînsemnat, totuşi, când am aşezat fragment lângă fragment, am simţit că le leagă nu numai anii, ci şi o anumită semnificaţie.

1

Când încep amintirile mele? Uneori, mi se pare că

abia pe la patru ani, când am pornit pentru prima oară, tata, mama şi cu mine, într-o excursie prin pădurile umede şi umbroase ale Carpaţilor. Alteori, mi se pare că amintirile au început să înmugurească în mine încă dinainte, în camera mea, lângă fereastra cu geamuri duble, împodobite cu flori de hârtie. Zăpada cade din cer cu fulgi moi, vătuiţi. Foşnetul lor e atât de delicat, încât nu-i poţi auzi. Ore întregi stau şi privesc această minune, până mă contopesc cu revărsarea albă şi adorm.

O amintire mai clară e legată de un cuvânt, destul de lung şi cam greu de pronunţat, *Erdbeeren*, care în germană înseamnă „căpşuni”. Primăvară. Mama stă în picioare, lângă fereastra deschisă, eu, cocoţat pe un scaun lângă ea, şi deodată, dintr-o fundătură, apare o fetişcană ruteancă, ducând pe cap un coş larg şi rotund, plin cu căpşuni.

— *Erdbeeren*! strigă mama.

Strigătul ei nu e adresat fetei, ci tatii, care tocmai a coborât în curte şi e foarte aproape de ea. Deci tata o opreşte pe fată, aceasta coboară coşul de pe cap, vorbesc o clipă între ei. Tata râde, scoate o bancnotă din buzunarul hainei şi i-o dă fetei, care în schimb îi întinde coşul cu toate căpşunile din el. Tata urcă scările şi intră în casă. Acum putem vedea de aproape: coşul nu e adânc, dar foarte larg, căpşunile sunt mici, roşii şi răspândesc un miros reavăn de pădure. Grozav aş vrea să întind mâna şi să apuc o grămăjoară, dar ştiu că asta e strict interzis, aşa că mă abţin. Mama probabil mă înţelege, căci scoate o grămăjoară de căpşuni, le spală şi mi le întinde, pe o farfurioară. Sunt atât de fericit, că de bucurie mă înec.

De-abia acum începe ceremonia: mama toarnă zahăr tos peste fructele micuţe, le adaugă smântână, ne serveşte pe fiecare. Nu e nevoie să mai cerem. Mama ne umple iar şi iar farfuriile, şi noi înfulecăm, de parcă ar sta să se termine căpşunile. Nicio grijă, coşul e încă plin, chiar dacă

am mânca toată noaptea nu s-ar goli.

— Păcat că n-avem musafiri, spune mama.

Tata râde uşor, ca un complice la o conspiraţie.

Şi a doua zi am mâncat porţii enorme, dar fără pasiune, ca fapt divers. Mama a pus restul în cămară, şi am văzut cu ochii mei cum căpşunile strălucitoare au căpătat o nuanţă gri şi s-au ofilit, iar asta mi-a înnegurat sufletul pentru o zi întreagă.

Dar coşuleţul împletit din nuiele simple a rămas în casa noastră multă vreme şi, oricând îmi cădea privirea pe el, mi-l aminteam stând pe capul tinerei rutence, ca o coroană roşie.

Amintiri mai clare am din plimbările pe malul râului, pe câmpii şi pe pajişti. Câteodată urcam un deal, ne aşezam pe vârful lui şi priveam. Părinţii mei vorbeau puţin, dar ascultau cu atenţie. La mama e mai vizibil. Când ascultă, ochii ei mari se deschid larg, parcă ar vrea să cuprindă tot ce o înconjoară. Acasă, la fel, e mai multă tăcere decât vorbă. Din acele zile îndepărtate şi pierdute, nu mi-a rămas amintirea nici unei conversaţii, ci doar a privirilor mamei. Era în ele atâta blândeţe şi afecţiune pentru mine, încât le simt până în ziua de azi.

Casa noastră e mare şi are multe camere. O terasă dă spre stradă, a doua – spre grădina publică. Perdelele sunt lungi, ating parchetul, iar când servitoarea le schimbă, mirosul apretului se răspândeşte în toată casa. Dar mai mult chiar decât perdelele mi-e dragă podeaua, mai bine zis covorul care acoperă podeaua. Pe modelele lui florale construiesc din cuburi mari de lemn case şi străzi, le populez cu ursuleţi de pluş şi căţeluşi de plumb. Covorul e gros şi moale, iar eu mă cufund în el ore în şir, imaginându-mi că merg cu trenul, traversez continente şi, la urmă, ancorez în satul bunicii.

Gândul că vara vom merge la ţară îmi readuce vag în minte vizita trecută, dar imaginile de-atunci s-au estompat

într-atât, că par mai mult un vis. Am reţinut totuşi un cuvânt: *mestameb*[1]. Cuvântul e curios şi de neînţeles, dar bunica îl repetă des, în fiecare zi. De multe ori am vrut să întreb ce înseamnă acest cuvânt ciudat, dar n-am întrebat. Mama şi cu mine vorbim în germană. Uneori mi se pare că, pentru mama, felul de-a vorbi al bunicilor e jenant şi că ar prefera să nu le aud limba. Mi-am făcut totuşi curaj şi am întrebat-o:

— Cum se numeşte limba în care vorbesc bunicul şi bunica?

— Idiş, mi-a şoptit mama la ureche.

La ţară, ziua e foarte lungă, se prelungeşte adânc în noaptea albă. La ţară nu sunt covoare, doar rogojini. Chiar şi în camera de oaspeţi e aşternută o rogojină. Când o atingi cu piciorul scoate un unul UHcat. Mama stă lângă mine şi taie un pepene. La ţară nu sunt restaurante şi nu există cinema, stăm cu toţii în curte până târziu şi privim asfinţitul, rămânem până spre miezul nopţii. Mă străduiesc să nu adorm, dar până la urmă cad răpus de somn.

Ziua este aici plină de mici încântări. Un taraf format din trei ţigani intră deodată în curte şi începe o melodie tristă, la vioară. Bunica nu se enervează, îi cunoaşte îndeaproape şi îi lasă să cânte. Melodia mă întristează din ce în ce mai mult, îmi vine să plâng. Mama îmi sare în ajutor şi îi roagă pe ţigani să nu mai cânte, dar ei nu se opresc.

— Lăsaţi-ne să ne rugăm aşa cum ştim noi, strigă un ţigan şi continuă.

— Copilul se teme, stăruie mama.

— N-are de ce să se teamă, nu suntem draci.

În cele din urmă, mama le întinde o bancnotă şi se opresc. Unul dintre ţigani vrea să se apropie de mine să mă împace, dar mama îl îndepărtează.

---

1 Posibil, probabil (în idiş, în orig.).

De-abia au ieşit ţiganii din curte, că apare coşarul. Un om înalt, încins cu frânghii negre, care se apucă imediat de treabă. Faţa îi e acoperită de funingine şi, cum stă aşa lângă coş, arată ca un diavol din poveştile fraţilor Grimm, pe care mi le citeşte mama înainte de culcare. Vreau să-i împărtăşesc şi mamei secretul, dar renunţ.

Spre seară, se întorc vacile de la păscut. Mugetele şi praful umplu aerul de melancolie şi alean, dar nicio grijă, sunt rapid înlocuite de ceremonialul nocturn: prepararea dulceţurilor. Dulceaţă de prune, dulceaţă de prune şi pere, dulceaţă de cireşe negre – fiecare are ora ei bine stabilită din noapte. Bunica scoate din bucătărie o oală mare de aramă şi o pune pe focul aprins în curte. Focul a fost făcut încă în orele amurgului, iar acum aureşte pe el oala de aramă. Prepararea continuă aproape toată noaptea. Bunica gustă şi adaugă condimente, la urmă îmi întinde o farfurioară cu dulceaţă caldă. Dulceaţa asta, pe care am aşteptat-o atâta, nu mă mai bucură. Teama că noaptea se va termina, că dimineaţa ne vom urca în trăsură şi ne vom întoarce la oraş, frica aceasta ascunsă mă cuprinde şi îmi umbreşte mica fericire. Prind mâna mamei şi o sărut iar şi iar, până când, îmbătat de mirosuri, adorm pe rogojină.

La ţară am venit cu mama. Tata a rămas la oraş, să se ocupe de afaceri, iar când apare pe neaşteptate mi se pare străin. Ies cu mama pe pajişte, pe malul râului, mai bine zis al unei ramificaţii a Prutului. Apa curge liniştit, transparenţa ei e orbitoare, tălpile noastre îi ating fundul neted. Vara, zilele se lungesc aici la nesfârşit. Ştiu deja să număr până la patruzeci, să desenez flori, iar peste o zi-două, voi învăţa să-mi scriu numele cu litere de tipar. Mama nu mă lasă singur nicio clipă. Apropierea ei îmi e atât de plăcută, încât chiar şi o secundă fără ea mă întristează.

Uneori, o întreb din senin despre Dumnezeu sau despre naşterea mea. Mama se arată cam încurcată de

întrebările mele, mie mi se pare că roşeşte. Odată mi-a spus: „Dumnezeu e în cer şi ştie tot”. Răspunsul ei m-a bucurat atât de mult, de parcă mi-ar fi făcut un dar fermecat. De obicei, răspunsurile ei sunt scurte, ca şi cum şi-ar îndeplini o datorie. Deseori revin cu întrebarea, dar nici asta n-o face să lungească vorba.

Spre deosebire de mama, bunica e o femeie mare şi puternică – aproape acoperă cu cele două mâini masa mare de lemn, când le pune pe ea. Ea povesteşte şi descrie, şi e clar că detaliile pe care le dă îi fac plăcere. Zarzavaturile din grădină, spre exemplu, sau livada din spatele grajdului. E greu de înţeles cum poate fi bunica mama mamei mele. Mama pare umbra ei plăpândă. Nu o dată o ceartă că lasă în farfurie supă sau o felie de budincă. Bunica are convingeri ferme în toate: cum să cultivi zarzavaturi în grădină, când trebuie culese prunele, cine e un om cumsecade şi cine e un ticălos. În legătură cu copiii, părerile ei sunt şi mai stricte. Copiii trebuie culcaţi înainte de-a se întuneca de tot, nu la ora nouă seara. Mama, spre deosebire de ea, nu vede nimic rău în faptul că un copil adoarme pe rogojină.

Bunica nu e întotdeauna într-o stare de spirit atât de categorică. Câteodată îşi îngustează ochii, se retrage în trupul ei mare şi îi povesteşte mamei despre zilele de demult. Nu înţeleg o boabă din ce vorbesc ele, totuşi îmi face plăcere să le ascult, iar când mă ridică în braţe sau mă leagănă, mă simt atât de slab, de parcă aş mai fi încă un prunc.

Bunicul e înalt şi slab şi aproape că nu vorbeşte. Dis-de-dimineaţă, iese să-şi facă rugăciunea, iar când se întoarce, masa e plină cu zarzavaturi, brânzeturi şi ouă ochiuri. Prezenţa bunicului ne impune tuturor tăcere. El nu se uită la noi şi noi nu ne uităm la el, dar vineri seara chipul lui se îmblânzeşte. Bunica îi calcă o cămaşă albă şi pornim amândoi spre sinagogă.

Drumul până la sinagogă e lung şi plin de tot felul de minunăţii. Un cal stă şi se uită mirat în jur, iar lângă el o fetiţă micuţă, cam de înălţimea mea, priveşte şi ea uimită. Nu departe de ei, un mânz se tăvăleşte în iarbă. Creatura rotofeie şi puternică e culcată pe spate, de parcă a fost trântită, şi îşi agită picioarele spasmodic, aşa cum mă rostogolesc şi eu uneori. Apoi, pentru a arăta tuturor că nu a trântit-o nimeni, se ridică şi se propteşte ferm pe picioare.

Bunicul merge în tăcere, dar tăcerea lui nu e înfricoşătoare. Păşim repede, dar ne oprim la fiecare câteva minute. Deodată mi se pare că vrea să-mi arate ceva şi să-i spună pe nume, cum face tata. Greşesc. Bunicul continuă să meargă în tăcere, vorbele pe care le rosteşte sunt neclare, dar de astă dată a scăpat câteva cuvinte pe care le-am înţeles. „Dumnezeu”, spune, „e în cer şi nu trebuie să ne fie frică de nimic”. Gesturile care însoţesc cuvintele sunt poate chiar mai clare decât acestea.

Sinagoga bunicului e mică şi construită din lemn. La lumina zilei seamănă cu o capelă de la o margine de drum, dar e mai lungă, fără icoane şi fără statuete pe poliţe. Intrarea e scundă. Bunicul se apleacă adânc şi intră, eu – după el. Aici ne aşteaptă o surpriză: multe lumânări aurii sunt înfipte în două lădiţe cu nisip şi răspândesc o lumină difuză, îmbibată cu miros de ceară.

Rugăciunea se face în surdină, aproape nici nu se aude. Bunicul se roagă cu ochii închişi, sclipirea lumânărilor i se reflectă pe frunte. Toţi sunt adânciţi în rugăciune. Eu nu. Eu mi-am amintit brusc de oraş, de străzile umede după ploaie. Vara, cad uneori ploi neaşteptate şi tata mă trage după el prin pasajele strâmte, dintr-o piaţă într-alta. Tata nu merge la sinagogă. El e pasionat de natură, de peisaje, de clădiri neobişnuite, de capele şi de cafenele în care se serveşte cafea în ceşti

delicate.

Bunicul îmi întrerupe fantezia. Se apleacă spre mine şi îmi arată cartea de rugăciuni. Paginile îi sunt îngălbenite, iar literele mari şi negre atrag privirea.

Fiecare mişcare este aici atentă şi tainică. Nu înţeleg nimic. O clipă mi se pare că leii de deasupra chivotului sunt gata să se mişte şi să se prăbuşească. Rugăciunea continuă în şoaptă. Uneori se ridică o voce mai înaltă, trăgând şoaptele după ea. Asta e casa lui Dumnezeu, oamenii vin aici ca să-i simtă prezenţa. Numai eu nu ştiu cum să-i vorbesc. Dacă voi şti să citesc în cartea de rugăciuni, voi vedea şi eu minunile şi tainele, dar deocamdată trebuie să mă ascund, ca Dumnezeu să nu-mi vadă prostia.

Cel care conduce rugăciunea citeşte, citeşte, mai sare unele capitole, se apleacă spre dreapta, se apleacă spre stânga. Se apropie de chivot şi încearcă să-i înduplece pe Dumnezeu, iar toţi ceilalţi ridică frunţile, renunţând la voinţa lor, în favoarea voinţei Domnului.

Între timp, lumânările s-au stins, oamenii şi-au scos şalurile de rugăciune, iar în ochii lor luceşte un fel de luminiţă mirată, ca şi cum ar fi înţeles deodată ceva ce nu înţeleseseră înainte.

Ieşirea din sinagogă durează mult. Întâi ies bătrânii, apoi ceilalţi. Aş vrea să mă văd deja afară. Afară, aerul e proaspăt, iar oamenii vorbesc între ei, nu cu Dumnezeu.

Pornim din nou la drum. Bunicul fredonează o rugăciune, dar e o altfel de rugăciune, nu una tensionată. Cerul e plin de stele şi lumina lor se revarsă peste noi. Bunicul spune că trebuie să ne grăbim spre sinagogă, dar să ne îndepărtăm încet de ea. Nu înţeleg rostul, dar nu întreb nimic. Am observat deja că bunicului nu-i plac întrebările şi explicaţiile. De câte ori întreb ceva, se aşterne tăcerea, răspunsul întârzie şi e scurt. Acum nu mă mai deranjează. Acum am învăţat şi eu să tac şi să ascult

zgomotele slabe care mă înconjoară. Spre deosebire de oraş, zgomotele sunt multe, dar jouse, chiar dacă din întuneric ţipătul ascuţit al vreunei păsări străpunge uneori liniştea.

Drumul durează aproape o oră şi în apropierea casei ne întâmpină bunica, îmbrăcată şi ea în alb. Mama şi cu mine purtăm hainele noastre obişnuite. Binecuvântarea şi cina festivă de vineri seara sunt liniştite ca o rugăciune. Doar noi patru îl întâmpinăm aici pe Dumnezeu. Nu ştiu de ce, dar mama are mereu un aer puţin trist la masa de vineri seara. Uneori cred că pe vremuri ştia să-i vorbească lui Dumnezeu pe limba lui, ca bunicul şi bunica, dar, din cauza unei neînţelegeri, a uitat-o. Această părere de rău o întristează la cina de vineri.

După cină, ieşim la plimbare până la râu. Bunicul şi bunica merg înainte, noi, după ei. Noaptea râul pare mai lat. Întunericul s-a risipit, cerul alb se deschide deasupra noastră. Apa curge lin, întind mâna şi o simt curgând direct în palma mea.

— Mamă? spun.

— Da, scumpul meu.

Cuvintele prin care voiam să-i descriu ce simt mi-au alunecat printre degete. Fiindcă am rămas fără cuvinte, stau jos, cu ochii larg deschişi, şi las noaptea albă să pătrundă în mine.

Rugăciunea de vineri seara e doar o pregătire pentru cea de sâmbătă, care durează ore-n şir. Bunicul e cufundat în cartea sa, iar eu stau lângă el şi îl văd pe Dumnezeu venind şi aşezându-se între leii chivotului. Mă mir că bunicul nu e emoţionat de o asemenea minune extraordinară.

— Bunicule… Nu mă mai pot abţine. Bunicul duce un deget la buze şi nu-mi dă voie să întreb.

După un timp, doi oameni se apropie de chivot, iar Dumnezeu, care şedea între lei, se face nevăzut. Dispare

atât de brusc, de parcă nici n-ar fi fost acolo. Cei doi bărbaţi scunzi nu se mulţumesc numai cu-atât: deschid chivotul. Acum chivotul e larg deschis, iar rugăciunile curg direct în el. Îmi pare rău că, într-o clipă festivă ca asta, nu ştiu să mă rog. Doi copii cam de vârsta mea stau în picioare şi se roagă la fel ca oamenii mari. Ei ştiu deja să-i vorbească lui Dumnezeu, numai eu sunt mut. Asta mă întristează din ce în ce mai mult şi îmi aminteşte de grădina publică din oraş, unde merg din când în când cu tata. În parc nu există minuni. Oamenii stau pe bănci şi tac. Tac pentru că nu ştiu să se roage, îmi dau seama cu durere. Chiar în clipa asta sulurile Torei[2] sunt scoase din chivot şi înălţate. Toţi ochii sunt aţintiţi asupra Torei, iar pe mine mă trece un fior pe şira spinării.

Citirea Torei pe mica platformă din centrul sinagogii mi se pare o taină dintr-o taină. Acum am senzaţia că, la urmă, toţi oamenii vor dispărea, iar eu voi rămâne singur, faţă în faţă cu Dumnezeu, care locuieşte în Sfântul Chivot. Patru oameni înconjoară Tora, vorbindu-i de parcă Dumnezeu însuşi s-ar afla în sulurile de pergament. Pentru o clipă, mă mir că Dumnezeu, în toată imensitatea lui, 8-a restrâns la această mică platformă.

Apoi bărbaţii rulează sulurile şi cântă cu entuziasm. Cei patru de pe platformă ridică vocile, parcă încercând să-şi anuleze propria fiinţă. După ce termină de cântat, ridică Tora şi o pun înapoi în chivot. Acesta e închis şi perdeaua brodată din faţa lui, trasă. Pentru o clipă, cred că e un vis şi că atunci când mă voi trezi, tata mă va duce departe de toată magia asta, că ne vom întoarce în oraş, la străzile largi şi curate, la casa noastră, pe care o iubesc atât de mult.

— Ce-ar fi să ieşi puţin afară? mă eliberează şoapta

---

2 Tora - primele cinci capitole din Vechiul Testament, numite şi Cărţile lui Moise.

bunicului.

Stau afară, între doi copaci înalţi, şi simt că am fost undeva departe de mine, de fanteziile mele, că am fost aruncat într-o imaginaţie străină mie, şi-mi pare bine că am ieşit din ea şi că sunt din nou cu mine însumi, lângă copacii care îşi aruncă umbra bogată pe pământ.

Privesc din nou clădirea sinagogii. E atât de şubredă, încât, dacă nu ar fi iedera care o înconjoară şi o susţine, probabil că s-ar prăbuşi. Brusc mă cuprinde o spaimă cumplită, de neînţeles, senzaţia că de îndată vor ieşi din clădire, oamenii mă vor prinde şi mă vor trage înăuntru. Spaima e atât de palpabilă, încât simt degetele străine apucându-mă şi chiar zgârieturile adânci.

— Tată! ţip şi o iau la fugă.

După ce alerg o bună bucată de drum, frica mă părăseşte şi mă întorc la cei doi pomi din faţa sinagogii. Rugăciunile se fac acum în linişte. Intru. Bunicul e adâncit în rugăciunea sa, nu simte că am intrat. Stau lângă el şi privesc chivotul acoperit de perdeaua brodată. Încerc să prind măcar un cuvânt din cele multe cu care oamenii îi vorbesc lui Dumnezeu, dar nu reuşesc. E clar: nu pot vorbi. Toţi şoptesc, se străduiesc, numai eu nu ştiu cuvintele. Privesc şi privirea mă doare. Niciodată nu-i voi putea cere nimic lui Dumnezeu, fiindcă nu ştiu să vorbesc limba lui. Nici tata şi nici mama nu ştiu s-o vorbească. Tata mi-a spus odată: „Nu avem decât ceea ce vedem cu ochii”. Atunci nu l-am înţeles, dar acum cred că ghicesc ce voia să spună.

Rugăciunea se apropie de sfârşit, însă eu nu-mi dau seama. Ultimele cuvinte sunt spuse cu atâta ardoare, de parcă se pregătesc s-o ia de la capăt. E încheierea, toţi se ridică în picioare. Un bătrân se apropie de mine şi mă întrebă cum mă cheamă. Mă sperii şi mă agăţ de haina bunicului. Bătrânul se uită la mine şi renunţă la întrebări. Imediat se servesc cu prăjiturele cu miere şi păhărele cu rachiu. Binecuvântările plutesc în aerul cu adieri de alcool.

După asta pornim către casă. Soarele străluceşte şi pe câmpii pasc turmele. Imaginea îmi aminteşte altă linişte, din altă parte, dar nu ştiu de unde. Traversăm pajiştile şi intrăm într-o pădure rară. Aici sunt câteva clădiri părăsite. Intrările lor larg deschise sunt întunecate. Pe drum ne întâlnim cu un ţăran rutean, un cunoscut de-al bunicului. Ei stau de vorbă, însă eu nu înţeleg niciun cuvânt. După aceea, ajungem pe coama dealului, iar lanurile de porumb ne emoţionează foarte tare.

Ne apropiem de casă şi o văd pe mama în poartă, îmbrăcată în alb. Mi se pare că vrea să-şi ia zborul către mine. De data asta nu greşesc. Dintr-o singură mişcare, de parcă n-ar fi fost mama, ci o fetişcană ruteancă, aleargă spre noi. În câteva secunde sunt în braţele ei. O clipă rămânem aşa în iarba înaltă.

După-amiază, stăm cu toţii în curte. Bunica ne aduce cornuri şi căpşuni cu smântână. Mama e frumoasă, cu părul lăsat pe umeri, lumina aruncă străluciri minunate pe rochia ei lungă de poplin, şi îmi spun în gând: Aşa va fi de-acum înainte. Cufundat încă în această bucurie tainică, am deodată o strângere de inimă, aproape imperceptibilă la început, dar care, încet şi pe nesimţite, îmi cuprinde cu putere tot pieptul. Izbucnesc în plâns, iar mama, care e foarte bine dispusă, mă ia în braţe, însă eu, năpădit de valuri de tristeţe şi frică, refuz să mă las consolat. Hohotele de plâns îmi scutură tot trupul – ştiu că aceasta e ultima vară în sat, că de acum încolo lumina va dispărea şi întunericul va acoperi geamurile.

Sâmbătă seara, soseşte tata şi aduce cu el toată agitaţia marelui oraş. Mama face în grabă valizele, iar bunica scoate o ladă plină de borcane cu dulceaţă, acoperite cu pânză albă, o alta cu mere roşii şi două sticle cu vişinată făcută de ea. Trăsura e elegantă, dar nu are loc suplimentar pentru provizii, aşa că darurile preţioase au fost îndesate cu greu de căruţaş în spaţiile întunecoase de

sub bănci. Bunicul stă lângă uşă, parcă smuls din lumea lui. În ochi îi străluceşte un fel de uimire tristă. O îmbrăţişează pe mama cu mare blândeţe.

Trăsura porneşte în galop, ca să prindem ultimul tren. În tren, începe din nou să mă scuture plânsul. Mama încearcă din toate puterile să mă împace. Lacrimile ţâşnesc din mine şi îmi udă cămaşa. Tata îşi pierde răbdarea şi mă întreabă de ce plâng. Tristeţea mea e sfâşietoare şi durerea mă sugrumă, dar nu le pot explica printr-un cuvânt anume. Furia tatii creşte şi, până la urmă, nu se mai poate stăpâni şi spune:

— Dacă nu încetezi cu plânsul, capeţi o palmă. Ai cinci ani şi un copil de cinci ani nu plânge fără motiv.

Tata, care de obicei nu se supăra şi îmi aducea cadouri când se întorcea din călătorii, e acum atât de înfricoşător, că îmi îngheaţă plânsul. Dar mama, care îmi înţelege durerea, mă îmbrăţişează şi mă lipeşte de inima ei. Cad la pieptul ei şi adorm.

2

Unchiul mamei, *Onkel*[3] Felix, era un bărbat înalt, tăcut şi puternic. Era stăpânul unei moşii ce se întindea peste câmpii largi, păşuni, păduri, ba avea chiar şi un lac propriu. Conacul era construit în mijlocul moşiei, înconjurat de acareturi scunde, în care se aflau camere de oaspeţi, birourile moşiei şi locuinţele servitorilor.

Primăvara şi vara, mama şi cu mine îl vizitam şi petreceam împreună o săptămână-două. Înfăţişarea lui era absolut laică, dar biblioteca îi era plină de cărţi sfinte, multe dintre ele în primă ediţie. Înainte de-a atinge o carte

3 Unchi (în germ. în orig.)

ebraică îşi punea pe cap o *kippa*[4]. Toată viaţa urmaşe cu stricteţe două precepte religioase: rugăciunea şi studiul zilnic al unei pagini din cărţile sfinte. Când se înfăşură în şalul de rugăciune şi în filactere, înfăţişarea sa laică dispărea dintr-odată. Se adâncea în rugăciune ca un evreu habotnic. Şi felul său de-a studia era al unui evreu religios: studiu prin incantaţii. Asta era mica sa taină, pe care doar puţini o cunoşteau, căci, văzut din afară, nu amintea prin nimic de un evreu tradiţionalist. Se îmbrăca la fel ca majoritatea moşierilor: costum, cămaşă albă şi cravată asortată la costum. Dar, spre deosebire de majoritatea moşierilor, avea gusturi rafinate. Costumele sale aveau o eleganţă fină, ce atrăgea privirea.

Vorbea multe limbi şi acorda o deosebită atenţie pronunţiei corecte. Germana sa era impecabilă, iar articolele despre agricultură pe care le publicase nu numai în capitala Cernăuţi, dar şi la Lvov şi Cracovia, fuseseră elogiate pentru acurateţea limbii şi claritatea stilului. Era agronom de profesie, dar avea o cultură vastă şi multilaterală. În biblioteca sa, un dulap întreg era rezervat cărţilor de filosofie, altul celor de filologie, câteva erau pline cu beletristică, fără a mai vorbi despre cărţile de agricultură pe care îmi plăcea să le răsfoiesc.

Găseam acolo fotografii de câmpii, plantaţii, animale şi păduri. Unchiul Felix îmi dădea întotdeauna voie să-i frunzăresc cărţile, căci ştia că nu le rup şi le ating cu grijă.

Uneori mi se părea că marea lui dragoste sunt caii. La moşie era un grajd cu cai de călărie înalţi şi falnici, îngrijiţi de doi rândaşi. Deşi nu mai era tânăr, unchiul Felix încăleca fără ajutorul nimănui.

De câteva ori băieţii m-au ridicat în şa şi am călărit împreună cu el. Mi-a fost frică, dar frica era amestecată cu

---

4 Mic acoperământ pentru cap, folosit de evrei în timpul rugăciunii sau al oricăror servicii religioase.

atâta plăcere, încât a dispărut aproape imediat. Am galopat peste câmpii şi pajişti, până la pădure. În adâncul pădurii era un lac. Deşi destul de întins, în lumina înserării părea restrâns şi lipsit de dimensiuni; amurgul licărea pe suprafaţa lui întunecată, iar mie mi se părea ochiul mare al unui animal fioros. Când ne întorceam acasă, mama ne întâmpina cu urale, ca pe învingători. Aveam patru ani, poate patru ani şi jumătate.

N-am văzut-o prea des pe *Tante*[5] Reghina, soţia unchiului Felix. Era o femeie suferindă, care îşi petrecea aproape tot timpul culcată în dormitorul ei spaţios. Servitoarea care o îngrijea îi semăna ca o soră. Diferenţa era că mătuşa Reghina stătea în pat, iar cealaltă o îngrijea cu devotament, zi şi noapte. Odaia largă radia un aer maiestuos şi înfricoşător, poate datorită semiîntunericului care o învăluia chiar şi în zilele calde de vară. Aproape că n-am vorbit cu ea. Se uita la mine, dar niciodată nu mă întreba nimic. Probabil că durerile îi amorţiseră mintea sau poate că în delirul ei nici nu mă vedea. Mătuşa Reghina cunoştea foarte bine literatura franceză, în tinereţe scrisese chiar o cărticică despre Stendhal. Mama nu o iubea, dar avea o mare admiraţie pentru cultura ei.

Marea mândrie a unchiului Felix erau tablourile pe care le cumpărase de la Viena şi de la Paris, printre ele un Modigliani, o stampă de Matisse şi câteva acuarele splendide. Tablourile se asortau cu mobilierul delicat al casei. Evreii bogaţi din generaţia unchiului Felix îşi umpleau odăile până la sufocare cu mobilă grea şi scumpă, atârnau pe pereţi tablouri sentimentale, îşi îmbâcseau saloanele cu vaze şi animale împăiate, iar pe podele aşterneau covoare mari şi greoaie. Unchiul Felixâi cunoştea bine pe aceşti evrei bogaţi, cu lăcomia şi avariţia lor, iar când era bine dispus îi imita. Îi plăcea, în mod

5 Mătuşă (în germ. în orig.).

special, să imite germana stricată pe care o vorbeau, ignoranţa în materie de iudaism, îmbrăcămintea vulgară, lipsa deci politeţe, felul în care îşi tratau soţiile. Îi dispreţuia şi se ţinea departe de ei.

Unchiul Felix n-a avut copii. În tinereţe, au udoptat un băieţel rutean, pe care l-au crescut cu multă dragoste. La şapte ani, copilul a fugit înapoi în satul lui, la maică-sa cea dezechilibrată psihic, şi a refuzat să se mai întoarcă la părinţii adoptivi. O întrebam mereu pe mama despre copilul rutean, iar ea mi-a povestit câte ceva, dar fără prea multe amănunte. În mod ciudat, mă identificam cu copilul şi mi-l imaginam fugind de-acasă, spre coliba mamei sale.

Uneori, veneam şi iarna. Atunci, norii acopereau moşia şi ningea fără întrerupere. Îmi plăcea să stau lângă sobele încinse şi să aud lemnele trosnind în ele. Vara, ziua era lungă şi se prelungea adânc în noapte, însă iarna ziua era scurtă ca o adiere trecătoare, lumina era puţină, cenuşie şi începea să scadă încă de la amiază.

Serile, la moşia unchiului Felix se serveau mese frugale şi dese. La ora patru după-amiază, ceai şi prăjitură cu pere ornată cu vişine, iar la ora şapte, cina festivă. Când luam masa, trăgeam de timp şi linişte din jur pătrundea în noi. În casa unchiului Felix nu se vorbea mult, disputele erau rare, nu se teoretiza fără rost. Serile, de obicei se citea sau se asculta muzică. Am fost în multe case liniştite, dar liniştea din casa unchiului Felix avea o notă aparte. Liniştea izvora din însăşi atmosfera casei şi ne învăluia într-un fel de sensibilizare plăcută.

Câteodată mătuşa Reghina cobora din pat şi îşi făcea apariţia în salon. Unchiul Felix se ridică şi îi ieşea în întâmpinare. Durerile ei erau probabil insuportabile. Uneori, nu exista altă soluţie decât să fie chemat medicul, dar în majoritatea cazurilor îngrijitoarea reuşea s-o convingă să se întoarcă în pat, îi masa spatele şi picioarele şi îi promitea o uşurare grabnică.

Mătuşa Reghina nu era obişnuită cu străinii. O dată, a intrat în salon şi m-a văzut şezând pe podea şi răsfoind o carte.

— Cine e copilul? se întoarse ea spre îngrijitoare, de parcă nu aş fi fost nepotul ei, ci un copil necunoscut.

Dar, în afară de aceste mici neplăceri, viaţa la moşia unchiului meu se scurgea liniştit şi fără incidente.

Unchiul Felix administra moşia cu amabilitate şi generozitate. Nicicând nu s-a plâns vreun lucrător că ar fi fost nedreptăţit la plată. Conducea într-o manieră liberală, conform principiului: dă mai mult şi vei primi mai mult. Era foarte bogat, dar nu era zgârcit ca noii îmbogăţiţi, cărora avariţia le întunecase judecata.

Iarna, erau uneori şi zile senine, zile scăldate în soare, în care plecam cu săniile la munte, să schiem. În această aventură ni se alătura uneori şi tata. Pe mine mă instalau sus, într-un loc din care puteam urmări schiorii. Unchiul Felix excela şi aici. În ciuda vârstei, aluneca pe zăpadă cu răsuciri agile, ca un adolescent. Tata şi mama se mai împiedicau, el nu.

Scurtele vizite la moşia unchiului Felix rămân printre cele mai puternice impresii ale copilăriei mele. Acolo totul era diferit, până şi copacii. Aceştia se ridicau mai falnici decât toţi cei pe care îi văzusem înainte, vegetaţia era mai bogată, iar servitorii înalţi păreau că ating tavanul cu capul. Viaţa unchiului Felix şi moşia sa erau legendare; majoritatea povestirilor erau încântătoare, fiind umbrite doar întâmplător de unele înspăimântătoare. Odată un beţiv îşi băuse minţile şi, cu toporul în mână, le ameninţase şi le pusese pe servitoare pe fugă, pe când îi înjura pe evrei cu averea lor cu tot; un cal trântise un grăjdar, fugise din grajd şi începuse să alerge frenetic prin curte, în timpul uneia dintre vizitele mele de vară, cineva lăsase, noaptea, un bebeluş în pragul casei; dimineaţa, servitoarele găsiseră pruncul şi îl chemaseră imediat pe

unchiul.

La moşie, liniştea era adâncă, dar nu totală. Noaptea era sfâşiată de ţipătul păsărilor de pradă şi de urletele lupilor. Unchiul Felix avea faţă de natură o atitudine deschisă. Iubea plantele şi animalele încă din copilărie. Tatăl său, bătrânul rabin, nu-i aprecia modul de viaţă şi ocupaţiile, dar nici nu-i mustra, căci avea şi el o pasiune ascunsă: creştea albine în grădină.

În vara anului 1937, viaţa a ajuns de nerecunoscut. Antisemitismul a devenit oficial, jandarmii colaborau cu gloata şi cu lumea interlopă, toate regulile erau încălcate; noapte de noapte aveau loc furturi. Unchiul Felix a încercat nu numai să reziste, dar şi să se împotrivească; trăise aici încă din tinereţe, construise casă, îngrijise câmpiile şi pădurea, era parte integrantă şi din societatea neevreiască. Noaptea, îşi punea căciula de lână şi ieşea să alunge hoţii. Într-o noapte, a prins un băiat de vreo cincisprezece ani. Acesta s-ajurat pe viaţa lui Iisus că n-o să mai fure. Unchiul Felix nu s-a declarat mulţumit numai cu acest jurământ şi i-a cerut o promisiune mai concretă. De frică, băiatul a căzut în genunchi, a implorat şi a izbucnit în plâns. Unchiul Felix i-a dat drumul, iar puştiul a rupt-o la fugă înspre poartă, ca un animal scăpat din cuşcă.

În aceeaşi vară, a murit mătuşa Reghina şi, pentru a-i respecta dorinţa, i s-a făcut o înmormântare laică. Ceruse să fie îngropată pe moşie, pe un deal de unde se vedeau lunca şi pâraiele sale. Unchiul Felix, care o iubise cu toate ciudăţeniile ei, a avut mare grijă să îndeplinească fiecare dorinţă pe care ea o exprimase în testament. La mormântul ei s-a citit din versurile lui Rilke, s-au pus multe flori[6] şi un cvartet a interpretat sonate de Mozart.

---

6 Conform tradiţiei iudaice, pe morminte nu se pun flori, ci fiecare aşază câte o piatră mică - tradiţie respectată, în general, numai de evreii religioşi.

Cvartetul, care fusese adus din Cernăuţi, a cântat în toate cele şapte zile de *shiva*[7], dimineaţa şi seara. Mătuşa Reghina lăsase o listă exactă a compoziţiilor, şi ele au fost interpretate în ordinea stabilită de ea.

Mătuşa Reghina urâse ceremoniile religioase evreieşti. Ani de zile încercase unchiul Felix să-i schimbe părerea. Odată, a venit la moşie un evreu îmbrăcat în haine tradiţionale. Când l-a văzut, ea a izbucnit în ţipete isterice, de parcă i-ar fi fost invadată casa de fantome.

După moartea mătuşii Reghina, unchiul Felix s-a schimbat. S-a închis în sine, aproape nu mai vorbea. Venea uneori la oraş, stătea în salon şi bea ceai cu lămâie. Mama şi tata îl iubeau. După cum am spus, avea cunoştinţe temeinice în multe domenii, dar niciodată nu le etala cu pedanterie şi nu-şi dădea importanţă. Mie îmi aducea jucării deosebite şi discuta cu mine de parcă aş fi fost un om matur. Nu făcea asta fără motiv. Avea o teorie, conform căreia copiii sunt dotaţi cu simţuri ascuţite şi cu inteligenţă intuitivă, deci trebuie ascultaţi cu atenţie. Îşi sprijinea teoria cu proverbe latine şi cu citate din Talmud. Odată, l-am auzit spunându-i mamei: „Păcat că evreii nu ştiu ce cultură importantă au. Dacă ar înţelege, ar plânge ca nişte copii”.

Când venea la oraş, stătea la noi. Hotelul în care îi plăcea să locuiască dăduse faliment, iar pe celelalte nu le suporta. Oricând i se ivea ocazia de-a veni la oraş, ne aducea câte o piesă preţioasă din colecţia sa. Mama îl certa, dar unchiul Felix susţinea că nimeni nu ştie când îi soseşte ceasul, deci e preferabil să-şi împartă colecţia celor dragi încă din timpul vieţii. Mie mi-a revenit o vioară italiană veche şi bogat ornamentată. Unchiul Felix mi-a

---

7 Primele şapte zile de doliu, începând după înmormântare, în care îndoliaţii nu ies din casă, stau aşezaţi pe podea şi primesc vizite de condoleanţe, în aceste zile, se ţine, în fiecare dimineaţă şi seară, o slujbă religioasă în memoria dispărutului.

testat urechea muzicală şi a hotărât: „Ureche excelentă, meriţi o vioară”.

În ceea ce mă privea, am promis să exersez cel puţin trei ore zilnic.

Nici măcar el însuşi nu ştia câtă dreptate avea. Situaţia se deteriora lună de lună. Începuse prin a lupta contra hoţilor şi a tâlharilor, dar când a aflat că aceştia erau în cârdăşie cu jandarmii, s-a ridicat împotriva jandarmilor. Însă în momentul în care până şi prefectul s-a alăturat satanei, nu i-a mai rămas altă soluţie decât să încarce într-un camion tot ce avea în casă şi să vină la oraş. A depozitat obiectele în magazia noastră cea mare, iar moşia a arendat-o pe mai nimic.

Locuia într-un apartament închiriat de lângă noi şi venea să ne vadă o dată pe săptămână, cel mult de două ori. Nu mai purta costumul elegant pe care îl îmbrăca la moşie, ci nişte haine de stradă, care adăugau un farmec aparte înfăţişării sale şi se potriveau perfect cu părul său argintiu. Nu l-am auzit niciodată plângându-se sau acuzând pe cineva. Când era pomenită mătuşa Reghina, un nor uşor îi umbrea fruntea. Erau foarte diferiţi, totuşi apropiaţi. Mama observa asta, nu fără uimire.

Unchiul ne-a dat nouă majoritatea colecţiei sale de artă. Tablourile au schimbat aspectul casei noastre şi au făcut-o să semene puţin a muzeu. Mama era foarte mândră de colecţie şi i-a invitat pe cei câţiva prieteni pe care-i aveam să vină s-o vadă.

Unchiul Felix şi-a păstrat sângele rece şi în această perioadă. Un moşier ucrainean, un vechi prieten, i-a propus să-i ascundă la moşia sa, dar unchiul Felix a refuzat. În ghetou, a locuit împreună cu noi în aceeaşi cameră. Preţioasa colecţie se afla încă la noi, dar nu ştiam cum s-o salvăm. Până la urmă, unchiul a încredinţat-o unui director de bancă, iar acesta a promis s-o păstreze până va trece furtuna. Într-o noapte, a venit să ia pachetele. Era un

om înalt, cu mâini mari. Am ştiut că nu vom mai revedea această comoară.

Iarna a venit şi ne-a făcut să ne înghesuim şi mai mult. Nu erau lemne de foc şi nici apă. Unchiul Felix, care fusese ofiţer în armata austriacă, îşi păstra demnitatea chiar şi în aceste condiţii.

Mai târziu, în marşul forţat al deportării, pe drumurile lungi prin inima stepei ucrainene, ajuta la îngroparea morţilor, împiedicându-i să devină hrană pentru păsărele. A murit şi el, de tifos, într-o şură, iar tata, care voia să-i îngroape, n-a reuşit să găsească nicăieri o sapă. L-am culcat pe o căpiţă de fân.

3

În vara anului 1937, călătoream cu mama într-un tren de noapte, îndreptându-se spre casă. Nu ştiu de ce părăsiserăm în mare grabă casa de vacanţă din sat. Călătoream într-un vagon de clasa întâi, bine îngrijit şi pe jumătate gol. Mama citea o carte, eu frunzăream un album cu poze. În vagon pluteau mirosuri de patiserie şi de tutun bun şi îmi făcea plăcere să răsfoiesc albumul şi să privesc în jur. Mama m-a întrebat dacă sunt obosit şi i-am răspuns că nu.

Mai târziu, luminile au fost micşorate. Mama a închis cartea şi a adormit. Mult timp am ascultat cu atenţie zgomotele uşoare din vagon. Deodată, dintr-un colţ întunecat şi ascuns al vagonului, a apărut o chelneriţă înaltă şi zdravănă, care a îngenuncheat lângă mine şi m-a întrebat cum mă cheamă. I-am spus.

— Şi câţi ani ai?

Nu ştiu de ce, întrebarea ei m-a amuzat, dar i-am răspuns că aveam cinci ani.

— Şi unde mergi?

— Acasă.

— Un băieţel frumos care merge într-un oraş frumos, zise.

Vorbele ei nu m-au amuzat, totuşi am râs. În mijlocul discuţiei, mi-a întins mâinile ei mari şi m-a întrebat:

— De ce nu-mi dai mâna? Nu vrei să fii prietenul meu?

Mi-am pus mâinile în palmele ei. Ea le-a sărutat şi a zis:

— Mâini frumoase.

O senzaţie de plăcere ciudată mi-a străbătut trupul.

— Hai la mine şi am să-ţi dau ceva bun, a spus şi m-a luat în braţe, ţinându-mă strâns.

Sânii ei erau mari şi calzi, dar înălţimea ei mă ameţea.

Avea o cuşetă la capătul vagonului. În ea erau un pat pliant, o noptieră şi un dulap pentru haine.

— Hai să-ţi dau ceva bun. Ce preferi? m-a întrebat şi m-a aşezat pe patul pliant.

— Halva, i-am răspuns.

— Halva! a exclamat surprinsă. Halva mănâncă numai copiii de ţărani. Copiii de familie bună preferă lucruri mai fine.

— Ce?

— Am să-ţi arăt îndată, a zis.

Mi-a apucat picioarele şi într-o clipă m-a descălţat de pantofi şi de ciorapi, a băgat în gură degetele mele şi a spus:

— Gustos, foarte gustos.

Atingerea era plăcută, dar m-a înfiorat.

— Acum, să-i dăm băieţelului cel frumos ceva foarte bun, a zis şi a scos din geantă un baton de ciocolată.

Era o ciocolată cunoscută sub numele „Gustos şi sănătos”, o ciocolată populară, ambalată în hârtie simplă, care în casa noastră era simbolul vulgarităţii şi al prostului

gust.

— Nu vrei să guşti?

— Nu, am răspuns râzând.

— E foarte bună, a zis desfăcând ambalajul şi arătându-mi batonul brun. Gustă! îmi place ciocolata asta.

— Nu, mulţumesc, am refuzat.

— Ce ciocolată preferi, răsfăţatul meu?

— Suchard, i-am mărturisit.

— Suchard? Asta-i ciocolată pentru oameni bogaţi, ciocolată fără gust. Ciocolata trebuie să fie groasă şi plină de alune.

Şi imediat s-a apropiat din nou de mine, m-a ridicat, m-a legănat şi m-a lipit de trupul ei mare.

— Suchard e ciocolata bogătaşilor. Ciocolată care se termină imediat. Nouă ne place ciocolata mare. Înţelegi?

Nu înţelegeam, dar am dat din cap afirmativ.

— Când opreşte trenul? am întrebat într-o doară.

— Ăsta e expres. Expresul nu opreşte decât la ultima staţie, iar ultima staţie e Cernăuţi, a zis, arătându-şi dinţii pătraţi şi a început să-mi maseze din nou tălpile. E plăcut? m-a întrebat.

— Foarte, nu m-am putut abţine să nu-i mărturisesc.

— Am să te distrez până dimineaţa, a spus şi a râs.

Dar în timp ce ea îmi frământa trupul, sărutându-mă şi ciupindu-mă, uşa cabinei s-a deschis şi în prag s-a ivit mama.

— Ce faceţi aici? a întrebat cu ochii mari de uimire.

— Nimic, ne jucăm. Erwin s-a plictisit şi a vrut să se joace.

— Erwin nu se plictiseşte niciodată, a corectat-o mama.

— Ai dormit şi Erwin s-a plictisit. N-ar trebui să laşi un băieţel atât de frumos să se plictisească, nu-i aşa? a zis întorcând capul către mine.

Nu ştiu de ce, dar mama nu-şi lua ochii de la mine.

Nu era furioasă, dar zâmbetul ei încremenit exprima neîncredere.

— Sunteţi de mult aici? a întrebat mama.

Acum ştiam că era ceva în neregulă.

— Să mergem, a spus şi mi-a întins mâna.

— Erwin e un băiat foarte deştept, a încercat chelneriţa să-i câştige simpatia.

— Dar nu destul de prudent, nu s-a putut mama abţine.

— Şi deştept, şi prudent, îţi jur! a zis chelneriţa, vorbind ca o ţărancă.

Mama n-a reacţionat. M-a tras afară pe coridor, cu o mişcare bruscă.

— Ce-aţi făcut? m-a întrebat, când ne-am apropiat de locurile noastre.

— Am vorbit.

— Ar trebui să fii mai atent.

— De ce?

— Pentru că oamenii de soiul ăsta nu ştiu ce înseamnă limitele.

Trenul înainta, primele licăriri ale zorilor colorau în roz norii întunecaţi. Mama nu-mi vorbea. Chipul îi era împietrit. Ştiam că era supărată pe mine.

— Mamă?

— Ce e?

— Când ajungem acasă?

— Mai avem puţin.

— Tata o să ne aştepte în gară?

— Presupun că da.

Am vrut s-o împac şi am spus:

— Şapte ori şapte fac patruzeci şi nouă.

Auzind asta, m-a îmbrăţişat.

— Într-o săptămână, am să ştiu toată tabla înmulţirii, promit.

Nimeni nu m-a îmboldit să învăţ tabla înmulţirii pe

dinafară, dar mie, nu ştiu de ce, mi se părea că asta îi va face mamei plăcere.

— Dar ar trebui să fii mai atent, a zis mama, neuitându-mi păcatul.

Tata ne aştepta în gară. Am alergat către el – m-a luat în braţe, m-a aruncat în sus şi m-a sărutat pe obraji.

— Cum a fost călătoria? a întrebat tata cu blândeţe.

— Nu rea, a răspuns mama, cu o voce uscată.

— Au fost întârzieri?

— Nu.

— Ce poţi cere mai mult? a spus tata pe un ton nou, adoptat de curând.

4

Anul 1938 a fost un an rău. Zvonurile circulau pretutindeni. Un lucru era clar: eram prinşi în capcană. Tata a încercat în zadar să obţină viza de emigrare în America, a trimis telegrame până şi rudelor şi cunoştinţelor din Uruguay şi Chile. Nimic nu mai mergea uşor. Oameni care până mai ieri erau de-ai casei, parteneri de încredere în afaceri, prieteni din copilărie, s-au schimbat la faţă, s-au înstrăinat, unii au devenit chiar duşmani. Disperarea era grea şi se cuibărise pretutindeni. Ciudat, până şi atunci existau printre noi optimişti incorigibili, care interpretau fiecare schimbare de situaţie în bine, demonstrau prin semne şi exemple că puterea lui Hitler e numai aparentă, că Germania va redeveni ceea ce a fost. Era numai o chestiune de timp. Tata, însă, simţea că pământul ne arde sub picioare şi încerca orice ieşire posibilă.

În primăvară, am aflat că bunicul, tatăl mamei, era atins de o boală incurabilă şi că zilele îi erau numărate. Bunicul a primit cu stoicism vestea amară. Ochii săi

rotunzi parcă se rotunjiseră şi mai mult.

Într-o noapte i-a spus mamei:

— Despărţirea asta dintre vii şi morţi e iluzorie. Trecerea e mai uşoară decât credem. E doar o schimbare de loc şi o ridicare la un nivel superior.

La auzul cuvintelor sale, mama a izbucnit în plâns ca un copil mic.

Programul zilnic al bunicului nu se schimbase. Dimineaţa ieşea pentru rugăciune, la întoarcere gusta ceva, apoi se aşeza pe terasă. Şederea pe terasă era un fel de pregătire pentru studiul zilnic. Uneori citea dintr-o carte câteva zile la rând, alteori schimba mai multe, dar întotdeauna pe masa lui se afla numai un singur volum.

Tata alerga dintr-un loc într-altul şi seara se întorcea acasă întunecat la faţă. Degeaba încerca mama să-i bine dispună cu felurile lui de mâncare preferate. După cină, se aşeza în fotoliu, cu ochii închişi, retras în sine.

Moartea plutea peste tot, nu şi în odaia bunicului. Acolo ferestrele erau deschise şi perdelele se mişcau uşor în adierea vântului. Din când în când, mama îi aducea un pahar de ceai cu lămâie. Bunicul îi mulţumea şi o întrebă câte ceva, iar mama se aşeza lângă el. Era limpede că îşi iubeşte fiica şi că apropierea ei îl bucură.

Toţi încercau să-i ascundă bunicului starea sa şi situaţia din jurul nostru. Bunicul ştia tot, dar nu accepta să cedeze în faţa agitaţiei şi a zăpăcelii. Vorbea despre moarte aşa cum obişnuia să vorbească despre fiecare călătorie mai lungă pe care urma s-o facă. Pe când trăia, bunica încerca să-i convingă, înainte de plecare, să-şi ia încă o haină şi încă o jachetă, dar bunicul prefera valizele uşoare – la drept vorbind, asta era motivaţia sa şi acum. Drumul nu e lung, nu are de ce să-ţi fie frică.

Intram la el zilnic. Mă mângâia pe cap, îmi arăta literele din cartea pe care o studia, îmi povestea o istorioară sau o pildă.

Odată, mi-a povestit o pildă căreia nu i-am pătruns sensul. Şi-a dat seama probabil că n-am înţeles-o, căci a spus:

— Nu-i nimic, esenţialul e să-ţi placă dimineaţa asta frumoasă.

Concluzia asta m-a depăşit şi ea, totuşi mi-a rămas în minte până azi, ca un fel de ghicitoare plăcută. Câteodată, mi se părea că nu era de-al nostru, ci că a venit în vizită din locuri îndepărtate, atât de diferit de noi părea.

În primăvară, se afla încă în satul în care se născuse, în care se născuseră moşii şi strămoşii săi. La început a refuzat să-şi părăsească avutul, dar când boala s-a agravat şi a devenit dependent de tratamentele zilnice la spital, a acceptat să vină la noi. Mama i-a pregătit o cameră şi s-a dus cu trăsura să-i aducă. Aşa a ajuns la noi.

De la sosirea lui, mama se schimbase complet. Era trasă la faţă, drumul din bucătărie în camera lui o epuiza. Bunicul nu cerea nimic, dar ea ştia exact de ce avea nevoie. Când îi aducea compot de prune, faţa i se lumina pentru o clipă. De atunci şi până azi, compotul acesta a rămas preferatul meu.

Dimineaţa, se întindea, se ridică şi ieşea pentru rugăciune. Credinţa, s-a dovedit, îi era mai tare decât trupul slăbit. Mama încerca să-i convingă să nu se mai ducă la sinagogă pentru rugăciunea de dimineaţă, dar n-o asculta. Rugăciunea de dimineaţă îi dădea puteri noi. Se întorcea de la sinagogă plin de însufleţire.

Erau zile când îl copleşea dorul de satul său. Dorul îi era palpabil, de parcă l-ar fi purtat aproape de copacii şi de pâraiele care îi înconjurau casa din sat. Acum casa era încuiată şi doi ţărani se ocupau de pomi şi de grădina de zarzavat. Vitele şi păsările fuseseră de mult vândute, în afară de o vacă, păstrată la rugămintea bunicii.

Odată l-am auzit spunându-i mamei:

— Du-mă înapoi la ţară, te rog, mi-e greu departe de

casă.

Mama a ezitat o clipă şi a răspuns:

— Să vedem ce vor spune doctorii.

Seara a sosit doctorul Friedman şi a încercat să-i convingă că, în situaţia sa, era preferabil să fie aproape de spital, nu într-un sat aflat la cincizeci de kilometri depărtare de oraş.

Bunicul l-a ascultat şi a spus:

— Probabil că aşa trebuie să fie.

În casa noastră nu se ţine la credinţă şi la tradiţii, dar de la sosirea bunicului totul s-a schimbat. Mama a izgonit tot ce nu era cuşer[8] din bucătărie, iar noi am devenit vegetarieni; nu mai aprindem focul sâmbăta, iar tata iese în spatele casei sau pe stradă când vrea să fumeze.

Victoria, bătrâna servitoare, îl respectă foarte mult pe bunicul. Şterge zilnic podeaua în camera lui. Am auzit-o spunându-i mamei:

— Nu oricui îi e dat să aibă un tată ca al tău. E un om cu adevărat deosebit.

Victoria spune cuvinte care mă sperie. Odată a zis:

— Evreii au uitat că e un Dumnezeu în cer.

— Nu toţi, a încercat mama să-i îndulcească puţin cuvintele.

— La sinagogă abia se adună un *minian*[9], s-a încăpăţânat ea.

Nu mă îndoiam că există un Dumnezeu în cer, care conduce nu numai stelele Sale de pe bolta cerească, ci şi fiinţele pe care tot El le-a creat.

Această credinţă mi-am însuşit-o de la o altă

---

8 Cuşer (despre alimente) - acceptabil, pregătit potrivit preceptelor mozaice (tăiere ritualică; nu se amestecă laptele cu carnea, ci se ţin în vase separate; nu se consumă porc, fructe de mare etc.; carnea se ţine în sare şi apă înainte de preparare ş.a.m.d.).

9 Grupul de minimum zece bărbaţi, necesar pentru a se putea ţine o rugăciune sau pentru a se oficia orice serviciu religios.

servitoare, care a înlocuit-o pe Victoria pentru scurt timp, mai tânără decât ea şi foarte drăguţă. Se numea Ana-Maria şi îmi repeta mereu, în taină, că există un Dumnezeu în cer, care are grijă nu numai de stele, ci şi de sufletele Sale.

După-amiaza, bunicul se scoală din pat şi iese pe verandă. Nu vorbeşte despre credinţa sa, dar fiecare gest al său e legat de ea. Uneori mi se pare singuratic, pentru că e neînţeles, alteori simt că odaia sa e plină de vitalitate, că oaspeţi nevăzuţi vin să-i viziteze şi că discută cu ei în limbajul tăcerii.

Tata şi mama se ceartă uneori în bucătărie, discută aprins ţinând mâinile strânse, încearcă să se convingă reciproc cu un noian de vorbe, iar când cuvintele nu ajută, scot sunete întretăiate, se îndepărtează unul de altul şi tac. Tăcerea bunicului e liniştită şi lipsită de supărare, seamănă cu o pernă groasă pe care poţi să-ţi odihneşti capul. De la venirea bunicului, tata a încetat să-i critice pe evrei şi credinţa lor. E retras în sine, vorbeşte puţin. Când se întoarce din alergăturile sale, intră în bucătărie şi mama îi pregăteşte o ceaşcă de cafea şi două felii de pâine unse cu dulceaţă. Mănâncă repede, înghite cele două felii într-un minut.

Aceasta a fost atmosfera în acel an, în casa noastră: liniştea bunicului şi agitaţia tatii. În unele nopţi, ieşeam cu tata şi rătăceam ore întregi pe străzi. Tatii îi erau dragi străzile pietruite şi tăcute învăluite în întunericul nopţii. Străbătea cu paşi mari stradă după stradă, iar eu tropăiam în urma lui. Câteodată, se oprea şi arunca o frază sau câteva cuvinte. Nu ştiam cui îi erau adresate. Alteori, răbufnea brusc din el un fel de bucurie ciudată şi începea să cânte tare. Ajungeam aşa până la râu. Tata iubea râul. De multe ori l-am văzut înclinându-se în faţa lui. Odată, mi-a spus: „Apa ne e mai aproape decât pământul” şi a râs, de parcă ar fi spus vreo prostie. Plimbările acestea grăbite nu erau întotdeauna plăcute, dar mi le-amintesc mai bine

decât casele pe care le-am vizitat.

Nu ştiam că acestea sunt ultimele zile petrecute acasă, totuşi îmi repetam mereu: „Trebuie să stau lângă bunicul şi să-i privesc. N-am voie să pierd imaginea lui când stă pe verandă sau când urmăreşte pagina cărţii. Nici imaginea mamei când stă lângă el n-am voie s-o uit”. Simţeam că nu vin zile bune, dar nimeni nu-şi imagina că torentul a pornit deja spre noi cu toată forţa, aşa că ore întregi citeam în pat din Jules Verne, jucam şah de unul singur şi îmi părea rău că tata e atât de grăbit, încât nu se bărbiereşte şi pleacă de-acasă în fugă.

Uneori mi se părea că tata se chinuia să sape un tunel prin care spera să ne salveze, dar lucrul înainta atât de greu, încât era foarte puţin probabil că avea să reuşească să-i termine la timp. În acelaşi timp, încerca să facă rost de nişte locuri pe un vapor care să ne ducă spre Gibraltar. Fiecare zi era o încercare disperată de-a sparge cercul care se strângea în jurul nostru. Mama, în schimb, era atât de preocupată de boala bunicului, încât spusele tatii, mai bine zis planurile lui, nu-i făceau nicio impresie. Tata reacţiona cu mişcări furioase din umeri la dezinteresul şi lipsa ei de concentrare, scăpa vorbe grele şi pomenea nume de oameni şi de locuri de care nu auzisem.

Moartea ne înconjura din toate părţile, dar tata părea să creadă că, dacă aveam să ne străduim mai mult, se putea să ne vină vreun ajutor de undeva şi să fim salvaţi. „Trebuie să ne străduim”, spunea, dar era greu de înţeles la ce se referea, însă aproape toată dezaprobarea o îndrepta spre el însuşi, foarte puţin spre noi. O dată, l-am auzit spunându-i bunicului: „Avem nevoie de mila cerului, de multă milă”. Am rămas uluit auzind asta din gura lui şi mi s-a părut că bunicul a fost şi el surprins. Casa fremăta de fraze neînţelese. Trăiam ca-n mijlocul unei taine arzătoare.

Mama flutura uneori mâinile, de parcă voia să alunge

spiritele rele. Pe tata, nu ştiu de ce, gesturile ei îl enervau şi spunea că în timpurile acelea era nevoie de o minte limpede, nu de disperare. Disperarea era cea care ne distrugea. Mama renunţa şi, pentru o clipă, mi se părea că avea să izbucnească din nou în plâns.

Spre sfârşitul verii, într-o zi luminoasă, fără niciun nor, bunicul a adormit şi nu s-a mai trezit. Victoria a observat că nu mai respiră şi a chemat-o pe mama. Mama a îngenuncheat şi n-a scos niciun sunet. Când m-a văzut în prag, m-a apucat de braţ şi a spus:

— Ce cauţi aici?

Imediat m-a dus la o vecină în vârstă, doamna Horovitz. Nu voiam să merg acolo, ţipam şi mă zbăteam. Ţipetele mele probabil că i-au întărit hotărârea, căci mi-a tras o palmă peste obraz.

Doamna Horovitz mi-a întins o bomboană ambalată în hârtie galbenă şi mi-a spus:

— Nu plânge, copile.

Eu dădeam din picioare – furia şi umilinţa erau mai puternice decât mine.

Noaptea târziu, obosit şi zăpăcit, m-au luat înapoi acasă.

Casa devenise de nerecunoscut. Era plină de oameni. Victoria servea cafea în ceşcuţe mici, salonul era plin de fum. Cel mai bătător la ochi era tata. Purta o *kippa* pe cap şi se legăna de parcă ar fi fost beat. Mama stătea pe jos, înfăşurată într-o pătură, înconjurată de oameni străini. Nimeni nu vorbea despre moartea bunicului, ci despre lucruri practice. Probabil făceau asta ca să-i distragă mamei atenţia, dar atenţia ei nu putea fi distrasă. Ochii ei erau larg deschişi.

Deodată, mi s-a părut că toţi sunt mulţumiţi că moartea a plecat şi că acum pot să stea şi să bea cafeaua pe care o servea Victoria. Mulţumirea asta mă mâhnea, aşa că am fugit în camera mea. Spre surprinderea mea, şi

aici era plin de oameni.

De astă dată, tata nu s-a mai stăpânit. S-a ridicat în picioare şi a ridiculizat ceea ce numea obiceiurile tribale de înmormântare, lipsite de respect şi demnitate, şi în special a condamnat Societatea Sacră[10] pentru felul în care precipită rugăciunile, se grăbeşte să dea sapa îndoliaţilor şi mai cere şi donaţii peste plata care i se cuvine. Ştiam că nu era de acord cu tradiţiile înmormântărilor evreieşti, dar de astă dată mânia lui şi-a găsit cuvintele şi n-a făcut economie de ele.

La sfârşit, a zis:

— Eu, în orice caz, n-am să-mi las trupul pe mâna lor. Mai bine să fiu îngropat în cimitirul unei leprozerii, decât într-un cimitir evreiesc.

S-a lăsat linişte şi nimeni n-a reacţionat la vorbele lui. Pe urmă, oamenii s-au împrăştiat, însă în casa goală mai răsuna încă ecoul vocii tatii. Nu ştiam dacă mama era de acord cu el. Stătea aşezată pe podea şi nu scotea niciun sunet. Ceva din ţinuta ei amintea de bunicul. Poate felul în care îşi odihnea mâna pe genunchi.

5

În ghetou, copiii şi nebunii erau prieteni. Toate formele de organizare socială se prăbuşiseră. Nu mai era şcoală, nu mai erau lecţii, nici sculat dimineaţa, nici stingere seara. Ne jucam prin curţi, pe trotuare, prin crânguri şi prin tot felul de colţuri întunecoase. Nebunii se alăturau uneori jocurilor noastre. Profitau şi ei de pe urma haosului în care trăiam. Azilul şi spitalul de boli nervoase fuseseră închise, iar bolnavii lăsaţi de capul lor rătăceau

---

10 în original, Hevra Kadişa - compania care se ocupă de decese, înmormântări şi cimitire, în cadrul comunităţii evreieşti.

pe străzi şi zâmbeau. Bucuria lor parcă voia să transmită ceva, parcă spunea: „În toţi anii ăştia aţi râs de noi că încurcam lucrurile şi timpurile, că nu eram clari, că dădeam nume ciudate locurilor şi lucrurilor. Acum s-a dovedit că am avut dreptate. Nu ne-aţi crezut, aţi fost atât de siguri de dreptatea voastră, încât v-aţi închipuit că nu suntem buni de nimic. Ne-aţi trimis la azile şi ne-aţi închis în spatele gratiilor”. Era ceva înfricoşător în zâmbetul lor vesel.

Îşi sărbătoreau libertatea în cele mai ciudate feluri: zăceau culcaţi pe spate prin parcuri, cântau, cei mai tineri le făceau complimente fetelor şi femeilor tinere. Dar în cea mai mare parte a timpului stăteau pe bănci în grădinile publice şi zâmbeau. Cu copiii, se purtau ca de la egal la egal. Şedeau turceşte, jucau cinci pietre, domino, şah, se jucau cu mingea, jucau chiar şi fotbal. Părinţii îngrijoraţi se enervau şi se repezeau la ei. Însă nebunii au învăţat repede să recunoască părinţii furioşi şi s-o ia la fugă din timp.

Printre nebuni erau unii răi şi periculoşi, care ne atacau în crizele de furie. Am învăţat şi noi să-i recunoaştem şi să fugim de ei. Cei mai mulţi erau însă liniştiţi şi politicoşi, vorbeau coerent, la unii nici nu se cunoştea că au probleme psihice. Puteai să le pui întrebări de matematică, geografie sau referitoare la cărţile lui Jules Verne. Erau printre ei medici, avocaţi sau oameni bogaţi pe care copiii lor îi jefuiseră de avere. Uneori, câte un bolnav întrerupea jocul şi începea să povestească despre soţia sau copiii săi. Se aflau printre ei şi păstrători ai tradiţiei, care se rugau, binecuvântau şi încercau să ne înveţe rugăciuni.

Îmi plăcea să-i privesc. Aveau chipuri foarte expresive. Adorau jocurile, dar nu ştiau să câştige. Noi eram mai tari. Când îşi dădeau seama că au pierdut, îi apuca râsul, de parcă spuneau: „Până şi micuţii ăştia sunt

mai buni decât noi”. Sigur, erau şi unii care se înfuriau când pierdeau, răsturnau jocul şi aruncau cu tot felul de lucruri. Însă aceştia erau puţini. Cei mai mulţi îşi acceptau eşecul cu un zâmbet şi cu seninătate.

Se întâmpla uneori ca un bolnav psihic să o ia razna, răcnind sălbatic pe stradă, lovind sau muşcând. Imediat era alertată poliţia ghetoului. Aceasta nu-i menaja deloc, ci îi strângea pe toţi şi-i închidea. După o zi de arest, îi elibera din nou. Imediat îi chemam să joace cu noi şah sau domino. Curios e că nu le purtau pică poliţiştilor sau celor care-i dăduseră pe mâna lor.

Îmi plăcea să-i privesc, să văd cum ţin farfuria, cum rup pâinea. Uneori adormeau în parc, ghemuiţi, de parcă nu erau adulţi, ci copii obosiţi de joacă. Când se făceau deportări, încercau să scape, să se ascundă, dar bineînţeles poliţiştii erau mai isteţi decât ei. În marea lor naivitate, se ascundeau sub băncile din parc sau se urcau în copaci. Nu erau greu de prins. Alergau greoi şi împiedicat. Poliţiştii îi ţineau cu brutalitate şi îi urcau în camioane. Nimeni nu cerea îndurare pentru ei. Era un fel de consens general că ei trebuiau să fie primii, când se făceau deportări. Nici măcar propriile lor familii nu încercau să-i salveze.

La una dintre deportări, am văzut un camion încărcat cu nebuni. Oamenii le aruncau felii de pâine, bucăţi de plăcintă, cartofi copţi. Încercau să prindă alimentele pe când mai zburau încă prin aer. Fireşte, nu reuşeau. Stăteau lângă gratiile camionului şi zâmbeau, parcă spunând: „Niciodată n-am reuşit să facem lucrurile cum trebuie, probabil de asta nu am fost iubiţi. Dar acum, când ne despărţim pe vecie, de ce mai aruncaţi în noi? Nu mai avem nevoie de mâncare. Un strop de afecţiune ne-ar prinde bine. În schimb, voi încercaţi să ne cumpăraţi cu mâncarea voastră insipidă”.

Cu această expresie pe chipuri, ne-au părăsit pentru

totdeauna.

6

Fiecare oraş a avut, se vede, un Janusz Korczak[11] propriu. La noi, copiii orbi au fost conduşi la gară de către directorul internatului, profesorul Gustav Gottesman. Era un bărbat scund, de aceeaşi înălţime cu copiii, foarte sprinten. Devenise celebru pentru metoda sa de predare: totul se învăţa prin muzică. Din Internatul pentru copii orbi muzica se revărsa încontinuu. Era convins că muzica nu e numai o bună metodă de învăţare, ci şi o modalitate de dezvoltare a sensibilităţii. Toţi copiii din internat vorbeau pe un ton melodic, chiar şi când se adresau unul altuia. Fragilitatea trupurilor le accentua vocile plăcute. După-amiezile, stăteau pe trepte şi cântau. Cântau melodii clasice şi cântece idiş. Vocile lor aveau armonie şi dulceaţă, iar trecătorii zăboveau lângă garduri ore în şir şi-i ascultau.

Gustav Gottesman era un comunist bine-cunoscut şi fusese de multe ori arestat. În perioadele de arest, îl înlocuia adjunctul său, şi el un bărbat scund, şi el comunist. Dacă n-ar fi fost această dăruire totală, consiliul directorial al instituţiei l-ar fi concediat pe Gottesman de mult. În consiliu se aflau comercianţi respectabili, care susţineau că Gottesman îi îndoctrinează pe copii cu

---

11 Psihiatru şi pediatru evreu de naţionalitate poloneză, fondator al mai multor orfelinate, şi-a dedicat viaţa protecţiei copiilor şi, în 1939, a ales să însoţească de bunăvoie orfanii deportaţi de nazişti din ghetoul varşovian; a sfârşit în lagărul de la Treblinka.

comunism, că influenţa sa e puternică şi că, maturizându-se, copiii vor răspândi şi ei această otravă. Pe de altă parte, în consiliu erau şi negustori veroşi, care nu-şi făceau probleme şi care susţineau că nu e important ce îi învaţă Gottesman pe copii, ci devotamentul său. Un comunist orb din naştere nu reprezintă un pericol, din contră, în gura lui doctrina comunistă sună ridicol.

Disputele din cadrul consiliului directorial nu conteneau. Unul dintre comercianţi, care sponsoriza jumătate din bugetul instituţiei, era religios. Acesta a impus două condiţii: studii de religie şi păstrarea sfinţeniei zilei de sâmbătă. Polemica a continuat mult timp, dar până la urmă s-a ajuns la o soluţie de compromis: ore de religie de două ori pe săptămână şi o rugăciune vineri seara.

Profesorul de religie care a fost angajat era fiul rabinului din Jadov. Venea de două ori pe săptămână să-i înveţe pe copii limba ebraică şi Tora, iar vinerea conducea rugăciunea. Copiilor le plăceau orele lui, precum şi rugăciunile. N-a trecut mult timp până ce rugăciunile lor de vineri seara au devenit renumite în tot oraşul. Oamenii se adunau lângă gardul internatului şi ascultau cu uimire.

Gustav Gottesman nu s-a dat bătut. Susţinea că rugăciunea copiilor nu era rugăciune, ci muzică, şi că muzica, nu credinţa religioasă, era cea care le călăuzea viaţa. Spunea că a trecut vremea când credinţa religioasă era stăpână şi că n-a mai rămas decât credinţa în om, în puterea sa de-a schimba, în capacitatea sa de-a construi o societate dreaptă şi de-a se sacrifica pentru omenire. Aceasta era credinţa pe care o repeta copiilor zi şi noapte, iar în locul rugăciunii de seară „Ascultă, Israele”[12] a compus un cântec, „Ascultă, omule”, în care fiecărui om i se cerea să dea din sine tot ce are mai bun în folosul celor

---

12 în original Şma, Israel - rugăciune esenţială în iudaism, declaraţie de recunoaştere a Dumnezeului unic.

aflaţi în nevoie. Ca orice om care are o credinţă profundă, Gottesman era şi el un fanatic. Ducea prin toate mijloacele un război contra fiului rabinului din Jadov. Un singur lucru i-a fost interzis, şi anume, să predice că religia e opiul poporului. Însă, deşi s-a supus acestei interdicţii în public, pe ascuns şoptea ce şoptea.

Conflictul a încetat în 1941. Institutul pentru orbi, care era situat în cartierul pauper al oraşului, a devenit peste noapte centrul ghetoului. Prin geamurile sale erupeau tot timpul cântece care se revărsau în ghetoul strâmt şi pluteau, până la căderea întunericului, printre prigoniţii săi locuitori.

Nimeni nu putea şti ce aduce ziua de mâine, dar copiii orbi înţelegeau probabil mai multe decât noi. Ghiceau că viitorul nu se anunţă strălucit. Aveau un cântec pe care îl repetau seară de seară, „Moarte morţii”. Cu timpul, acesta a devenit imnul institutului. Era un cântec ritmic, care suna sfidător şi puternic.

Gottesman lucra cu copiii zi şi noapte. Majoritatea orelor erau de muzică, însă în pauze continua să-şi expună convingerile: condiţiile grele în care trăim nu vor distruge în noi credinţa în om. Vom da ajutor celor în nevoie, chiar dacă pentru asta va trebui să împărţim şi ultima felie de pâine. Adevăratul comunism nu înseamnă numai diviziune echitabilă a bunurilor, ci şi dăruire din tot sufletul.

Pe data de 13 octombrie 1942, directorului institutului pentru orbi i s-a ordonat să-i conducă pe copii la gară. Copiii s-au îmbrăcat în haine de sărbătoare şi şi-au pus câte o carte scrisă în alfabetul Braille în rucsac, împreună cu o farfurie, o cană, o furculiţă, o lingură şi un schimb de haine. Gottesman le-a explicat că drumul până la gară nu e lung, dar că vor face cinci opriri. La aceste opriri, vor cânta melodii clasice şi cântece în idiş. La sosirea în gară, vor cânta imnul. Copiii erau agitaţi, dar nu speriaţi. Ochii li se măriseră de emoţie. Înţelegeau că vor

trebui să facă lucruri care nu le fuseseră cerute până atunci.

Prima oprire a fost la Fântâna Imperială. Era celebră în oraş pentru calitatea apei sale. Evreii ortodocşi nu se apropiau de ea, fiindcă era folosită de tot oraşul, şi atât patronul cârciumii, cât şi măcelarul neevreu trăgeau apă din ea. Acolo copiii au cântat lieduri de Schubert. Bătea un vânt puternic, care i-a silit pe copii să ridice vocea. Nu era nimeni acolo în afară de ei, şi melodiile lor păreau rugăciuni. Gottesman avea grijă de obicei să nu le facă vreo observaţie copiilor în afara zidurilor şcolii, însă de astă dată, nu s-a putut stăpâni şi a spus: „Muzica e sfântă, trebuie respectată chiar şi în cele mai grele condiţii”.

Nici la a doua oprire, în Piaţa Muncii, nu-i aştepta nimeni. Copiii au cântat o melodie de Bach, iar Gottesman a fost mulţumit de interpretarea lor. De 1 Mai se adunau aici comuniştii evrei. De obicei, mitingul ţinea numai câteva minute, până soseau poliţiştii care îi băteau pe manifestanţi şi îi împrăştiau. Însă de astă dată, nu era ţipenie de om în piaţă. Câţiva tineri ucraineni, căţăraţi prin copacii din jurul pieţei, strigau: „Evreii la vagoanele pentru vite!” şi aruncau cu pietre.

La a treia oprire, femeile au adus pentru copii apă şi felii de pâine unsă cu untdelemn. Copiii au fost bucuroşi de primirea caldă şi au cântat în idiş. Când au terminat, femeile nu voiau să-i mai lase să plece.

— N-o să vă dăm copiii noştri! strigau.

Gottesman a intervenit şi a spus:

— Vom merge cu toţi ceilalţi. Nu suntem diferiţi. Ce va fi cu toţi va fi şi cu noi.

O femeie nu s-a putut abţine şi a strigat:

— Comunistule!

A patra oprire a fost lângă zidul ghetoului. Acolo îi aşteptau o mulţime de oameni emoţionaţi care i-au copleşit cu daruri.

Un bărbat a strigat tare către ei, de pe un balcon:

— Vă iubim, copii, şi în scurt timp ne vom revedea. Nu vom uita niciodată cântecele voastre. Voi aţi fost corul îngerilor din ghetoul nostru.

Copiii au cântat pe rând melodii clasice şi cântece populare. Au cântat chiar şi un fragment dintr-o operă de Verdi. Femeile i-au înconjurat şi aici, nevrând să-i mai lase să plece. Dar asta nu mai depindea de ei. Soldaţii postaţi de-a lungul gardului au început să-i lovească şi muzica a amuţit dintr-odată.

Pe drumul îngust care ducea către gară, copiii s-au oprit şi au început brusc să cânte. Paznicii au fost uimiţi şi i-au lăsat în pace, dar nu pentru mult timp. Imediat s-au apucat să-şi agite cravaşele către ei, iar copiii, care mergeau mână-n mână, au tremurat ca un singur trup.

— N-aveţi teamă, copii! le-a şoptit Gottesman, iar copiii chiar şi-au stăpânit durerea.

În gară, au reuşit până la urmă să cânte tot imnul, apoi au fost înghesuiţi în vagoane.

7

În anii lungi ai războiului am întâlnit oameni minunaţi. Păcat că anii aceia s-au scurs ca prin ceaţă şi că eu nu eram decât un copil. În timpul războiului, copiilor nu li se dădea importanţă. Erau paiele pe care călcau toţi. Au existat totuşi şi oameni remarcabili, care în mijlocul acelei mari confuzii i-au oferit puţină alinare unui copil abandonat, i-au dat o felie de pâine şi l-au învelit într-o haină.

Pe drumul spre Ucraina, într-o gară ticsită cu deportaţi, am văzut o femeie îngrijind un copil abandonat, care părea să aibă vreo patru ani. Copilul avea un păr foarte des, iar femeia stătea pe bagajul ei şi îl pieptăna cu

mişcări line, mângâietoare, de parcă nu se afla într-o gară plină cu deportaţi, ci într-o grădină publică. Feţişoara palidă a copilului exprima o uimire nemărginită, ca şi cum ar finţeles că un asemenea act de bunătate se întâlneşte doar o dată în viaţă.

Seara, a intrat în gară un tren mare de marfă şi uşile vagoanelor s-au deschis larg. Jandarmii ucraineni loveau în stânga şi-n dreapta cu cravaşele şi toată lumea era înspăimântată. Femeia, care ştia probabil ce ne aşteaptă, implora copilul să fugă şi îi arăta labirintul de sub scări, dar copilul se agăţa de piciorul ei şi o implora, la rândul său:

— Nu vreau.

Când a încercat să-i târască, a şoptit:

— Mi-e frică.

— N-are de ce să-ţi fie frică, a ridicat femeia vocea.

— Mi-e frică, a repetat copilul cuvintele, parcă încercând să i le imprime în inimă.

— Nu trebuie să-ţi fie frică, a spus ea pe un ton dur.

Când i-a auzit vocea, trupul copilului s-a chircit.

— Sunt supărată pe tine, a zis femeia şi i-a împins cu putere mâinile micuţe.

Dar copilul se lipise de gleznele ei şi nu mişca.

— Dacă nu fugi, te bat! l-a ameninţat.

Ameninţarea n-a reuşit decât să-i facă să-i strângă gleznele cu şi mai multă putere.

— Pleacă de-aici, pleacă! a schimbat ea tonul, de parcă nu vorbea cu un copil, ci cu un pui de căţel.

Dar strânsoarea copilului era probabil puternică.

Oamenii o împingeau din toate părţile. Disperată, femeia a început să strige:

— Luaţi-l de pe mine! Nu mai rezist.

Nimeni nu dădea atenţie femeii şi ţipetelor ei. Toţi se înghesuiau în vagoanele de marfă care păreau prea strâmte ca să cuprindă atâţia oameni, în cele din urmă,

cineva a călcat pe trupul copilului, care instinctiv a dat drumul piciorului femeii. Probabil că asta a uşurat-o, căci s-a aplecat să-şi ridice bagajul, iar valul de oameni a purtat-o direct către intrarea vagonului. Copilul a dispărut printre picioarele oamenilor.

— Tina, s-a auzit brusc o voce de copil distingându-se dintre toate.

— Ce vrei de la mine? a strigat femeia pentru a se face auzită.

— Tina, a repetat copilul implorarea cristalină.

Femeia a aruncat bagajul, cu o mişcare bruscă s-a eliberat de strânsoarea celor din jur şi s-a întors în locul din care fusese împinsă.

— Unde eşti? a strigat, căutând copilul pe peron.

Până la urmă, l-a găsit. Era întins pe jos şi sângera. S-a aplecat spre el şi l-a tras într-un colţ în care loviturile cravaşelor nu ajungeau. S-a lăsat jos lângă el, i-a şters cu rochia feţişoara însângerată şi a şoptit:

— Ce-ai făcut?

Copilul a deschis ochii.

— Trebuie să plec. Ce pot să fac? Trebuie să înţelegi.

Presiunea şi zgomotul au devenit mai puternice, iar femeia i-a dat ultimele indicaţii strigând:

— Intră în culoarele de sub scări. Au să te scoată de sub peroane direct în câmp. Nu spune nimănui că eşti evreu. Auzi? Ridică-te în picioare, auzi?

Era clar că o înţelegea, dar nu se mişca din loc – probabil că nu mai avea putere.

— Fugi! l-a îmboldit.

Dar întrucât copilul nu reacţiona, l-a ridicat printr-o mişcare bruscă, strigând cu o voce care părea să nu fie a ei:

— Faceţi loc, e un copil rănit aici.

Presiunea din jur era puternică, nimeni nu-i dădea atenţie şi, copleşită de o forţă mai mare decât a ei, femeia

a fost împinsă direct spre uşa deschisă a vagonului, care a înghiţit-o imediat.

8

S-au scurs deja mai bine de cincizeci de ani de la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial. Am uitat multe, chiar şi lucruri de care eram foarte legat sufleteşte – în special locuri, date şi nume –, totuşi mai simt în trupul meu acele zile. Orice fulg de zăpadă care cade, frigul sau vântul puternic care bate mă readuc în ghetou, în lagăr sau în pădurile în care am petrecut atâtea zile. Memoria, se vede, are rădăcini adânci în trup. Uneori e suficient un iz de paie putrede sau ciripitul unei păsări, ca să fiu aruncat înapoi, în adâncul meu.

Spun adâncul meu, deşi încă n-am găsit numele potrivite pentru aceste dureroase cicatrice ale memoriei. De-a lungul anilor, am încercat nu o dată să mă întorc în timp şi să ating scândurile pe care dormeam în lagăr, să simt gustul supei apoase care ni se împărţea acolo. Însă toate aceste eforturi n-au scos la suprafaţă decât fraze amestecate, cuvinte incoerente, un ritm distorsionat şi nişte caractere palide sau exagerate. Experienţa profundă, asta am învăţat deja, se denaturează repede. N-am să ating acel foc nici acum. N-am să vorbesc despre lagăr, ci despre evadare, despre ceea ce am făcut în 1942, când aveam zece ani.

Nu ţin minte cum am intrat în pădure, dar îmi amintesc clipa în care m-am pomenit acolo, în faţa unui măr plin cu mere roşii. Am fost atât de uluit, că m-am dat câţiva paşi înapoi. Trupul meu îşi aminteşte paşii îndărăt mai bine decât mintea. De câte ori fac o mişcare greşită sau mă trag înapoi involuntar, văd pomul cu merele roşii.

De câteva zile nu mâncasem nimic şi iată în faţa mea un pom plin cu mere. Pot să întind mâna şi să rup un măr, dar stau înmărmurit şi, cu cât privesc mai mult, cu atât devin mai incapabil de cea mai mică mişcare.

În cele din urmă, m-am aşezat şi am luat un măr căzut pe jos, pe jumătate stricat. După ce l-am mâncat, probabil că am adormit. Când m-am trezit, cerul se întunecase deja. Neştiind ce să fac, m-am ridicat în genunchi. Statul acesta în genunchi a rămas şi el viu în mine până azi, fiindcă oricând îngenunchez pentru o clipă, revăd asfinţitul care înroşea cerul printre copaci şi mă simt fericit.

De-abia a doua zi am rupt un măr din pom. Era tare şi acru, iar când muşcam mă dureau dinţii, însă am continuat să mestec şi fructul a trecut prin gâtul meu contractat.

După mai multe zile în care n-ai mâncat nimic, nu mai simţi foamea. Nu m-am mişcat din loc. Mi se părea că nu trebuie să părăsesc pomul şi şanţul de lângă el. Dar setea m-a scos din adăpost şi am ieşit să caut apă. Am umblat toată ziua şi abia spre seară am găsit un izvor. Am îngenuncheat să beau. Apa mi-a deschis ochii şi am văzut chipul mamei, pe care nu reuşeam să mi-l amintesc de mai multe zile. Întâi, am văzut-o stând lângă geam şi privind afară, cum obişnuia. Dintr-odată, a întors faţa spre mine, mirată că sunt singur în pădure. M-am îndreptat spre ea, dar am înţeles imediat că, dacă mă îndepărtez, pierd izvorul, aşa că am rămas pe loc. M-am uitat din nou spre acel cerc mic în care mi se arătase mama, dar ea dispăruse deja.

Mama a fost ucisă la începutul războiului. Nu am văzut-o murind, dar i-am auzit ţipătul, unul singur. Moartea ei e ascunsă adânc în mine, dar, mai mult decât moartea, e impregnată în mine revenirea ei. În clipe de bucurie sau de tristeţe, ea îmi apare, fie sprijinită de

pervazul ferestrei, cum obişnuia, fie stând în uşă, ca şi cum ar fi gata să-mi iasă în întâmpinare. Acum sunt mai în vârstă decât ea cu treizeci de ani. Peste ea timpul nu s-a mai scurs. A rămas tânără şi proaspătă în tinereţea ei pentru eternitate.

Teama că voi pierde pârâiaşul a fost inutilă. Am mers de-a lungul lui şi, din fericire, ajungea până la marginea pădurii. Era un pârâu ca acelea pe care mi le-aminteam din excursiile cu părinţii, umbrit de sălcii şi curgând molcom. La fiecare câteva ore îngenuncheam şi sorbeam din apa sa. N-am învăţat să mă rog, dar, când îngenuncheam, vedeam cu ochii minţii ţăranii care munceau la câmp şi care se lăsau în genunchi şi îşi făceau cruce în tăcere.

În pădure nu se poate muri de foame. Iată o tufă de afine şi, sub un ciot de copac, un petic acoperit cu căpşuni. Am găsit până şi pere. Dacă noaptea nu ar fi fost atât de frig, aş fi dormit mai mult. La vremea aceea nu aveam încă o imagine clară a morţii. Văzusem deja mulţi morţi în ghetou şi în lagăr, ştiam că morţii nu se mai scoală în picioare şi că, în cele din urmă, sunt puşi în groapă, totuşi nu înţelegeam moartea ca pe-un sfârşit. Aşteptam mereu ca părinţii să vină să mă ia. Speranţa aceasta, aşteptarea aceasta încordată, m-a însoţit tot timpul războiului, revenea şi punea stăpânire pe mine ori de câte ori ajungeam în pragul disperării.

Câteva zile am umblat prin pădure. Poate până au început ploile. Stând printre copaci, a început să mi se facă tot mai frig pe măsură ce zilele treceau. Nu era niciun adăpost şi umezeala trecea prin hainele mele subţiri. Spre norocul meu, purtam ghetele înalte pe care mi le cumpărase mama cu câteva zile înainte de invazia nemţilor, dar şi ele începuseră să se îmbibe cu apă şi deveneau grele. N-aveam altă soluţie decât să cer adăpost la una dintre casele ţărăneşti răspândite pe dealurile din preajma pădurii. După cum s-a dovedit mai târziu, distanţa

până la ele nu era mică. După un drum destul de greu, mă aflam în faţa unei colibe acoperite cu un strat gros de paie. Când m-am apropiat de poartă, s-au repezit la mine câţiva dulăi, de care am scăpat cu greu.

În zilele ploioase, ţăranii nu ies din colibele lor, iar eu stăteam în ploaie, simţind că acuşi voi cădea într-un şanţ mocirlos şi voi dispărea. La gândul că nu-mi voi mai vedea părinţii, mi s-au muiat genunchii şi chiar am căzut în noroi.

Cuprins de disperare, am observat pe o colină apropiată o căsuţă scundă şi mi-am dat seama imediat că acolo nu sunt câini. Am bătut la uşă, aşteptând cu înfrigurare. După câteva clipe, o femeie tânără a deschis uşa.

— Ce vrei, copilule?

— Vreau să muncesc, am spus.

M-a măsurat din cap până-n picioare şi a zis:

— Intră.

Arăta ca o ţărancă, dar era totuşi diferită. Purta o bluză verde, cu nasturi din scoici.

Am vorbit în ucraineană, căci servitoarea noastră, Victoria, vorbea cu mine în limba ei maternă, iar eu le iubisem şi pe ea, şi limba ei. Nu m-a mirat că femeia care mă primise în coliba ei îmi amintea de Victoria, deşi nu era nicio asemănare fizică între ele.

— Ce cauţi aici? m-a întrebat.

Instinctul mi-a şoptit să nu-i dezvălui adevărul. I-am spus, deci, că sunt din Lutşineţ, că părinţii mei au fost omorâţi într-un raid aerian şi că de-atunci rătăcesc.

S-a uitat la mine şi pentru o clipă am avut senzaţia că acuşi mă apucă de haină şi îmi trage o palmă.

— Nu eşti hoţ? m-a întrebat, cu o privire pătrunzătoare.

— Nu, am spus.

Şi astfel am rămas la ea. Nu ştiam cine e şi ce voi avea de făcut. Afară ploua torenţial, iar eu eram fericit că

eram înconjurat de pereţi şi că stăteam lângă o sobă care radia căldură. Geamurile erau micuţe şi acoperite de perdele colorate, iar pe pereţi erau lipite poze decupate din reviste.

A doua zi, am măturat casă, am spălat vasele, am curăţat cartofi şi sfeclă roşie. Mă sculam devreme şi munceam până noaptea târziu.

O dată pe săptămână, mergeam la prăvălie să-i cumpăr zahăr, sare, mezeluri şi votcă. Drumul de la colibă până în centru dura cam o oră şi jumătate. Drumul era înconjurat de verdeaţă şi umbrit de pomi înalţi, iar pe marginea lui păşteau vitele.

Cu puţin timp în urmă, aveam încă părinţi. Acum existenţa mea se rezuma numai la ceea ce vedeam în faţa ochilor. Furam uneori câteva clipe pentru mine şi stăteam pe marginea pârâului. Viaţa mea anterioară îmi părea atât de departe, ca şi cum nici n-ar fi fost. Numai noaptea, în somn, eram lângă mama şi lângă tata, în curte sau pe stradă. Trezitul dimineaţa era ca o lovitură, ca o palmă peste obraz.

Stăpâna casei se numeşte Maria şi nu e măritată. Aproape în fiecare noapte vine câte un bărbat şi se retrag în spatele perdelei. La început vorbesc şi beau votcă, apoi râd cu voce tare şi la urmă tac. Lucrurile astea se repetă noapte de noapte. Îmi spun tot timpul: „N-are de ce să-ţi fie frică!”, totuşi mi-e teamă. Uneori frica se îmbină cu un fel de plăcere ciudată.

Noaptea nu se termină întotdeauna în linişte. Uneori izbucneşte o ceartă. Maria nu-şi controlează cuvintele. Când ceva nu-i place sau are senzaţia că e înşelată, ridică o voce care zgâlţâie pereţii colibei şi, de parcă asta n-ar fi suficient, începe să arunce cu farfurii, pantofi sau orice îi cade în mână. Dar sunt şi nopţi care se termină în linişte, cu sărutări. Bărbatul îi declară dragostea lui şi îi promite multe cadouri, iar Maria râde şi îl provoacă.

Eu stau culcat pe vatră şi trag cu urechea. Uneori nu reuşesc să mă abţin şi mă uit prin crăpăturile scândurilor de deasupra vetrei. De teamă, nu văd nimic, totuşi o dată am văzut-o pe Maria şi era complet goală. M-a cuprins o căldură plăcută.

Coliba Mariei era o odaie mare, împărţită în două printr-o perdea. Uneori îmi poruncea să ies în curte să culeg flori. După ce le culegeam, trebuia să umplu cu apă vase în care să le îndes tulpinile. Odată, într-un moment de furie, a aruncat un vas direct în capul unui ţăran care răcnea la ea ca un urs.

Maria nu ştie de frică. Când ceva nu e pe placul ci, când un bărbat nu se comportă cum trebuie, îl împroaşcă imediat cu un val de înjurături. Dacă omul nu-şi cere scuze sau dacă scuzele nu sunt satisfăcătoare, aruncă în el cu ce-i cade în mână şi îl împinge afară din colibă. De câteva ori am auzit bărbaţi spunându-i „Fiica satanei!”

În colibă sunt trei căzi de lemn. În cea mai mică îşi spală picioarele. În cea mijlocie, se spală după plecarea vreunui client, iar a treia, cea mare, e cada răsfăţurilor ei. Rămâne scufundată în ea ore în şir. În cada cea mare cântă, trăncăneşte, îşi aminteşte, ba chiar se spovedeşte. Nu o dată am văzut-o întinsă în ea, acoperită de apă – o fiinţă trândavă, pe care nici măcar o cadă atât de mare nu reuşea s-o cuprindă.

Pe neaşteptate, soseşte iarna. Bărbaţii nu mai vin la fel de des ca înainte. Maria stă la masă şi face pasienţe. O amuză. Uneori izbucneşte în râs, alteori chipul i se încrâncenează brusc şi scoate un strigăt.

Odată, într-un asemenea moment, când sandvişul pe care i-l servisem nu i-a plăcut, m-a înşfăcat şi a urlat:

— Ticălosule, am să te omor!

Dar nu era mereu furioasă. Starea ei de spirit era schimbătoare ca cerul. Din clipa în care norii dispăreau de pe chipul ei, era toată numai bucurie. Câteodată mă ridica

în braţe. Nu e mare, dar e puternică. Împinge vaca în grajd doar cu umărul. Aproape tot timpul e retrasă în sine, nu-mi vorbeşte şi mi se pare că visează la alte locuri.

Într-o noapte, mi-a povestit că are familie, într-un oraş îndepărtat, Chişinău, şi că într-o zi se va duce să-i vadă. Am vrut s-o întreb când, dar m-am abţinut. Ştiam deja că e preferabil să nu întreb. Întrebările îi trezesc furia şi am încasat deja destule palme din cauza lor. Văd puţin şi întreb puţin.

Iarna, doarme până târziu sau leneveşte în pat cu ochii deschişi. Îi aduc o ceaşcă de cafea şi o felie de pâine unsă cu unt, iar ea mănâncă sprijinită pe pernă. Pare mai tânără iarna. Cântă mult, decupează flori de hârtie, face câte o prăjitură şi stă ore întregi la oglindă, pieptănându-şi părul.

— Mai ai fraţi? mă întreabă prin surprindere.

— Nu.

— Mai bine aşa. Eu am două surori, dar nu le iubesc. Sunt măritate şi au copii mari. Nici părinţii nu mă iubesc, spune zâmbind.

Dar de obicei mă ignoră, se închide în ea, bolboroseşte, aruncă nume de oameni şi de locuri şi blestemă. Blesteme cumplite, care mă înspăimântă mai mult decât urletele ei.

Iarna e în toi. Mâinile mele au devenit mai puternice în ultimele săptămâni. Hrana nu prisoseşte, dar noaptea cobor şi fur câte o felie de salam sau o bucată de halva, resturi de la trataţiile pregătite de Maria pentru oaspeţii ei. Acum scot cu uşurinţă găleata cu apă din fântână şi o car fără să mă opresc până acasă. Viaţa mea anterioară mi se pare îndepărtată şi înceţoşată. Uneori o vorbă, o propoziţie sau un crâmpei de amintire de acasă îmi vine în minte pe neaşteptate şi mă zguduie până-n adâncul sufletului.

Într-unul din drumurile mele spre sat, la

cumpărături, un copil a sărit la mine şi mi-a strigat:

— Pui de jidan!

Am îngheţat. Spaima că voi fi descoperit stăruia în sufletul meu de când părăsisem lagărul. Vocea copilului o îndreptăţea.

Instinctul m-a îndrumat şi m-am repezit în fugă după copil. Copilul a înlemnit în faţa curajului meu, apoi a început să strige: „Ajutor, ajutor!” şi a dispărut într-o curte. Am fost mulţumit de îndrăzneala mea, dar am considerat întâmplarea un avertisment: „Mai sunt în tine, probabil, unele trăsături care te dau de gol”.

De atunci am avut grijă să acopăr cu grijă orice semn care m-ar fi putut trăda. În magazia cu scule, am găsit o vestă veche şi roasă şi i-am cerut voie Mariei s-o port. Am găsit şi o pereche de ghete ţărăneşti, pe care le-am legat imediat cu sfoară, după obiceiul ţăranilor. Ciudat, dar îmbrăcămintea veche şi zdrenţuită mi-a dat puteri noi.

Spre sfârşitul iernii mi-am dat seama că am crescut. Schimbarea era foarte mică, dar o simţeam. Palmele mi se lăţiseră şi mi se întăriseră. M-am împrietenit cu vaca şi am învăţat s-o mulg şi, cel mai important, nu mă mai temeam de câini. Am adoptat doi căţeluşi care îmi săreau înainte cu lătrături de bucurie când mă întorceam din sat. Căţeii sunt prietenii mei cei mai buni, cu ei vorbesc uneori în limba mea maternă şi le povestesc despre părinţii mei şi despre casă. Cuvintele care îmi ies din gură sună atât de ciudat, încât mi se pare că-i mint.

Într-o noapte, Maria m-a surprins cu o întrebare despre originea familiei mele. Fără nicio ezitare, am răspuns: „Ucraineni, fii de ucraineni”. Şi am fost mândru de replica asta. Când m-am culcat, am simţit acelaşi avertisment: „De unde a venit întrebarea?”

Mă obişnuisem cu viaţa asta şi pot spune chiar că îmi plăcea. Mi-era dragă vaca, iubeam căţeii, îmi plăcea pâinea cu drojdie coaptă în cuptor, laptele bătut păstrat în vase de

ceramică, până şi muncile grele ale casei îmi făceau plăcere.

O dată, Maria s-a închis în odaie şi a plâns în hohote. Nu ştiam de ce şi nu îndrăzneam s-o întreb. Viaţa ei, după cum am văzut, era încurcată în vieţile multor altora. Uneori primea salutări de la bătrânii ei părinţi şi de la surori. Fostul ei soţ continua s-o sâcâie de la distanţă. A fost persecutată poate chiar mai mult decât mine, dar nu s-a dat bătută. A luptat din toate puterile cu duşmanii ei, dar cel mai mult a luptat contra ei înseşi şi a demonilor care o înconjurau. Spunea de multe ori că demonii sunt pretutindeni, că trebuie să te păzeşti de ei, că îţi trebuie şapte perechi de ochi ca să-i vezi. Ca să-şi înece necazurile, bea votcă neîncetat. Bărbaţii îi doreau trupul, iar urmele muşcăturilor erau vizibile pe gâtul şi pe umerii ei. Îi înjura pe cei care o muşcau, le spunea porci, dar nu fără o oarecare mândrie că i-a făcut să-şi piardă capul după ea.

Votca, bărbaţii şi vorbăria o oboseau şi o sileau să rămână, de obicei, până târziu în pat. Uneori până la orele după-amiezii. Somnul îi făcea bine. Se scula din pat uşoară şi tânără şi începea să fredoneze. Îi duceam o ceaşcă de cafea şi ea mă striga „miel prostuţ”, fiindcă în acea perioadă aveam părul buclat. Câteodată, mă ciupea de fund cu afecţiune. Îmi plăcea când era bine dispusă şi mă temeam de depresiile ei. Când era bucuroasă, cânta, dansa, striga numele lui Iisus şi spunea: „Iubitul meu, Mântuitorul, nu mă va înşela niciodată”. Veselia ei umplea coliba cu o lumină minunată, dar căderile ei erau profunde şi tăioase şi o făceau să se întunece dintr-odată.

Într-una din clipele ei negre, a ţipat la mine: – Bastardule, fecior de bastarzi! Mincinosule, fecior de mincinoşi! Am să-ţi tai gâtul cu cuţitul de bucătărie!

Ameninţarea asta, mai mult decât oricare alta, mi s-a strecurat în suflet. Era clar: îmi cunoştea secretul şi, la

momentul potrivit, avea să-şi pună ameninţarea în practică. Dacă n-ar fi fost zăpadă, aş fi fugit, dar ninsorile, cu toate că nu mai erau la fel de dese ca înainte, cădeau încă zi şi noapte şi întunecau lumina zilei.

În cele din urmă ninsorile au trecut şi au început ploile. Viaţa mea s-a golit de orice amintire şi a devenit plată ca peisajul care mă înconjura. Nici măcar în vis nu-mi mai vedeam părinţii. Uneori mi se părea că m-am născut în acest întuneric şi că tot ce fusese înainte nu era decât o iluzie. O dată, am visat-o pe mama, dar ea s-a îndepărtat şi mi-a întors spatele. Asta m-a durut atât de mult, că a doua zi mi-am vărsat necazul pe bietul animal din grajd.

Iarna s-a sfârşit, dar nu mi-a încălzit trupul. Drumul de acasă până-n sat s-a transformat într-o mocirlă cleioasă. Mă întorceam murdar de noroi din cap până-n picioare. Bărbaţii tineri care îi plăceau Mariei nu mai treceau pe-acolo, nu ştiu din ce motiv. În locul lor, veneau ţărani bătrâni, greoi şi tăcuţi, pe care ea îi poreclea „gloabe”. Se culca şi cu ei, dar cu dezgust, iar la urmă se tocmea. O dată s-a şi bătut cu unul dintre ei şi l-a zgâriat rău.

Zilele treceau şi se înseninau, dar mie nu-mi aduceau linişte. Mă temeam de Maria, care bea sticlă după sticlă, blestema şi azvârlea cu ce-i cădea în mână. Nici pe mine nu mă uita. Dacă nu-i plăceau votca sau cârnaţii, mă lovea peste obraz, mă făcea „bastard, fecior de bastarzi” şi mă trimitea la toţi dracii.

De ce mi-a fost frică n-am scăpat, dar nu cum îmi imaginasem. Vânturile năprasnice care s-au năpustit asupra colibei timp de mai bine de-o lună au dărâmat acoperişul şi tavanul. Coliba din lemn, veche şi probabil deja putredă, s-a prăbuşit sub violenţa lor. Brusc ne-am trezit amândoi, Maria şi cu mine, între dărâmăturile colibei. Obiectele de prin casă şi patul în care atâţia ţărani frământaseră carnea Mariei fuseseră aruncate dintr-o singură mişcare amplă, de parcă ar fi zburat în sus. Pe

plapuma grea cu care se învelea Maria zăcea o grindă groasă.

La vederea distrugerii, Maria a izbucnit un hohot sălbatic de râs.

— Priviţi, spune, priviţi ce mi-au făcut demonii!

Pentru o clipă, mi s-a părut că se bucura într-adevăr de distrugerea colibei, de parcă ar fi venit s-o salveze în sfârşit de depresiile ei. N-au trecut decât vreo câteva clipe şi râsul i-a îngheţat pe buze, ochii i-au devenit sticloşi şi o furie rece i-a încleştat fălcile. Cunoşteam această furie şi mă temeam de ea.

Mă aşteptam ca Maria să-mi spună ce aveam de făcut. Îmi părea rău să văd coliba, căreia îi cunoşteam fiecare colţ, transformată într-o grămadă de dărâmături. Fără să ştiu exact de ce, m-am apucat să ridic farfuriile şi oalele care căzuseră de pe rafturi şi să le aşez pe placa de lemn care servea la gătit. La început, am crezut că Maria e mulţumită că adun lucrurile, dar n-au trecut nici câteva clipe şi s-a pornit să ţipe la mine:

— Ce faci acolo, bastardule? Cine te-a rugat să faci asta? Cară-te de aici! Să nu-ţi mai văd mutra!

A ţipat şi m-a pălmuit, dar de data asta nu s-a mulţumit numai cu atât – a alergat după mine cu scândura pe care o avea în mână şi m-a lovit. Am văzut scândura şi am încercat să mă ridic, dar n-am putut. Abia la urmă, ca un cal înhămat pe care potopul loviturilor de bici îl fac să se smulgă din mlaştină, m-am ridicat în picioare şi am început să alerg.

Au trecut mai bine de cincizeci de ani, dar mai simt încă în picioare acea frică. Uneori mi se pare că scândura cu care mă lovea e încă suspendată în aer. Nu m-am mai întors la ea. Dar mai clar decât despărţirea aceasta umilitoare, îmi amintesc chipul ei, care se schimba dintr-odată şi radia atâta bucurie. Bucuria, ca şi tristeţea ei, nu cunoştea limite. Când era fericită, semăna cu femeia din

fotografia atârnată la capul patului ei: tânără, cu valuri de bucle înconjurându-i chipul, îmbrăcată într-o rochie de vară uşoară, susţinută de două bretele, înaltă, subţire, cu faţa numai zâmbet. Poate că aşa voia să se vadă sau poate că aşa voia să rămână în amintirea celorlalţi.

9

Există imagini care nu pot fi uitate cu uşurinţă.

Aveam zece ani şi trăiam în pădure. Vara, pădurea e plină de surprize: aici un cireş, iar dincolo, aproape de pământ, o tufă de căpşuni. N-a plouat de două săptămâni, hainele şi pantofii mi s-au uscat şi răspândesc un miros plăcut, de iarbă. Mi se pare că, dacă voi găsi cărarea cea bună, aceasta mă va duce direct la părinţii mei.

Gândul că părinţii mă aşteaptă m-a însoţit tot timpul, ocrotindu-mă pe toată durata războiului. Cărările m-au dus într-adevăr afară din pădure, însă nu la părinţii mei. În fiecare zi încercam câte o cărare şi în fiecare zi aveam o nouă deziluzie.

Priveliştea din apropierea pădurii era deschisă şi încântătoare: lanuri de porumb peste lanuri de porumb, până la capătul zării. Erau zile în care aşteptam ore întregi întoarcerea părinţilor. Cu timpul, am găsit tot felul de semne care le preziceau întoarcerea: dacă vântul era destul de puternic, dacă vedeam un cal alb, dacă apusul împurpura cerul. Şi semnele acestea mă dezamăgeau, dar, nu ştiu de ce, nu disperam. Inventam semne noi, găseam alte cărări. Şedeam ore în şir pe malul pârâului şi mi-i imaginam întorcându-se la mine.

Uneori mă cuprindea o tristeţe adâncă la gândul că voi muri iară să-mi mai văd vreodată părinţii, îmi imaginam propria moarte în fel şi chip: uneori ca un zbor ascendent, spre înălţimi, alteori ca o plutire lentă pe deasupra

lanurilor de porumb. Era limpede că, după moarte, nu voi mai greşi, nici semnele nu mă vor mai înşela, va exista numai o cărare şi ea mă va duce direct la părinţi. Pe drumul care mergea spre lagăr am văzut zăcând multe cadavre. Refuzam însă să-mi văd propria moarte ca pe-a lor. Fantezia înclină în general spre sentimentalism şi înfrumuseţare. *Happy-end*-ul nu e numai o găselniţă artistică, ci e probabil adânc înrădăcinat în spiritul uman.

Într-una dintre zilele liniştite (de fapt, majoritatea zilelor erau liniştite, şi în afara ţipătului vreunei păsări de pradă nu se auzea niciun zgomot strident în pădure), în timp ce stăteam la marginea lanului de porumb, fascinat de mişcarea lui unduitoare şi de verdele care devenea, pe rând, închis, apoi iar deschis, am văzut deodată o siluetă mică, neagră, mişcându-se prin valurile de porumb. Mi se părea că înaintează cu uşurinţă. Mica siluetă era departe de mine, o puteam totuşi vedea cum înaintează.

În timp ce urmăream mişcările micii siluete negricioase, am auzit din depărtare voci înfundate, şuierul vântului amestecându-se cu glasurile bărbaţilor care urlau. Mă uitam în toate părţile, dar nu vedeam nimic. Silueta negricioasă înainta, mi se părea că voia să ajungă la pădure. Încercând să-mi dau seama de unde vin zgomotele, am văzut pe dealul din apropiere, şi el acoperit de un Ian de porumb, o mulţime de bărbaţi, înaintând cu mişcări rapide, ca vâslaşii dintr-o barcă. La început, n-am făcut legătura între mica siluetă care înota prin porumb şi trupurile celorlalţi, dar nu mi-a luat mult ca să înţeleg: bărbaţii înainteau scoţând strigăte războinice, se împrăştiau pe părţi şi o înconjurau. Mica siluetă, care la început părea să înoate iară efort, obosise, probabil. Distanţa dintre ea şi pădure, la care spera să ajungă, nu se micşorase.

Toate acestea se petreceau la numai câteva sute de metri de mine şi, cu toate că vedeam oamenii, nu raportam

mişcările puternice la făpturile umane, ci la natură. Mi se părea că vântul îşi adună forţele ca să se stârnească şi că imediat se va arunca asupra lanurilor de porumb şi le va secera.

Nu mi-a luat mult să înţeleg adevărul. Micuţa siluetă nu era decât un copil, iar urmăritorii săi, nişte ţărani. Mulţi ţărani, cu topoare şi seceri în mâini, care se mişcau repede, hotărâţi să-i prindă. Am văzut cu claritate figura copilului, respirând cu greutate şi întorcând capul la fiecare câteva clipe. Era clar: nu avea să scape; nu putea să scape. Ei erau mulţi, alergau mai repede decât el, acuşi îi vor închide drumul.

Stăteam şi priveam la feţele arse de soare şi dure ale ţăranilor şi la vigoarea înaintării lor. Copilul se străduia din răsputeri, dar eforturile lui erau zadarnice. L-au prins, probabil nu departe de pădure. Am mai apucat să-i aud implorările.

Mai târziu, am văzut turma umană întorcându-se în sat. Se întorcea cu urlete triumfătoare, ca după o vânătoare reuşită. Doi ţărani tineri târau copilul de mâini. Ştiam că, peste puţin timp, dacă va mai trăi, îl vor preda poliţiei, iar în adâncul inimii ştiam că, într-o zi, soarta mea nu va fi diferită de a lui; şi cu toate acestea, când am pus seara capul pe pământ, m-am bucurat că trăiesc şi că văd stelele printre copaci. Senzaţia aceasta egoistă, pe care o ştiam impură, m-a învăluit şi m-a aruncat în cel mai adânc somn.

10

Am întâlnit în timpul războiului nu puţini oameni nobili şi curajoşi. Cei mai demni de a fi amintiţi sunt fraţii Rauchwerger. Erau înalţi şi puternici şi semănau cu muncitorii ruteni care lucrau în magazii. Aveau un fel de

naivitate neevreiască, evidentă în fiecare gest al lor. Aveau încredere în oameni şi nu se tocmeau. Toţi îi înşelau, dar ei nu se supărau, nu ţipau şi nu ridicau mâna.

Cel mare, Otto, muncise mulţi ani într-un depozit de lemne. Stăpânul, un evreu uscăţiv, îi exploata forţa şi îl punea să muncească până la orele târzii ale nopţii. Otto nu se plângea şi nu cerea plată pentru orele suplimentare. Câteodată, intra în cârciumă, bea câteva păhărele şi îi invita pe săraci să i se alăture. Săracii îl iubeau şi se lipeau de el de parcă le-ar fi fost frate mai mare. În cârciumă, Otto era vesel şi îşi risipea banii. Oamenii respectabili nu-i iubeau. Naivitatea şi cinstea sa li se păreau prostie. Spuneau: „Omul care nu rămâne ferm pe poziţia sa şi nu cere ce i se cuvine e un dobitoc”.

La izbucnirea războiului, toate depozitele au fost închise şi Otto, ca mulţi alţii, a rămas fără lucru. A petrecut câteva zile în cârciumă, a risipit tot ce mai avea, iar când n-a mai avut un ban, s-a dus la orfelinat şi a muncit acolo ca voluntar.

Dimineaţa, spărgea lemne şi umplea cazanele cu apă, aducea alimente şi curăţa cartofi. Seara, le făcea baie orfanilor, le cânta şi imita animale, iar apoi îi adormea cu cântece de leagăn. Oamenii care îl cunoscuseră îndeaproape spuneau: „Veselia sa în ghetou era incredibilă”.

Când au început deportările, i-a ascuns pe orfani în subsoluri, iar de-acolo i-a dus prin reţeaua de canalizare în case de ţărani şi în mănăstiri. După fiecare operaţiune de genul ăsta, chipul îi strălucea ca al unui copil.

Deportarea nu l-a ocolit, desigur, nici pe el. În timpul marşului forţat prin stepele Ucrainei, îi ajuta pe cei epuizaţi şi îi îngropa pe morţi. În timpul războiului, faţa i s-a înăsprit, barba i-a crescut, arăta ca un rabin reîncarnat într-un trup de neevreu.

Nu am fost cu el în lagărul de muncă, dar l-am

reîntâlnit după eliberare. Slăbise. Chipul său emana un fel de spiritualitate. Cei mai mulţi dintre refugiaţi arătau nenorociţi şi disperaţi, dar el nu se schimbase cu nimic: aceeaşi înclinare a trupului care exprima atenţia, aceeaşi dorinţă firească de-a întinde o mână de ajutor, aceeaşi dăruire de sine.

După eliberare, oamenii adunau alimente şi haine, erau obsedaţi de asta. Otto nu şi-a schimbat obiceiurile. Ce făcuse în ghetou, făcea şi aici. În bucătăria Jointului[13] curăţa cartofi şi spăla vase.

Războiul schimbase oamenii, făcându-i de nerecunoscut. Oameni decenţi, care conduseseră firme mari, furau pâine la adăpostul întunericului, negustori cinstiţi deveneau peste noapte duşmanii propriilor copii. Dar au fost şi alţii, majoritatea oameni simpli, care au devenit mai buni şi au salvat vieţi. Aşa a fost fratele mijlociu, Max.

Imediat după ce familia i-a fost arestată şi trimisă în lagăr, a rămas singur şi a început să lucreze ca voluntar la spital. Foarte curând, a devenit renumit pentru corectitudinea şi devotamentul său, iar când umbla pe străzi, cerând contribuţii pentru spital, oamenii îi umpleau imediat coşul cu pâine, sare, zahăr şi bomboane pentru copii. Toţi aveau încredere în el, făceau tot ce le stătea în puteri şi îi dădeau de bunăvoie ce îşi rupeau de la gură şi de la gurile copiilor lor. Nu o dată îi aduceau vreo jumătate de portocală sau de lămâie, „pentru că bolnavii aveau mai multă nevoie de ea”.

Cu numai câteva luni în urmă, Max vindea cărbuni într-un soi de baracă pe care o construise singur, aşteptând ore întregi cumpărătorii, ca până la urmă să-i dea aproape de pomană. Nimic n-a mai rămas din acel

---

13 Joint - asociaţie caritabilă americană, al cărei scop era ajutorarea evreilor din Europa aflaţi în pericol, suferinţă sau mizerie.

Max. Schimbarea a fost atât de drastică, încât cei care-l cunoşteau nu-şi credeau ochilor. Ţinuta îi devenise dreaptă, capul şi umerii parcă i se înălţaseră. Nimic nu mai amintea de ocupaţia sa anterioară. Semăna cu un hamal – bronzat, dispus oricând să-şi ofere umerii pentru a căra tot ce era nevoie. Unii spuneau: „Şi-a ieşit din minţi”, dar majoritatea ştiau că Max îşi dădea tot sufletul pentru bolnavi, era concentrat asupra muncii sale, dar nu era nebun.

Muncea de dimineaţă până noaptea târziu şi dormea într-o odăiţă de lângă magazia de lemne, ca să fie pe aproape în caz de nevoie. Când bolnavii au fost deportaţi, Max li s-a alăturat.

Karl, cel mai tânăr dintre fraţi, era surdo-mut din naştere. Fiindcă era înalt şi puternic, ca şi fraţii săi, se întreţinea lucrând ca hamal. Muncea la proprietarul unui camion, un individ grosolan, care îl umilea, îl lovea şi îl pălmuia. Karl, care era naiv ca un copil, nu s-a plâns niciodată şi nici nu s-a răzvrătit; muncea din greu de dimineaţă până seara, de-abia având din ce trăi.

În zilele petrecute în ghetou, Karl s-a întors la căminul său de dinainte: institutul pentru surdo-muţi. Toţi îşi aminteau de el şi a fost primit cu braţele deschise. Aceasta a fost perioada lui de înflorire. Muta mobile, căra saci cu cartofi, butoaie, orice era necesar. Era foarte iubit de către ceilalţi surdo-muţi, care erau ca o familie pentru el. Dacă un surdo-mut era atacat, sărea imediat în apărarea sa, chiar cu preţul vieţii.

Toţi se întrebau cum crescuseră aceşti fraţi, care nu trecuseră prin liceu şi nici nu citeau ziare. Ce le-au sădit în suflet părinţii lor, oameni simpli, ca să-i transforme în apărători temerari ai celor din jur? Nimeni nu putea da un răspuns mulţumitor.

Soarta tânărului Karl a fost diferită de a fraţilor săi mai mari. Aparent fără motiv, un ofiţer român a atacat un

surd. Karl s-a apropiat să intervină. Ofiţerul l-a lovit şi pe el. Karl s-a împiedicat şi a căzut, dar şi-a revenit imediat, l-a prins pe ofiţer de gât şi l-a sugrumat. A fost imediat arestat şi chiar în aceeaşi noapte a fost pus la zid, în curtea poliţiei, şi împuşcat.

11

Despre ţarcul numit Keffer n-am aflat decât în Italia, după război. Refugiaţii se adunau în grupuri, stăteau şi povesteau despre atrocităţile prin care trecuseră. Uneori păreau să se întreacă între ei, cine a văzut mai mult şi cine a suferit mai mult. Noi, copiii, nu ştiam să povestim. Stăteam şi ascultam. Uneori ne sâcâiau cu întrebări. Anii de război ne învăţaseră să nu răspundem.

Oamenii povesteau şi descriau ce văzuseră, dar nu totul, după cum s-a dovedit mai târziu. Erau grozăvii care nu se puteau reda în cuvinte, care rămâneau secrete sumbre. Ca, de exemplu, ţarcul numit Keffer. De fiecare dată când cineva pomenea acest nume, i se impunea imediat tăcere. Într-o noapte, am auzit un refugiat spunând:

— Există atrocităţi despre care nu trebuie să vorbeşti.

— De ce? a întrebat naiv altul.

— Nu-ţi pot explica.

— Trebuie să povestim totul, ca să se afle ce ne-au făcut.

— Nu te contrazic.

— Dacă noi nu vom depune mărturie, cine o va face?

— Oricum nu ne vor crede.

Această dispută, ca multe altele, n-a clarificat nimic. Existau grozăvii care fuseseră descrise în cele mai mici amănunte, dar şi atrocităţi despre care nimeni nu

îndrăznea să vorbească. Despre ţarcul Keffer auzisem, după cum am mai spus, de-abia în Italia, deşi mai prinsesem şi înainte câteva aluzii vagi.

Într-o noapte, am auzit de la un supravieţuitor al lagărului Kaltschund detalii limpezi despre ţarc. Refugiatul era un bărbat scund, îndesat, cu umeri largi, căruia războiul nu-i diminuase forţa. Chipul îi era aspru ca al unui boxer. Ţinuta sa părea să spună: sunt gata pentru încă un război.

Nu părea să ştie despre interdicţia pe care o stabiliseră refugiaţii cu privire la acest subiect. La început ceilalţi au încercat să-i oprească, dar el n-a înţeles sau n-a vrut să înţeleagă, căci şi-a continuat povestirea:

„Ţarcul numit Keffer era o parte integrantă a lagărului Kaltschund şi din anumite unghiuri puteai să-i vezi în întregime. Era un ţarc pentru câini-lupi, folosiţi la pază, la vânătoare şi în special la urmăriri. Câinii au fost aduşi din Germania gata dresaţi şi erau îngrijiţi de către paznici şi ofiţeri. Spre seară, când erau scoşi să vâneze, toată lumea putea să vadă cât de înalţi şi de mândri erau şi că aduceau mai mult a lupi decât a câini.

Kaltschund era un lagăr de muncă, în care se sudau metale şi se producea armament. Acolo se aduceau numai bărbaţi puternici, care, chiar în acele condiţii grele, rezistau un an, uneori şi mai mult. Dacă din greşeală fuseseră incluse femei în transport, erau bătute şi trimise înapoi. O dată, s-a întâmplat să fie trimise acolo câteva femei în vârstă. Dar au fost scoase afară şi executate imediat. Într-o zi, au sosit cu un transport câţiva copii mici. Comandantul lagărului a ordonat să fie dezbrăcaţi şi împinşi în ţarc. Probabil că au fost devoraţi pe loc, fiindcă nu s-a auzit nici măcar un ţipăt.

Iar asta s-a transformat în rutină. De fiecare dată când soseau copii mici în lagăr (şi soseau câţiva în fiecare lună), aceştia erau dezbrăcaţi şi împinşi în ţarc.

Într-una din zile s-a întâmplat ceva surprinzător: câinii au sfâşiat ce-au sfâşiat, dar de doi dintre copii nu s-au atins. Mai mult, copilaşii stăteau în picioare şi îi mângâiau. Câinii păreau mulţumiţi, la fel şi paznicii. De atunci, paznicii au început să le arunce bucăţi de carne câinilor şi bucăţi de pâine şi de brânză copiilor. Comandantul lagărului îşi aducea oaspeţii să vadă ţarcul câinilor. Dar ţarcul nu era un loc sigur. Câinii-lupi sunt câini-lupi. Dacă sunt flămânzi, nu ştiu de milă. Până şi aceşti copii, care au stat cu ei în ţarc săptămâni la rând, au fost devoraţi.

Fără acest ţarc, lagărul Kaltschund putea fi considerat suportabil, dar existenţa sa transforma lagărul de muncă într-un lagăr al morţii. La Kaltschund, oamenii nu erau executaţi, dar vederea atâtor copii trimişi la moarte ne deprima cumplit. Nu e de mirare că au fost atât de multe sinucideri în lagăr".

Refugiatul a continuat, destăinuindu-ne:

„O dată, am văzut un copil în afara ţarcului. Se târa în patru labe şi le făcea semne câinilor. Probabil ce-a văzut afară i s-a părut mai de temut decât câinii din ţarc, căci a intrat înapoi.

Într-o noapte, un copil a fugit din ţarc şi a ajuns până la barăcile noastre. Arăta înfiorător. Faţa şi gâtul îi erau sfâşiate, dar nu plângea şi nu se văita. Oamenii au încercat în zadar să smulgă o vorbă de la el. Mai târziu, a scos câteva sunete care aduceau a lătrături întretăiate.

Pericolul era mare, dar eram dispuşi să ni-l asumăm, aşa că am ascuns copilul într-o ladă. Noaptea, îndepărtam capacul şi-i dădeam copilului să mănânce şi să bea. Gândul că aveam un copil în baracă ne-a schimbat viaţa în toamna aceea. Ne întreceam cine să renunţe primul la raţia sa, pentru a-l hrăni. Fiecare voia s-o facă.

Uneori părea că îşi revine şi că rănile încep să se vindece. Cu timpul, am perfecţionat lada şi am făcut loc

pentru o cutie de tablă, în care îi lăsam apă. Într-o noapte, îndepărtând capacul, am văzut că nu mai respiră. Ne-am temut să ieşim afară, aşa că l-am îngropat în pământul barăcii. De-atunci era şi mai mult cu noi. Fără să ştim de ce, eram siguri că într-o noapte se va scula şi ne va vorbi cu propria sa voce. /

Aşa a fost, până au sosit ruşii. Când armata rusă a intrat în lagăr, în ţarc erau doi copii. I-au scos şi i-au adus în camera de interogatorii. Copiii stăteau fără expresie, bâlbâiau mici silabe întretăiate, ridicau din umeri, unul dintre ei bătea din picioare, dar o frază articulată nu s-a putut scoate de la ei. Anchetatorii au încercat să le vorbească în idiş sau în poloneză. La un moment dat, au adus în baracă un bărbat în vârstă, care încerca să-i încurajeze în ungureşte. Totul a fost în zadar. Copiii au fost salvaţi, dar vorbirea le-a fost luată pentru totdeauna.

Unul dintre supravieţuitori a intrat cu forţa în cameră şi, cu mare emoţie, bâlbâindu-se, a povestit despre ţarc şi despre ce li se făcuse copiilor. Anchetatorul nu l-a crezut şi a cerut să mai fie adus un martor. Acesta, un om înalt şi puternic, a confirmat că a văzut cu propriii ochi cum câinii sfâşiau copiii, fiindcă lucra lângă cuptoare şi de-acolo, numai de-acolo, se putea vedea întreaga suprafaţă a ţarcului”.

Refugiatul a coborât vocea şi a continuat:

„La Kaltschund, supravieţuitorii nu s-au împrăştiat imediat după eliberare. Cei doi copii au fost spălaţi de un medic militar, care le-a bandajat rănile. În ochi le rămăsese un fel de vid înfricoşător. Aproape toată ziua stăteau pe paturi, tăcuţi şi nemişcaţi. În cele din urmă, li s-a întâmplat şi lor acelaşi lucru ca şi supravieţuitorilor maturi: au început să se bată şi a trebuit să fie despărţiţi”.

Oameni răi, violenţi şi corupţi s-au năpustit asupra noastră de-a lungul întregului drum din Ucraina până în Italia. Cei mai dezgustători erau pedofilii. Aceştia ademeneau copiii, le făceau tot felul de lucruri dureroase, apoi le dădeau drumul. Copiii care fuseseră abuzaţi nu se plângeau şi nu reclamau pe nimeni. Chipurile lor exprimau un fel de tăcere încrâncenată, de parcă ar fi fost închisă în ei o taină. Purtau această taină ani îndelungaţi, atunci când ajungeau în satele de tineret, iar mulţi dintre ei chiar şi în armată.

În primul meu an de universitate, am văzut un tânăr cu buzele strânse ca ale copiilor care fuseseră abuzaţi. Nu m-am apropiat de el. Spre surprinderea mea, mi s-a adresat şi m-a rugat să-i împrumut notiţele, căci lipsise de la trei prelegeri. Nu mă înşelasem: stătuse în ghetou, fusese în lagăr şi se salvase printr-o minune, ca şi mine. După eliberare, străbătuse şi el drumul chinuitor din

Ucraina în Italia. Ajunsese în Palestina la două luni după mine.

Două zile mai târziu, mi-a înapoiat caietele şi mi-a mulţumit, dar n-am stabilit o nouă întâlnire. După aceea am observat că mă evita. Îşi dăduse probabil seama că îi cunosc secretul. Ca să nu se simtă ameninţat, m-am retras şi eu.

Deşi după război se învârteau în jurul nostru destui netrebnici, am cunoscut şi oameni cărora acesta le întărise caracterul, conferindu-le un plus de prestanţă. Mersul le era mai liniştit, privirea deschisă, chipul luminat de un fel de puritate sufletească. Majoritatea erau intelectuali, dar au fost şi oameni simpli care au ajuns la această calitate umană superioară.

Spre deosebire de alţi refugiaţi, aceştia nu strângeau alimente, nu făceau comerţ. Erau aproape tot timpul adânciţi în gânduri. Oameni din aceştia retraşi existau în

fiecare convoi şi în fiecare tabără de refugiaţi. Cu timpul, când acestea s-au mărit, au devenit liderii şi învăţătorii tinerimii şi îi apărau pe copii din toate puterile. Luptau împotriva contrabandiştilor, a misiţilor, a celor ce treceau ilegal graniţele, a pedofililor, dar şi a funcţionarilor Jointului, care micşorau numărul claselor sau făceau economie la caiete şi cărţi. În mijlocul lăcomiei, al dezorganizării şi al corupţiei, aceşti oameni remarcabili îi învăţau pe copii să scrie, să citească, să socotească, să vorbească în ebraică idiş sau franceză şi să descifreze capitole din Biblie.

Erau printre ei profesori de liceu şi conferenţiari universitari. Războiul îi deposedase de titluri, poziţie socială, carieră. Acum nu doreau decât un singur lucru: să fie alături de cei care suferiseră cel mai mult. Erau acolo şi câţiva muzicieni care predau muzica şi, astfel, am avut norocul, ce-i drept pentru scurt timp, să ne aflăm în preajma unor oameni minunaţi. Nu le stătea întotdeauna în putere să-i apere pe copii. Taberele de refugiaţi erau complet expuse. Contrabandişti şi tot felul de pervertiţi pândeau prin toate colţurile. Şi, de ce să n-o spunem, nu toţi copiii voiau să înveţe. Erau unii care, după câteva zile de cursuri, fugeau la contrabandişti. Profesorii alergau după ei, sperând să-i scape, dar contrabandiştii erau mai rapizi.

Printre supravieţuitori erau şi copii excepţionali, unii care aveau o memorie fenomenală, alţii o ureche muzicală deosebită sau copii de zece – unsprezece ani care vorbeau cursiv câteva limbi.

Era evident că pădurile şi adăposturile care le deformaseră pe de-o parte vieţile fragede le dezvoltaseră, pe de altă parte, talente ieşite din comun. Aceşti copii nu erau pândiţi de contrabandişti, ci de impresari, care îi răpeau, îi legau la ochi şi îi transportau cu camionetele în locuri îndepărtate. De-a lungul coastei italiene erau zeci de

tabere de refugiaţi, în care toată lumea era dornică de distracţie.

Profesorul nostru era poetul Y.S., un bărbat şters, scund, slab şi chel. Privit din afară, arăta mai degrabă ca unul dintre afacerişti, însă când începea să vorbească, vocea sa cucerea. Ne învăţa poezie şi muzică, totul în idiş. Se certa adesea cu instructorii de tineret trimişi din Palestina. Ei cereau ebraică, el pleda pentru idiş. Instructorii erau mai înalţi şi mai plăcuţi la vedere şi, ceea ce era mai important, vorbeau în numele viitorului, în numele schimbărilor în bine ce aveau să vină, a vieţii care ne aştepta în Palestina. El vorbea, bineînţeles, în numele a tot ceea ce a fost, despre continuitate; şi cum ar fi putut oare exista o continuitate dacă nu ştiam limba martirilor? Cel care vorbeşte limba martirilor nu numai că le păstrează vie amintirea, dar participă la stăvilirea răului şi duce mai departe făclia, din generaţie în generaţie.

Tabăra de refugiaţi semăna, la vremea aceea, cu un câmp de bătălie. Uneori toate certurile păreau să se învârtă în jurul copiilor. Cine îi va adopta? Oare îi vor împrăştia contrabandiştii pe întregul continent sau vor intra sub protecţia brigăzii evreieşti, care îi va duce în Palestina? Sau poate vreo rudă îndepărtată îi va ademeni în America?

Poetul Y.S. Era cel mai curajos dintre apărători. De câte ori vedea vreun contrabandist sau vreun impresar care încerca să înrobească un copil, se ridică şi striga: „Dumnezeul Dreptăţii nu vă va ierta!”. Aceştia, bineînţeles, îşi băteau joc de el, îi dădeau tot felul de porecle, ba chiar l-au bătut în mai multe rânduri. Bătăile nu l-au intimidat. Se ridica, se scutura şi nu renunţa la nicio oră de curs.

Poetul Y.S. Ne-a fost profesor trei luni. La început am fost şaptesprezece copii, dar pe parcurs contrabandiştii şi impresarii au reuşit să ispitească şase dintre noi, aşa că am rămas unsprezece. Noaptea, dormeam cu geamurile

închise. Y.S. Bloca uşa cu patul său. Nu ne învăţa numai poezie. Ore-n şir ne povestea despre rabinul Baal Shem Tov[14] şi strănepotul său, rabinul Nachman din Bratslav[15], despre orăşelele prin care călătoriseră întemeietorii hasidismului[16], propovăduind iubirea de oameni şi dragostea faţă de Dumnezeu. Y.S. Nu purta *kippa*, nu se ruga, dar era extrem de devotat propovăduitorilor hasidismului, numindu-i „oamenii sfinţi ai lui Dumnezeu".

Spre sfârşitul verii, impresarii au încercat să-i răpească pe Miliu, un copil din grupul nostru care avea o voce extraordinară. De două ori au vrut să intre cu forţa în baraca noastră ca să-i răpească. Y.S. S-a luptat cu ei din toate puterile şi l-a salvat. Dar ei n-au renunţat. Într-o noapte, au venit trei indivizi şi l-au răpit. Y.S. A încercat să-i apere şi a fost grav rănit. A doua zi a fost dus la spitalul din Neapole.

Mai târziu, au început să cadă ploi torenţiale. Jandarmeria italiană a închis tabăra şi a făcut percheziţii. Negustorii şi contrabandiştii se străduiau în van să-şi apere marfa. Valizele le-au fost confiscate şi încărcate în două camioane. După ce camioanele au părăsit tabăra şi a fost ridicată interdicţia de circulaţie, câţiva oameni s-au năpustit asupra unui bărbat pe nume Şmil, acuzându-l că ar fi informat poliţia. Acesta nega, spunea că e un bun evreu şi că un evreu nu îi trădează pe ceilalţi. Nu l-au

---

14 Israel Ben Eliezer (1698-1760), supranumit Baal Shem Tov, întemeietorul hasidismului.

15 Rav Nachman din Bratslav (1772-1810), strănepotul şi continuatorul lui Baal Shem Tov.

16 Curent inovator al gândirii şi al vieţii comunităţii evreieşti de la sfârşitul secolului al XVII-lea, bazat pe teama şi iubirea faţă de Dumnezeu, în paralel cu angajarea individului în acţiuni în spirit religios, care pune accent pe inimă, rugăciune şi credinţă, nu pe studiul religios (în ebraică, hesed - facere de bine). Este, de asemenea, o încercare de a explica misticismul prin termenii psihologici ai experienţei umane, acordându-i un rol social.

crezut, au decis că e trădător şi au început să-i lovească. El ţipa şi implora, dar cu cât implora mai mult, cu atât îl loveau mai rău. Apoi a tăcut şi a murit, chircit pe pământ.

După crimă, am părăsit tabăra şi ne-am mutat împreună cu profesorul nostru, Y.S., într-o baracă abandonată pe malul mării.

13

Persoana de la care am învăţat să mă rog nu era prea agreabilă. Mă aflam atunci într-o tabără de tranzit, în drum spre ţară, într-una din barăcile acelea lungi şi mizere, în care trăiau claie peste grămadă sute de refugiaţi. Oamenii jucau cărţi, beau votcă şi se legau de femei la lumina zilei. Dimineaţa şi seara, bărbaţii se rugau în colţurile întunecoase ale aceloraşi barăci. Nu mulţi. Era întotdeauna greu de adunat un *minian*. Oamenii nu voiau să se alăture, nici măcar ca figuranţi. Trebuia muncă de convingere şi insistenţă. După război, setea de viaţă era puternică, iar rugăciunea desconsiderată.

Dacă te-ai fi putut ruga singur, ar fi fost mai uşor, dar ce poţi face dacă evreilor li s-a poruncit să se roage împreună?

La uşa fiecărei barăci vedeai, dimineaţa şi seara, câte un ins scund, pământiu, cu o figură comună, îmboldind oamenii să vină la rugăciune.

Fiindcă argumentele nu aveau succes, urmau ameninţările cu pedepse divine, apoi apelau la vechile complexe de vinovăţie sau pur şi simplu acuzau. Nu era de mirare că aceşti indivizi erau dispreţuiţi. Erau jigniţi, insultaţi, iar când începeau să ameninţe cu mânia

cerească, erau bătuţi fără milă. Totuşi, într-un fel sau altul, reuşeau să adune un *minian* în fiecare dimineaţă şi seară. Oamenii veneau, mai de bunăvoie, mai plictisiţi de atâta insistenţă. Perseverenţa aceasta îi scotea pe alţii din minţi. Nu trecea o zi fără certuri, învinuiri reciproce şi invective. Ca după orice război, se ridicau din adâncuri cuvinte neauzite de multă vreme.

Aveam treisprezece ani şi mă simţeam atras de rugăciune. Participanţii la rugăciuni nu mă priveau cu simpatie, ba chiar îşi cam băteau joc de mine, dar, fără să ştiu de ce, eu nu pierdeam niciuna. Melodia – melodia tristă şi monotonă – mă fermeca.

— Am să-ţi fiu recunoscător dacă ai să mă înveţi să mă rog, i-am zis unui bărbat.

— Ce-ţi veni? m-a întrebat fără să-mi arunce măcar o privire.

Un altul, care mă auzise, a adăugat:

— E o întreagă tevatură. Ce-ţi trebuie?

La acea vreme, copiii erau expuşi multor primejdii. Impresari, zarafi, contrabandişti sau hoţi pur şi simplu îi obligau la misiuni periculoase. Destul de des, câte un copil era arestat de poliţie, iar uneori chiar bătut, pentru că, de frică, refuza să dea numele celor care îl trimiseseră. Mai erau şi unii copii îndrăzneţi, organizaţi în bande, care transportau mărfuri din loc în loc, iar noaptea petreceau în bordelurile din Neapole. Nimeni nu avea curajul să le stea în cale. Oricine le făcea vreun rău risca foarte mult, căci nu ştiau de frică, în jurul oraşului Neapole acţionau, la vremea aceea, trei bande de copii. Uneori izbucneau războaie între ele şi se dădeau lupte adevărate, cu morţi şi răniţi. Dar majoritatea copiilor erau pasivi, liniştiţi şi nu ieşeau din vorba adulţilor.

Mi-am adunat din nou curajul şi am cerut cuiva să mă înveţe rugăciunile. Mi-a aruncat o privire tăioasă şi m-a întrebat:

— De ce n-ai învăţat acasă?

— Părinţii mei nu erau religioşi, i-am mărturisit adevărul.

— Dacă ei n-au fost religioşi, de ce e nevoie să fii tu?

N-am ştiut ce să răspund, aşa că am zis:

— Vreau să mă rog.

— Nu ştii ce vrei, a spus şi mi-a întors spatele.

Spre toamnă, barăcile au început să se golească.

O parte dintre supravieţuitori s-a îmbarcat pentru Palestina, majoritatea – pentru America şi Austraha. Afară era frig, jocurile de pocher s-au înteţit, nu fără scandaluri. Unul dintre contrabandişti încerca să mă convingă să mă alătur bandei sale şi să câştig cincizeci de dolari la un drum. Auzisem multe despre aceste drumuri, despre ciocnirile cu poliţia de frontieră şi despre informatorii ei. Ieşeau întotdeauna în grupe de câte şapte, dar de fiecare dată câte unul era omorât sau arestat.

Dorinţa de-a mă ruga creştea din zi în zi. Era ca o sete chinuitoare, căreia nu-i cunoşteam sursa, dar care revenea zilnic şi mă tortura. Unul dintre cei care se rugau acolo mi-a înţeles zbuciumul şi mi-a vorbit încet şi fără niciun resentiment:

— Oricum ai să te îmbarci curând pentru Palestina. În Palestina, oamenii lucrează în kibbutzuri, nu se roagă.

Până la urmă, cineva a acceptat să mă înveţe. Era un bărbat puternic, cu o înfăţişare dezagreabilă, care înghiţea cuvintele şi bombănea. A citit împreună cu mine de câteva ori literele mari şi negre de la începutul cărţii de rugăciuni, apoi mi-a spus:

— Acum du-te şi exersează.

Am exersat două zile. Probabil fără prea mult succes. La fiecare greşeală, îmi trăgea câte o palmă. Aş fi putut să părăsesc locul şi să merg în altă tabără, dar, nu ştiu de ce, îmi băgasem în cap că rugăciunea se obţine cu suferinţă şi acceptasem această durere.

Unul dintre cei ce se rugau împreună cu noi, văzând cum mă loveşte, l-a întrebat pe învăţătorul meu:

— De ce-l baţi pe orfan[17]?

— Ca să-i bag literele în cap.

— Nu e voie să loveşti un orfan.

— N-o să-i strice!

Mi-a fost greu să învăţ alfabetul ebraic, am fost deseori tentat să părăsesc tabăra şi pe individ, dar nu ştiu de ce n-am făcut-o.

Unul dintre refugiaţi, care mi-a văzut mâhnirea, nu s-a putut abţine şi mi-a spus:

— Un băiat de vârsta ta are deja lucruri mai importante de făcut. Chiar n-ai înţeles lecţia?

Nu ştiam la ce lecţie se referea. Eu, în orice caz, iubeam rugăciunea. Gândul că într-o bună zi voi putea sta şi eu în picioare, cu cartea în mână, şi mă voi putea ruga era mai puternic decât umilinţele pe care le suportam. Nici cititul din cartea de rugăciuni n-a fost mai uşor. Fiecare greşeală era însoţită de-o palmă sau de-o lovitură. Omul cel puternic nu avea nicio milă pentru mine. Uneori mi se părea că mă loveşte ca să înăbuşe în mine orice dorinţă de-a mă ruga.

Numele său era Pini. Am învăţat cu el două luni. Apoi, Pini a obţinut viza pentru Australia şi s-a îmbarcat. S-a despărţit de *minian* cu o sticlă de tărie. Prietenii săi, negustorii, nu au vorbit cu el şi nu s-au bucurat pentru el. Pe mine m-a ignorat.

M-am bucurat că a plecat. Grosolănia, indiferenţa şi furia sa rece au continuat să mă terorizeze chiar şi după ce se afla deja departe, dar rugăciunea pe care o sădise în mine îmi aducea, cu toate acestea, multă bucurie.

La o lună după plecarea lui, rugăciunea mi-a devenit

---

17 Potrivit tradiţiei iudaice, e strict interzis să loveşti, să jigneşti, să insulţi sau să nedreptăţeşti un orfan sau o văduvă.

fluentă. Senzaţia că îl pot urmări pe cel care o conduce şi că sunt în stare să repet versetele împreună cu ceilalţi îmi dădea curaj. Până şi negustorii pământii, indiferenţi şi egocentrici, mi se păreau deodată simpatici.

Fireşte că greşeam. Unul din *minian* mi-a propus să mă alătur bandei sale de traficanţi de ţigări spre Sicilia. Când l-am refuzat, m-a ameninţat: – Vai de tine dacă te mai prind pe-aici! Ameninţarea mi s-a părut reală, aşa că am renunţat să mai vin la rugăciune. Spre norocul meu, peste o săptămână am fost transferaţi în altă tabără, iar dorinţa mea de-a mă ruga a fost, pentru moment, tăinuită.

14

Războiul a dat naştere multor copii ciudaţi, dar Chico era efectiv special. Memoria sa, se spunea, era fenomenală. Repeta treizeci de numere parcă erau trei, fără nicio greşeală. L-am văzut pentru prima oară într-o tabără de refugiaţi din Italia, în drum spre Palestina. Rătăcea împreună cu un grup de copii artişti, cam de vreo şase-şapte ani. Erau printre ei copii care jonglau cu mingi, înghiţeau foc, iar unul mergea pe o sârmă foarte subţire, întinsă între doi copaci. Era şi o fetiţă cântăreaţă, Amalia, care avea o voce de privighetoare. Nu cânta într-o limbă anume, ci în limba ei proprie, un amestec de cuvinte pe care şi le amintea de-acasă, sunete de pe păşune, din pădure şi de la slujbele din mănăstire. Oamenii o ascultau şi plângeau. Era greu de înţeles despre ce cânta. Părea că spune o poveste lungă, plină de amănunte tainice. Prietenul ei, care avea şapte ani, dansa alături sau uneori singur. Amaliei îi plăcea să-i privească dansând, parcă ar fi fost sora lui mai mare. Era de vârsta lui, poate chiar mai mică, dar privirea ei era matură şi ocrotitoare, părea că vrea să-i ascundă sub aripile ei. Mai era un băieţel care

cânta la muzicuţă nişte cântece ruseşti ce-ţi mergeau drept la inimă. Avea şase ani, dar părea mai mic. Pregătiseră pentru el o ladă specială, pe care se urca şi cânta.

Aceste trupe mici se formaseră pe drumuri şi rătăceau prin taberele de refugiaţi, iar noaptea îi distrau pe oameni, care erau obosiţi de război şi de ei înşişi. Nimeni nu ştia pe-atunci ce să facă mai departe cu viaţa care i-a fost cruţată ca prin minune. Nu mai erau cuvinte, iar cuvintele rămase de-acasă păreau goale pe dinăuntru. Uneori apărea câte un delegat sau o persoană oarecare, din gura căreia cuvintele se revărsau şuvoi. Dar erau cuvinte de dinainte de război şi sunau ca o trăncăneală de prost gust. Numai copiii mici mai păstrau o oarecare prospeţime în vorbire. Spun copiii mici, întrucât copiii de doisprezece – treisprezece ani erau deja corupţi: făcuseră comerţ, schimbaseră valută, furaseră şi jefuiseră, la fel ca adulţii. Spre deosebire de aceştia, erau sprinteni. Anii petrecuţi în păduri îi învăţaseră să se mişte repede, să se caţăre şi să alerge ghemuiţi. Priviseră mult timp animalele şi învăţaseră de la ele.

Atunci încă nu ştiam că se crease o limbă nouă, a copiilor. Această limbă ieşea la iveală chiar din fiinţa lor, din felul în care stăteau sau se mişcau, cântau sau vorbeau. Era directă şi lipsită de orice fel de ipocrizie.

Chico avea pe-atunci şapte ani şi, după cum am mai spus, memoria sa îi uimea pe toţi. Întâi repeta şiruri de numere fără nicio greşeală, apoi impresarul său l-a învăţat povestiri scurte, pe care Chico le recita perfect. Om de afaceri experimentat, impresarul a înţeles repede ce mină de aur e Chico, deci a hotărât să o exploateze. L-a învăţat versete din *Psalmi*, rugăciunile „Doamne plin de milă” şi *Kadişul*[18] orfanului. L-a învăţat să se roage în stilul vechi, căci era fiu de cantor.

18 Rugăciune de pomenire a morţilor.

Foarte repede, Chico a ajuns să ştie toate versetele pe dinafară. Mai erau în trupă un copil acrobat, altul care cânta la muzicuţă, Amalia şi bunul ei prieten, dar Chico îi eclipsa pe toţi, căci apărea ultimul şi „fura spectacolul”. Pentru a respecta adevărul, trebuie să spun că rugăciunile lui Chico erau ceva cu totul deosebit de orice se auzise până atunci. Nu erau nici lamentaţii, nici implorări, ci rugăciuni simple, fără artificii vocale, ca acelea pe care poate numai primii noştri străbuni le cunoşteau.

Toţi ochii erau aţintiţi asupra lui Chico. El oferea oamenilor lucrul de care aveau nevoie atunci cel mai mult: un strop din credinţa pierdută, o legătură cu cei dragi, care nu mai erau. Este greu de ştiut dacă şi Chico înţelegea ce-i ieşea din gură. Oricum, rugăciunea lui era atât de limpede şi de pură, încât oamenii plângeau ca nişte copii.

Fiindcă Chico avea atât de mult succes, ceilalţi copii au încetat să mai apară, iar el umplea toată seara. „E doar un copilaş”, spuneau spectatorii, „un copil-minune, o reîncarnare. Aţi mai văzut vreodată un copil de şapte ani care să ştie pe dinafară toată cartea de rugăciuni?”

Impresarul lui aduna banii şi îşi mâna mica trupă din loc în loc. Chico apărea seară de seară, uneori chiar şi ziua. Impresarul avea grijă să-i hrănească bine, să-i facă să bea suficient, iar dacă refuza, îl certa şi îl obliga. Chico mânca şi se îngrăşa. Dar, ca prin minune, deşi se îngrăşase şi dăduse nenumărate spectacole, vocea îi rămăsese la fel de cristalină, devenind chiar mai limpede, din săptămână în săptămână. Cine îl auzea o dată, voia să-i mai audă. Asta a ţinut toată vara.

La începutul iernii, impresarul a renovat o baracă părăsită, a pus bănci înăuntru şi a postat un paznic la uşă. Era sigur că veniturile îi vor creşte.

Dar baraca, deşi promiţătoare, nu i-a adus câştigul scontat. În seara premierei, Chico a răcit şi a căzut la pat

cuprins de febră mare. A zăcut două săptămâni, iar când s-a sculat din pat, uitase toate rugăciunile. În zadar se chinuia impresarul să-i înveţe din nou. Privirea băiatului avea un fel de perplexitate albastră, de parcă nu înţelegea ce i se cere. „Chico, Chico”, îl scutura impresarul. Chico nu şi-a mai revenit niciodată.

Disperat, impresarul i-a readus în scenă pe Amalia, pe prietenul ei şi pe cântăreţul din muzicuţă. Erau excepţionali, se întreceau pe ei înşişi, dar nu puteau concura cu Chico. „Unde e Chico?” striga publicul furios. Impresarul n-a avut altă soluţie decât să-i urce pe scenă, pentru ca toţi să vadă că trăieşte, iar băiatul, care cu numai o lună în urmă păşea pe scenă cu vioiciune şi începea rugăciunea imediat, stătea acolo ca un sloi de gheaţă. Ochii săi exprimau un fel de goliciune înfricoşată.

Astfel a apus steaua lui. Amalia, prietenul ei şi ceilalţi copii din trupă făceau eforturi disperate, dar oamenii nu erau dispuşi să plătească atâţia bani pentru spectacolele lor. Noaptea, impresarul îl certa pe Chico pentru lenea sa şi pentru că nu încerca să facă un efort. La urmă, îl ameninţa că îl va trimite în Balestina, unde e foarte cald, iar oamenii muncesc de dimineaţa până seara. E greu de ştiut ce gândea Chico. Mustrările impresarului îl dureau, probabil, căci gura i se strânsese, iar umărul drept i se mişca spasmodic, într-un tic incontrolabil. Trupa suferea din cauza impresarului, dar copiii nu-i părăseau. „Fugiţi”, îi îndemnau oamenii, dar ei erau probabil obişnuiţi cu el şi cu ciudăţeniile lui.

Spre sfârşitul iernii, câţiva oameni s-au năpustit asupra impresarului şi l-au bătut. Însă el n-a renunţat cu uşurinţă. Se văicărea şi ţipa: „Copiii sunt ai mei, numai ai mei, eu i-am crescut de la sfârşitul războiului, eu sunt tatăl lor spiritual”.

Nu l-au ajutat niciun fel de rugăminţi. În timp ce se zbătea pe jos, plin de sânge, copiii au fost urcaţi într-o

camionetă şi duşi direct pe malul mării, unde era ancorat un vapor.

Tot drumul de la Neapole la Haifa, trupa a dat spectacole pe punte, seară de seară, uneori chiar şi ziua. Lui Chico nu i-a mai revenit niciodată memoria, dar spunea rugăciunea „Doamne plin de milă” cu mult suflet. Chipul i se maturizase, arăta ca de nouă ani. O femeie înaltă, din Transilvania, l-a înfăşurat în jacheta ei şi nu s-a mişcat de lângă el tot timpul călătoriei.

15

Şase ani lungi a durat cel de-al Doilea Război Mondial. Uneori mi se părea că a fost o singură noapte, nesfârşită, din care m-am trezit altcineva. Alteori, aveam senzaţia că nu eu am trecut prin război, ci mai degrabă cineva foarte apropiat mie, care urma să-mi povestească totul cu exactitate, căci eu nu-mi mai amintesc ce s-a întâmplat şi cum s-a-ntâmplat.

Spun „nu-mi amintesc” şi acesta e adevărul adevărat. Urmele pe care le-au lăsat asupra mea acei ani sunt în special senzaţii fizice intense. Foamea. Până şi în ziua de azi mă trezesc noaptea cu o senzaţie de foame sfâşietoare. Am săptămânal visuri despre foame şi sete. Mănânc cu un fel de nesaţ ciudat, aşa cum numai oamenii care au flămânzit cândva cumplit pot mânca.

În timpul războiului, am trecut prin nenumărate locuri – prin gări, prin sate uitate de Dumnezeu, pe lângă râuri. Toate aveau un nume. N-am reţinut nici măcar unul. Uneori văd anii războiului ca pe o pajişte întinsă ce se contopeşte cu cerul, alteori ca pe o pădure întunecată, care nu se mai sfârşeşte, iar alteori ca pe un şir lung de oameni încărcaţi cu bagaje, dintre care, la fiecare oră, câţiva se prăbuşesc şi sunt călcaţi de cei ce vin din urmă.

Tot ceea ce s-a întâmplat s-a imprimat în celulele trupului meu, nu în memorie. Ele par să reţină mai multe decât memoria, care a fost creată ca să-şi amintească. Mulţi ani după război, nu mergeam pe mijlocul trotuarului sau al drumului, ci numai lipit de ziduri, mereu în umbră şi parcă fofilându-mă. În general, nu am tendinţa să plâng, dar despărţirile, chiar şi cele mai banale, mă fac să izbucnesc în lacrimi.

Spun „nu-mi amintesc”, totuşi ţin minte mii de amănunte. Câteodată doar mirosul unui fel de mâncare sau umezeala din pantofi sau un zgomot neaşteptat sunt suficiente ca să mă readucă în toiul războiului, şi atunci mi se pare că încă nu s-a terminat, ci continuă fără ştirea mea. Acum mi-e foarte clar că, de când a început, nu s-a întrerupt, de fapt, niciodată.

Fiindcă cea mai mare parte a războiului am petrecut-o prin sate, pe câmpuri, pe malul apelor şi prin păduri, verdele s-a impregnat înăuntrul meu şi, oricând mă descalţ şi calc pe iarbă, îmi amintesc păşunile şi animalele bălţate risipite pe întinderile nesfârşite, şi-mi revine frica de spaţii deschise. Picioarele îmi înţepenesc şi, pentru o clipă, mi se pare că am făcut o greşeală. Trebuie să mă retrag repede spre marginea pădurii, unde sunt mai în siguranţă. De la marginea pădurii poţi vedea fără să fii văzut. Uneori nimeresc într-o străduţă întunecoasă, cum simt atâtea în Ierusalim, şi sunt sigur că imediat va fi închisă poarta şi că nu voi mai reuşi să ies de-acolo. Grăbesc paşii şi încerc să scap.

Câteodată, simplul fapt de-a sta aşezat sau în picioare îmi aduce în faţa ochilor gări gemând de oameni şi de bagaje, certuri şi copii loviţi, şi mâini întinse ale celor care imploră: „Apă, apă!”. Apoi sute de picioare încep să alerge în aceeaşi clipă spre un butoi cu apă care a fost rostogolit pe peron şi o talpă mare se propteşte în pieptul meu, tăindu-mi respiraţia. E de necrezut cât de puternic a

rămas imprimată în trupul meu, chiar şi astăzi, laba acelui picior, cât de vie e încă durerea, care, pentru o clipă, mă face să cred că n-am să mă mai pot mişca niciodată din loc.

Câteodată trece o lună întreagă fără să fiu asaltat de imaginile acelor zile. Bineînţeles, e numai o pauză. O vechitură aruncată pe marginea drumului e suficientă ca să se ridice din adâncuri sute de picioare, mărşăluind într-o coloană lungă. Iar dacă cineva se prăbuşeşte, nu-i mai ridică nimeni.

În 1944, ruşii au recucerit Ucraina. Aveam doisprezece ani. O femeie, supravieţuitoare şi ea, care m-a văzut şi a înţeles cât de pierdut eram, s-a aplecat spre mine şi m-a întrebat:

— Ce ţi s-a întâmplat, băiete?

— Nimic, am zis.

Răspunsul meu a surprins-o, probabil, căci n-a mai întrebat altceva.

Întrebarea aceasta mi-a fost pusă, sub diferite forme, pe tot drumul până în Iugoslavia şi nici în Palestina n-a încetat.

Adulţii, care reţinuseră nume şi locuri, la sfârşitul războiului le enumerau şi povesteau despre ele. Probabil aveau să facă asta până la sfârşitul vieţii. Copiilor nu le-au rămas în amintire locuri, ci cu totul altceva. Pentru ei, memoria e un rezervor care nu se goleşte niciodată. Cu anii, se reînnoieşte şi se limpezeşte. Nu este o memorie cronologică, ci una fluidă şi schimbătoare, dacă îmi e permis să mă exprim astfel.

Am scris deja mai mult de douăzeci de cărţi despre acei ani, însă uneori mi se pare că încă nici n-am început să-i descriu, că memoria plină, detaliată, e încă ascunsă înăuntrul meu, iar când va ţâşni din adăpostul ei, va curge în valuri zile la rând.

Iată un fragment din marşul forţat pe care încerc fără succes să-i descriu de mulţi ani.

De mai multe zile ne târşâim cu greutate picioarele pe drumuri mocirloase, un convoi lung, străjuit de soldaţi români şi de miliţii ucrainene, care ne lovesc cu cravaşele şi trag în noi la întâmplare. Tata mă ţine de mână foarte strâns, dar picioarele mele scurte nu reuşesc să atingă pământul şi răceala apei muşcă din ele şi din partea de jos a trupului meu mic. În jur e întuneric şi în afară de mâna tatii nu simt nimic, la drept vorbind – nici mâna tatii n-o simt, căci a mea e deja complet amorţită. Mi-e clar că, dacă fac fie şi o singură mişcare greşită, mă înec şi nici măcar tata nu va reuşi să mă tragă afară. Mulţi copii s-au înecat deja aşa.

Noaptea, când convoiul se opreşte, tata mă scoate din noroi şi îmi şterge picioarele cu paltonul său. Pantofii i-am pierdut de mult şi îmi lipesc pentru o clipă picioarele de căptuşeala paltonului său. Căldura aceasta uşoară e atât de dureroasă, încât mi le retrag în grabă. Mişcarea asta rapidă îl enervează, nu ştiu de ce, pe tata. Tata se supără pe mine foarte repede. Mi-e frică de furia lui, dar refuz să pun picioarele înapoi în căptuşeală. Tata nu se supăra niciodată pe mine. Mama îmi mai ardea câte una, tata nu. Dacă tata e supărat pe mine, înseamnă că am să mor curând, îmi spun şi îl apuc de mână. Tata se îmblânzeşte şi spune: „N-ai voie să te alinţi”. Mama folosea des această expresie, dar acum sună ciudat. Ca şi cum tata ar greşi – sau poate că eu greşesc. Adorm ţinându-l de mână, dar nu pentru mult timp.

E încă întuneric când gărzile trezesc convoiul cu lovituri şi împuşcături. Tata mă ţine de mână şi mă trage. Noroiul e adânc şi nu ating pământul de dedesubt. Sunt încă pe jumătate adormit şi frica îmi e amorţită. „Mă doare!” strig. Tata îmi aude strigătul şi reacţionează rapid: „Fă lucrurile mai uşoare pentru mine, fă lucrurile mai uşoare”.

Am auzit cuvintele astea destul de des. După ele se

aud căzături grele, apoi încercări disperate şi inutile de-a salva copilul care se îneacă. Nu numai copiii se îneacă în noroi, chiar şi oamenii înalţi cad în genunchi şi se îneacă. Primăvara a topit zăpezile, şi noroaiele devin tot mai adânci pe zi ce trece. Tata deschide rucsacul şi aruncă în noroi câteva haine. Acum mâna lui mă ţine cu putere. Noaptea, îmi masează picioarele şi mi le şterge cu căptuşeala paltonului, şi pentru o clipă mi se pare că nu numai tata e cu mine, ci şi mama, pe care am iubit-o atât de mult.

16

Am întâlnit mulţi oameni devotaţi pe drumurile lungi, din stepele Ucrainei până la ţărmul Haifei. Pe vapor, mai bine zis pe punte, unde se îngrămădeau împreună oameni şi bagaje, am văzut un bărbat nu prea tânăr, care ţinea îmbrăţişată o fetiţă de vreo cinci ani, o copilă vioaie, sociabilă, care înveselea pe oricine o vedea. Era îmbrăcată într-o rochiţă de lână şi nu aducea a supravieţuitoare. Vorbea germana într-un dialect evreiesc şi cânta cu voce plăcută. În timp ce toţi sufereau de vărsături, din cauza mării agitate şi a conservelor sau căzuseră frânţi de oboseală, ea li se adresa cu gesturi pline de graţie. S-a dovedit că omul care o îmbrăţişa nu era tatăl ei, dar o îngrijea mai bine decât un tată. O privea cu uimire şi îi sorbea fiecare cuvânt.

Vaporul înainta prin furtună, pe punte erau sute de oameni: bărbaţi grosolani, femei mari şi nervoase. Toţi erau bolnavi, vomau şi ţipau, numai micuţa Helga nu se plângea. Mai mult, cu cât agitaţia de pe punte era mai mare, cu atât chipul ei devenea mai luminos, dar nimeni nu-i dădea atenţie. Fiecare era absorbit de propria suferinţă, toţi erau uzi şi nervoşi. Imaginea amintea de

gările în care oamenii erau, până nu demult, înghesuiţi în vagoane.

Cum a trecut furtuna, soarele a apărut pe cer, marea s-a liniştit, iar oamenii au ieşit dintre grămezile de bagaje şi s-au strâns lângă balustradă. Atunci am observat pentru prima oară că piciorul drept al Helgăi era amputat de deasupra genunchiului. Amputarea părea destul de recentă. Ciotul mai era încă bandajat.

Bărbatul care o înfiase i-a schimbat bandajul şi a întrebat-o:

— Doare?

— Nu, a zâmbit Helga, de parcă ar fi vorbit de o rană oarecare.

Apoi i s-a cuibărit în braţe. Oamenii i-au înconjurat şi îi priveau. Bărbatul povestea cu voce monotonă că o găsise cu aproape un an în urmă, zăcând pe o grămadă de paie. Ea i-a zâmbit şi a întins braţele spre el.

— Ce puteam face? a zis, surâzând. Un înger, chiar un înger. Îngerii nu pot fi refuzaţi, nu-i aşa?

— Şi de ce i-a fost amputat piciorul?

— Cangrenă. Medicii militari au spus că îi pune în pericol nu numai restul piciorului, ci şi viaţa.

— Ce trebuie să faceţi acum?

— Nimic special. Ciotul se vindecă. Deja arată mult mai bine.

— Copila va putea să umble?

— N-am nicio îndoială. În Palestina, îi vom pune o proteză. Helga vrea foarte mult să meargă.

— Cine au fost părinţii ei?

— Asta e o ghicitoare pe care va trebui s-o dezleg în anii ce vor veni, a spus cu răceală, pe un ton care părea nelalocul lui.

— N-ai nicio idee?

— Am, dar foarte vagă.

— Helga, drăguţo, nu-ţi mai aminteşti chiar nimic? a

întrebat o femeie solidă, stând îngenuncheată în faţa ei.

Helga a zâmbit şi a răspuns:

— Îmi amintesc ploaia!

— Despre ce ploaie vorbeşti, iubita mea? a întrebat-o femeia, cu o voce domoală.

— Despre ploaia care cădea fără să se mai oprească.

— Şi ce s-a întâmplat atunci? a continuat femeia cea solidă să întrebe.

— M-am udat! a spus Helga, mai degrabă ca o mirare decât ca o constatare.

— Nu ţi-a fost frig? a continuat femeia interogatoriul, cu vocea ei calmă.

— Nu, a zis Helga.

— Cine era cu tine?

— Ploaia, numai ploaia.

— Nu era nimeni lângă tine?

— Poate era, dar eu n-am văzut.

— Ciudat, a spus femeia cea solidă.

Helga şi-a umezit buzele şi n-a răspuns.

— Cât timp a ţinut ploaia?

— Tot timpul, a zis Helga, ridicând capul.

— Ciudat, repetă femeia cea solidă.

Oamenii stăteau încremeniţi, parcă ar fi asistat la o conversaţie deosebită.

— Şi ce s-a întâmplat după ploaie?

— Nu-mi amintesc, a răspuns Helga, cu o voce cristalină.

— Şi ploaia a continuat să cadă tot timpul? s-a mirat femeia.

— Gropile s-au umplut cu apă.

— Ce-ai făcut atunci?

— Nimic, a spus Helga, de parcă în sfârşit găsise cuvântul corect.

— Fetiţa e foarte inteligentă, a intervenit bărbatul care o adoptase.

Femeia cea solidă s-a ridicat în picioare şi a încetat cu întrebările.

Pasagerilor li se părea că acum e rândul fetiţei să vorbească. Helga a plecat capul, fără să scoată niciun sunet. Chipul ei şi-a pierdut luminozitatea.

— Şi nu ţi-e dor de ploaie?

— Nu! a răspuns Helga cu o voce limpede.

— N-ar trebui s-o întrebi, s-a băgat un bătrân.

— De ce? se miră femeia cea solidă.

— Fiindcă nu trebuie s-o derutezi.

— Întrebam doar, a roşit femeia cea solidă.

— Întrebările tale o zăpăcesc. Las-o în pace.

— Noi o iubim, a zis femeia cea solidă.

— De ce vorbeşti în numele tuturor? a întrebat cu agresivitate bătrânul.

— Aşa simt eu.

— Fiecare să vorbească numai în numele său. Ultima propoziţie i-a lăsat pe oameni tulburaţi şi abătuţi. S-au risipit de parcă ar fi fost mustraţi.

Helga stătea în braţele bărbatului care o înfiase. Faţa ei îşi recăpătase lumina. Îşi mişca buzele, ca într-un fel de şoaptă lină. Omul i-a ridicat mânuţa şi a dus-o la buze, i-a sărutat-o şi a spus:

— Încă puţin şi vom ajunge în Palestina. Acolo, vom avea o casă şi o grădină.

17

Încă din primii ani ai copilăriei, mă apropiam de oameni şi de obiecte cu atenţie şi suspiciune. Mama punea lucrul ăsta pe seama bolilor grele de care suferisem în pruncie. Bunica era de părere că toţi copiii singuri la părinţi sunt suspicioşi din fire. Într-adevăr, eram copil unic şi foarte legat de părinţii mei.

Tot ce era în afara casei, mai ales când mă aflam acolo singur, mi se părea rece şi ameninţător. Majoritatea viselor mele din copilărie, şi e ciudat cât de bine mi le amintesc, sunt legate de sentimentul abandonării. Întind o mână şi mâna rămâne suspendată în aer. Sunt imediat cuprins de panică. Mă trezeam în toiul nopţii, tremurând tot, şi mama îmi jura în şoaptă că e doar o „eroare de vis", că ea nu mă va părăsi niciodată, că vom fi mereu împreună. Promisiunile ei, nu ştiu de ce, îmi înteţeau şi mai mult teama, făcându-mă să plâng disperat, până la epuizare.

Senzaţia de neîncredere mi s-a accentuat când am început şcoala. Eram numai doi copii evrei într-o clasă de patruzeci. Eu eram slab, îmbrăcat cu haine elegante, şi mama mă însoţea zilnic până la poarta şcolii. Aceasta mărea dispreţul celorlalţi faţă de mine. În recreaţii, toţi copiii se jucau în curte, cu o minge roşie de cauciuc, ridicând nori de praf şi ţipând. Ştiam deja de-atunci că niciodată n-am să mă pot juca şi eu ca ei. Era dureros, dar şi amuzant acest amalgam de complexe de inferioritate şi de superioritate. Puteam să mă distrez cu aceste sentimente cât timp eram în afara razei de acţiune a colegilor mei. Aproape de ei, eram o ţintă uşoară pentru şuturi, palme şi ciupituri.

Copiii neevrei erau mai înalţi decât mine, mai puternici şi ştiam că niciun efort nu mă putea ajuta să micşorez diferenţa. Ei aveau să domnească întotdeauna peste coridoarele lungi şi peste curte. Bunul lor plac hotăra dacă urma să fiu bătut sau lăsat în pace. Trebuie să mă acomodez, îmi spunea bunul-simţ, dar senzaţia de umilinţă mă revolta adesea. Uneori, stăteam pe scări şi ţipam din toate puterile, mai mult pentru a mă elibera de frica îngrozitoare care mă cuprindea.

Mama a încercat să intervină la director, dar fără succes. Erau treizeci şi opt de trupuri puternice împotriva

mea, un talaz uriaş de picioare, care mătura totul în faţa sa – inclusiv pe mine.

De câteva ori am încercat să mă apăr. Ceata n-a fost impresionată. Mai mult, asta le-a dat motiv să mă bată mai rău şi să susţină că eu am început.

Celălalt copil evreu m-a abandonat în această bătălie lipsită de orice şansă. Într-un timp foarte scurt, a devenit aproape de nerecunoscut, căci, deşi mai slab decât mine, era foarte bun la jocurile de teren. Ce n-a făcut puterea, a făcut agilitatea. Cu timpul, s-a dezis de mine, de parcă nu mai aparţineam aceluiaşi trib.

Zilnic, de la primele ore ale dimineţii, iar iarna, de la orele întunecoase ale răsăritului, până la trei după-amiază, eram prins în mijlocul acestei turme sălbatice. Nu mă miră că n-am reţinut niciun nume, nici măcar pe cel al învăţătoarei evreice, silită să se confrunte cu această gloată, care la numai şapte ani era deja plină de impulsuri distructive. Ca şi mine, stătea neajutorată, ţipând în zadar, stârnind valuri de râs. Nu reţin chipurile, dar îmi amintesc foarte bine scările largi de piatră, coridoarele întunecoase şi umede, avalanşa de picioare care năvăleau şi ieşeau tropăind. Din şcoală mi-i amintesc pe cei doi supraveghetori ai curţii, un fel de autoritate supremă, tăcuţi şi vicleni, care băgau groaza în toţi. Dacă vreun copil întrecea măsura, îl legau şi-i trăgeau zece lovituri de bici. După ce-şi primea pedeapsa, cel bătut trebuia să sărute mâna biciuitorului şi să spună: „Facă-se voia ta, părinte”, apoi să părăsească locul. Ritualul se repeta de câteva ori pe săptămână.

Mama a încercat de multe ori să mă scoată de-acolo, dar tata n-a lăsat-o. Susţinea că trebuie să cunosc viaţa şi să mă călesc. Mama simţea că suferinţa mea e insuportabilă, tata însă rămânea ferm pe poziţie, parcă anticipând că voi avea de suportat experienţe mult mai amare.

Odată cu sfârşitul primului an de şcoală s-a terminat şi educaţia mea pedagogică. A izbucnit războiul, şi viaţa noastră a fost complet dată peste cap. În câteva săptămâni, copilul de şapte ani, mereu înconjurat de căldură şi dragoste, a devenit orfan de mamă, un copil părăsit în ghetou, ca, până la urmă, să-şi urmeze tatăl în marşul forţat prin stepele Ucrainei. Muribunzii zăceau la marginea drumurilor alături de morţi, iar el, la capătul puterilor, se târa alături de puţinii oameni care mai erau în stare să meargă.

Imaginile au rămas gravate în mintea mea cu claritate uluitoare şi, uneori, mi se pare că marşul care a durat două luni continuă de cincizeci de ani şi că încă mai mărşăluiesc.

După două luni, am ajuns – foarte puţini dintre noi – în acel lagăr blestemat. După nici două zile, am fost despărţit de tata. Am povestit deja despre evadarea mea şi despre femeia ucraineancă la care am găsit adăpost. Din acel moment, am devenit orfan, din acel moment au început singurătatea şi închiderea în sine. Foarte repede am învăţat să vorbesc cât mai puţin şi să răspund scurt când eram întrebat.

În zilele războiului, mi-am ridicat suspiciunea la nivel de artă. Înainte de-a mă apropia de o casă, un grajd sau un hambar, mă aplecam şi ascultam, uneori ore întregi. După sunete, îmi dădeam seama dacă erau oameni acolo şi câţi. Oamenii erau întotdeauna un semn de pericol. O mare parte din război mi-am petrecut-o întins la pământ, ascultând. Între altele, am învăţat să ascult păsările. Ele sunt prevestitoare minunate, anunţă nu numai apropierea ploii, dar şi a oamenilor răi şi a animalelor de pradă.

În zilele rătăcirilor mele, am învăţat să aleg pădurea în locul câmpurilor deschise, infirmii în locul celor valizi, proscrişii satelor, în locul gospodarilor aşa-zis respectabili. Uneori realitatea era diferită de aşteptări, dar, în

majoritatea cazurilor, dubiile mele se dovedeau îndreptăţite. Cu timpul, am învăţat că lucrurile şi animalele sunt prieteni adevăraţi. În pădure, am fost înconjurat de copaci, tufişuri, păsări şi animale mici. Nu-mi era teamă de ele. Ştiam că nu-mi vor face niciun rău. Erau zile când îmi deschideam sufletul în faţa vacilor şi a cailor, iar ei îmi dădeau căldura pe care o păstrez în mine până în ziua de astăzi. Uneori mi se pare că nu oamenii m-au salvat, ci animalele întâlnite pe drum. Orele petrecute împreună cu căţeii, pisicile şi mieii au fost cele mai bune din anii războiului. Mă hârjoneam cu ei până deveneam aidoma lor, până venea uitarea şi adormeam alături, un somn adânc şi liniştit ca în patul părinţilor mei.

Am observat că toţi cei din generaţia mea, în special cei care erau copii în timpul războiului, au dezvoltat sentimente de neîncredere în oameni. Şi eu am preferat în acei ani compania lucrurilor şi a animalelor, apropierii oamenilor. Aceştia pot fi imprevizibili. Un om care la prima vedere pare liniştit şi echilibrat se poate dovedi o brută sau chiar un ucigaş.

După ce am părăsit-o pe femeia care mă adăpostise, am muncit la un ţăran bătrân şi orb. La început, îmi părea bine că e orb, dar am înţeles foarte repede că nu e mai puţin crud decât ţăranii care vedeau. Ori de câte ori i se năzărea că nu-mi fac treaba bine, mă chema lângă el şi mă pălmuia. De fapt, oricând mă simţea prin apropiere, întindea mâna şi mă bătea. O dată, când i s-a părut că am băut lapte din găleata în care mulgeam, m-a trântit pe jos şi m-a călcat în picioare. Am observat că le vorbea animalelor din grajd cu glas liniştit şi blând, le mângâia pe cap şi le şoptea cuvinte tandre, dar furia şi-o descărca asupra mea. Iar furia lui era distrugătoare, de parcă din cauza mea se întâmplaseră toate relele din viaţa sa.

Am trăit pe câmpuri şi prin păduri aproape doi ani. Unele imagini mi-au rămas întipărite în minte, pe altele le-

am uitat, dar suspiciunea a continuat să fie o componentă a trupului meu şi, până şi azi, mă opresc la fiecare câţiva paşi şi ascult. Îmi găsesc greu cuvintele, dar nu e de mirare – în război, nu vorbeam. Fiecare nenorocire sfida parcă vorbirea: nu mai era nimic de spus. Cine a stat prin păduri, în ghetou şi prin lagăre cunoaşte tăcerea prin propriul trup. În război, nu există discuţii în contradictoriu, nu se ascut divergenţe. Războiul e o seră pentru ascultare şi tăcere. Foamea de pâine, setea de apă şi teama de moarte fac cuvintele inutile. De fapt, nici nu sunt necesare. În ghetou şi în lagăr, numai cei care îşi ieşeau din minţi vorbeau, explicau şi încercau să convingă. Oamenii sănătoşi la cap nu vorbeau.

Neîncrederea faţă de cuvinte am căpătat-o în acei ani. Un flux verbal curgător îmi trezeşte suspiciuni. Prefer bâlbâială, fiindcă în ea aud conflictul şi neliniştea, efortul de purificare a cuvintelor, dorinţa de a dărui ceva din propriul eu. Propoziţiile şlefuite, curgătoare îmi trezesc o senzaţie de necurăţenie, de ordine care încearcă să acopere o goliciune.

Vechiul proverb conform căruia omul trebuie judecat după faptele sale devine şi mai adevărat pe timp de război. În zilele de ghetou şi de lagăr, am văzut oameni educaţi, chiar medici şi avocaţi cunoscuţi, în stare de orice, până şi să ucidă pentru o felie de pâine. În acelaşi timp, am văzut oameni care ştiau să renunţe, să dea, să se retragă şi să moară fără să deranjeze pe nimeni. Războiul a scos la iveală nu numai caracterul oamenilor, dar şi un element de bază al structurii umane, care, după cum s-a dovedit, nu e alcătuită numai din întunecime. De la cei egoişti şi cei ticăloşi mi-a rămas o rămăşiţă de frică şi dezgust. Cei generoşi mi-au lăsat moştenire mărinimia lor şi, când îmi amintesc de ei, mă cuprinde ruşinea că nu am măcar o părticică din nobleţea lor sufletească.

În timpul războiului, am înţeles şi valoarea

ideologiilor. Comuniştii care predicau prin pieţele oraşului au devenit, în momentele de cumpănă, adevărate bestii. Însă erau şi comunişti la care credinţa în oameni devenise atât de pură, încât, priviţi de-aproape, semănau cu oamenii religioşi. Tot ce făceau era numai dăruire de sine. Aceeaşi regulă se aplică şi persoanelor religioase. Existau păstrători ai tradiţiei pe care războiul îi făcuse bădărani şi egoişti, dar existau şi alţii care ridicaseră poruncile divine la nivelul luminii pure.

În vremea războiului, n-au vorbit cuvintele, ci mâinile şi chipurile. Din expresia feţei înţelegeai dacă omul de lângă tine vrea să te ajute sau să te lovească. Nu cuvintele te ajutau să înţelegi. Simţurile îţi aduceau informaţia corectă. Foamea ne face să revenim la instincte, la limbajul dinaintea vorbirii. Mâna celui care ţi-a întins o felie de pâine sau o cană de apă, atunci când cădeai deja în genunchi de slăbiciune – mâna aceasta n-ai s-o uiţi niciodată.

Răutatea, ca şi generozitatea, nu are nevoie de cuvinte. Răutatea, pentru că îi place ascunzişul şi întunecimea, generozitatea, pentru că nu-i place să-şi trâmbiţeze faptele. Războiul e plin de durere, suferinţă morală şi disperare, simţăminte grele, care par să ceară descrieri amănunţite; dar ce poţi face – cu cât suferinţa e mai mare şi disperarea mai profundă, cu atât mai inutile devin cuvintele.

De-abia după război au reapărut cuvintele. Oamenii au început din nou să întrebe şi să se mire, iar cei care nu fuseseră acolo cereau lămuriri. Acestea erau jalnice şi ridicole, dar necesitatea de-a explica şi de a comenta e probabil atât de înrădăcinată în noi, încât, chiar dacă îţi dai seama cât de neconvingător sună explicaţiile tale, nu te poţi opri să nu le dai. De bună seamă că aceste încercări erau un efort de întoarcere la o viaţă personală normală, dar din păcate efortul era ridicol. Cuvintele n-au puterea

să se opună marilor catastrofe: sunt slabe, demne de milă şi uşor de denaturat. Până şi străvechile rugăciuni sunt lipsite de putere în faţa nenorocirilor.

În prima parte a anilor ’50, când am început să scriu, curgeau deja fluvii de cuvinte despre război. Mulţi povesteau – depuneau mărturii, se spovedeau, apreciau. Oamenii care şi-au jurat, lor şi celor dragi, că după război vor povesti totul chiar se ţineau de cuvânt. Aşa au apărut carnetele, broşurile şi volumele de amintiri. Acestea închid în ele o cantitate enormă de durere, dar şi multe clişee şi multă superficialitate. Tăcerea din timpul războiului şi din perioada imediat următoare parcă s-a înecat într-un ocean de cuvinte.

Avem tendinţa să împrejmuim uneori cu cuvinte marile catastrofe, pentru a ne apăra de ele. Primele cuvinte scrise de mine erau un fel de rugă disperată de-a regăsi liniştea care mă înconjura în timpul războiului. Înţelegeam intuitiv că sufletul meu era încă învăluit în această tăcere şi că, dacă voi reuşi s-o readuc la viaţă, voi găsi poate şi cuvintele adevărate.

La început scrisul şchiopăta rău de tot. Experienţele războiului erau adunate în mine, apăsătoare şi sufocante, iar eu voiam să le reprim şi mai mult. Voiam să creez o viaţă nouă pe ruinele celei vechi. Mi-a luat ani de zile să-mi revin, dar, chiar şi după ce am reuşit, mai aveam încă un drum lung de parcurs. Cum poţi să dai formă acestui foc arzător? De unde să începi? Cum să faci legăturile necesare? Ce cuvinte să foloseşti?

Despre al Doilea Război Mondial s-au scris în special mărturii şi rapoarte, acestea fiind considerate forme de exprimare autentice. Literatura era privită ca o născocire. Eu nu aveam nici măcar mărturii. Nu-mi aminteam nici nume de oameni, nici nume de locuri, ci doar întuneric, foşnete şi mişcări. Abia mult mai târziu am înţeles că această materie primă este miezul literaturii şi că, pornind

de la acest punct, se poate crea naraţiunea interioară. Spun „interioară”, pentru că în acea perioadă numai cronicile erau considerate deţinătoare ale adevărului. Expresia „interioară” încă nu se născuse.

Poetica mea s-a format la începutul vieţii mele, şi, când spun „începutul vieţii”, mă refer la tot ceea ce am văzut şi am asimilat în casa părinţilor mei şi în anii lungi ai războiului. Atunci s-a configurat atitudinea mea faţă de oameni, de credinţe, de sentimente şi cuvinte. Deşi viaţa mi s-a îmbogăţit, deşi i-am adăugat cuvinte, noţiuni şi cunoştinţe, modul meu de a vedea lucrurile a rămas neschimbat. În zilele războiului am văzut viaţa în toată goliciunea ei – simplă şi nefardată. Binele şi răul, frumosul şi urâtul mi-au fost revelate ca părţi ale aceluiaşi întreg. Asta nu m-a transformat, mulţumesc lui Dumnezeu, într-un moralist. Mai mult, am învăţat să respect slăbiciunea şi s-o iubesc, căci ea este esenţa şi umanismul nostru. Un om care-şi cunoaşte slăbiciunea e, de obicei, capabil s-o depăşească. Moralistul îşi ignoră slăbiciunile şi, în loc să şi le reproşeze lui însuşi, le reproşează altora.

Am vorbit despre linişte şi suspiciune, despre preferinţa pentru fapte, în loc de explicaţii. Despre sentimente nu-mi place să vorbesc. Prea multă vorbărie despre emoţii ne va atrage într-un hăţiş sentimental, ne va conduce la trivializarea şi aplatizarea emoţiilor. Numai emoţia care se naşte din faptă este esenţa absolută a sentimentului.

18

Răsfoiesc un vechi jurnal de-al meu. Paginile au căpătat o nuanţă galben-verzuie, câteva s-au lipit între ele, scrisul meu inegal a început să se şteargă. Ani la rând a zăcut într-o valiză şi nu l-am deschis. Mi-a fost frică de

aceste carnete, mi-a fost teamă că vor dezvălui spaime ascunse şi trăsături negative de caracter pe care încercam să mi le ascund până şi mie însumi.

E din 1946, anul în care am ajuns în Palestina, şi jurnalul e un mozaic de cuvinte germane, idiş, ebraice, ba chiar şi rutene. Spun „cuvinte” şi nu „propoziţii”, pentru că la vremea aceea nu eram încă în stare să leg cuvintele în propoziţii, ele fiind doar strigătele înăbuşite ale unui adolescent de paisprezece ani, care a uitat toate limbile pe care le ştia şi a rămas fără nicio posibilitate de exprimare. Jurnalul a devenit pentru el un colţ tainic, unde putea să adune resturile limbii sale materne şi să adauge cuvinte noi, pe care de-abia le aflase. Această aglomerare de cuvinte nu e numai o figură de stil, e imaginea sufletului meu.

În lipsa limbajului, totul e haos, şi confuzie, şi teamă de lucruri de care nu trebuie să-ţi fie frică, în acea perioadă, majoritatea copiilor din jurul meu se bâlbâiau, vorbeau prea tare sau înghiţeau cuvintele. Lipsa limbajului scoate la iveală caracterul fiecăruia. Vocile extrovertiţilor care se aflau printre noi deveniseră prea zgomotoase, în timp ce vocile introvertiţilor erau înghiţite de tăcere. Fără o limbă maternă, omul e infirm.

Limba maternă a mamei mele era germana. Mama iubise această limbă şi o cultivase. În gura ei, cuvintele aveau un sunet cristalin, parcă erau ieşite dintr-un clopoţel de sticlă exotic. Bunica vorbea idiş, şi limba ei avea un sunet diferit, mai bine zis un gust diferit, căci îmi readucea mereu în minte gustul compotului de prune uscate. Servitoarea vorbea în ruteană, amestecând cuvinte de-ale noastre şi cuvinte de-ale bunicii. Petreceam multe ore cu servitoarea în fiecare zi. Ea nu-mi cerea să fiu ordonat sau să învăţ pe dinafară. Nu voia decât să mă vadă fericit. Am iubit-o şi pe ea, şi limba ei. Chipul ei mi-a rămas întipărit în memorie, deşi în momentele critice, când aveam nevoie de

ajutorul ei ca de aerul pe care-l respiram, a fugit de-acasă, cu buzunarele rochiei pline de bani şi bijuterii furate de la noi.

O altă limbă, pe care n-o vorbeam în casă, dar care era folosită foarte mult pe stradă, era româna. După Primul Război Mondial, provincia în care mă născusem, Bucovina, fusese alipită României, limba română devenind astfel limba oficială. Vorbeam o română incorectă şi n-am stăpânit niciodată în profunzime această limbă.

Eram înconjuraţi de patru limbi care trăiau în noi într-un fel de simbioză ciudată, completându-se armonios una pe alta. Dacă vorbeai germană şi căutai un cuvânt, o expresie sau un proverb, te ajutai cu idiş sau cu ruteană. În zadar încercau părinţii mei să păstreze puritatea limbii germane. Cuvinte din limbile care ne înconjurau se strecurau pe nesimţite în limba noastră. Aceste patru limbi au creat împreună o limbă nouă, bogată în nuanţe, în contraste, în umor şi în satiră. În această limbă era mult loc pentru senzaţii, nuanţe sentimentale delicate, fantezie şi amintiri. Aceste limbi nu mai trăiesc astăzi în mine, dar încă le simt rădăcinile în suflet. E suficient uneori un singur cuvânt, pentru a revedea ca prin farmec tablouri întregi.

Revin la 1946, anul sosirii mele în Palestina. Pe vapor, apoi în lagărul de la Atlit, unde am fost închişi de către englezi, am învăţat câteva cuvinte ebraice. Sunau exotic, dar erau greu de pronunţat. Nu aveau niciun fel de căldură, nu trezeau niciun fel de asociaţii, parcă erau născute din nisipul care ne înconjura de pretutindeni. Mai rău, sunau ca nişte ordine – a munci, a mânca, a deretica, a dormi[19] –, de parcă n-ar fi fost o limbă în care se vorbeşte, ci un limbaj militar. În kibbutzuri şi în satele de

19 în ebraică, infinitivul are şi valoare de imperativ, aşadar se poate citi: Munceşte! Mănâncă! Deretică ! Dormi!

tineret, limba îţi era impusă cu forţa. Cine vorbea în limba sa maternă era certat, izolat şi uneori era chiar lovit.

Niciodată n-am fost prea vorbăreţ, dar şi puţinele cuvinte pe care le-aş fi putut scoate s-au retras în mine. Am încetat să vorbim între noi şi, din nou, ca în orice situaţie critică, au ieşit la iveală trăsăturile de caracter. Cei extrovertiţi şi cei autoritari au ştiut să profite, au transformat cuvintele pe care le cunoşteau în ordine şi, foarte rapid, au pus stăpânire pe tot spaţiul, cu vocile lor înalte. M-am închis în mine din ce în ce mai mult.

Primul an în ţară n-a fost pentru mine o ieşire în lume, ci o închidere din ce în ce mai adâncă în mine. În primul an, munceam la câmp şi studiam ebraica, Biblia[20] şi poeziile lui Bialik[21]. Amintirile de-acasă şi sunetele limbii pe care o vorbeam acolo se îndepărtau şi se ştergeau, dar limba cea nouă nu prindea uşor rădăcini. Erau, desigur, printre noi adolescenţi care adoptaseră rapid argoul ebraic şi rostogoleau cuvintele precum nativii. Pentru mine, însă, rostirea unui singur cuvânt, ca să nu mai spun a unei fraze, era însoţită de eforturi uriaşe.

Uneori mă nimeream prin Jaffa, mai exact prin Jabalyia[22], unde locuiau câteva rude îndepărtate de-ale mele şi nişte cunoscuţi de dinainte de război. În mijlocul lor, limba mea maternă îşi părăsea pentru o clipă închisoarea. Ca să-mi depăşesc muţenia şi bâlbâială, citeam mult în cele două limbi pe care le cunoşteam: germană şi idiş. Repetam fraze întregi, ca să-mi recapăt fluenţa vorbirii. După cum am mai spus, limbajul meu se reducea pe atunci la cuvinte. O propoziţie întreagă era plătită cu sânge. Mă bâlbâiam, ca mulţi dintre prietenii

---

20 Vechiul Testament, în acest caz.

21 Haim Nahman Bialik (1873-1934) - părintele poeziei ebraice moderne, considerat poetul naţional al Israelului.

22 Cartier din Jaffa.

mei, iar cititul în cele două limbi materne era un efort disperat de-a trece peste acest defect de vorbire.

Efortul de a-mi păstra limba maternă într-o ambianţă care îmi impunea altă limbă era inutil. Fiecare săptămână care trecea îmi ştirbea limba maternă şi, la sfârşitul primului an, n-au mai rămas din ea decât tăciuni aprinişi. Asta îmi provoca o dublă durere. Mama mea a fost ucisă la începutul războiului şi i-am purtat chipul în minte tot timpul, în speranţa că, la sfârşit, o voi reîntâlni şi că viaţa noastră va redeveni ceea ce a fost înainte. Limba mamei era una cu ea. Iar acum, când limba ei pălea înăuntrul meu, o simţeam murind a doua oară. O durere adâncă se infiltrase în mine ca un drog, nu numai când eram treaz, dar şi în somn. Când dormeam, vedeam convoaie de refugiaţi, bâlbâindu-se cu toţii, şi numai animalele – caii, vacile şi câinii de la marginea drumurilor – vorbeau fluent, de parcă se inversaseră rolurile.

Eforturile de-a învăţa ebraica şi de-a o transforma în a doua limbă maternă au durat câţiva ani. Jurnalul acesta îngălbenit de pe masa mea îmi e martor. Nu trebuie să fii grafolog ca să vezi în el confuzia, zăpăceala, dezorientarea. Greşelile de ortografie abundă nu numai în ebraică, dar şi în limba mea maternă. Fiecare literă vorbeşte despre ruptură şi despre durere, dar nu arată o lipsă de înţelegere a situaţiei. „Ce-am să mă fac fără o limbă?” mă întreb în jurnalele decolorate. „Fără o limbă sunt ca o piatră”. Nu ştiu de unde mi-a venit această comparaţie, dar mi se pare că redă cel mai bine sentimentul că în lipsa unei limbi mă voi ofili, încet şi urât, ca grădina din spatele casei iarna.

Anii din Alyiath Hanoar[23] şi apoi anii de armată nu au

23 Alyiath Hanoar (în ebraică, „urcarea tineretului“) - organizaţie fondată imediat după venirea lui Hitler la putere, care a iniţiat şi sprijinit aducerea tineretului evreu în Palestina, precum şi integrarea sa în viaţa ţării, prin sate de tineret, kibbutzuri, şcoli agricole etc.

fost prea plăcuţi. Unii tineri şi-au găsit locul în agricultură, alţii în armată, ca angajaţi, dar cei mai mulţi au ieşit pe piaţa liberă şi s-au risipit în toate direcţiile. Întâlnirile noastre s-au rărit. Fără o limbă, omul nu vorbeşte. Limba mea maternă, pe care am iubit-o atât de mult, a murit în mine după doi ani petrecuţi în ţară. Încercam s-o revigorez prin diferite metode, prin lectură sau repetând cuvinte şi fraze, dar, cu toate eforturile, parcă în ciuda lor, dispărea şi mai repede.

De când am ajuns în Palestina, i-am urât pe cei care încercau să-mi impună limba ebraică, iar acum, după moartea limbii mele materne, antipatia faţă de ei s-a accentuat. Această ostilitate nu schimba cu nimic situaţia, o scotea numai în evidenţă, căci era clară ca o tăietură de cuţit: nu eram nici aici, nici acolo. Tot ceea ce am avut – părinţii, casa şi limba maternă – s-a pierdut pentru totdeauna, iar limba aceasta care a promis să-mi devină limbă maternă nu era decât o mamă vitregă.

Ca să fiu mai clar: am învăţat noţiunile de bază ale ebraicii destul de repede, la sfârşitul primului an, puteam deja citi ziarul, dar ea nu-mi aducea nicio bucurie. Aveam senzaţia că mă aflu într-un serviciu militar prelungit, care va dura mulţi ani, că trebuie să fac eforturi pentru a adopta limba acestor soldaţi, dar că la terminarea lui, care va semăna cu sfârşitul războiului, mă voi întoarce la limba mea maternă. Mai aveam o dilemă: limba mea maternă, după cum am spus, era germana, limba ucigaşilor mamei mele. Cum să te întorci şâv să vorbeşti într-o limbă pătată de sânge evreiesc? Dilema aceasta, cu toată seriozitatea ei, nu micşora senzaţia că germana mea nu e aceea a ucigaşilor, ci aceea a mamei mele şi era clar ca lumina zilei că, dacă o voi întâlni, voi vorbi cu ea în limba pe care am folosit-o din pruncie.

Anii de armată au fost ani de singurătate şi izolare. Nu aveam o casă a mea în Israel, iar barăcile dezolante din

Tzrifin, Beit Lid şi Hatzerim[24], paza de zi şi paza de noapte nu făceau decât să-mi accentueze izolarea. Nu aveam un loc în care să mă retrag, aşa că mă cufundam în jurnalele mele. Însemnările din zilele acelea sunt pline de dor de părinţii mei şi de casa pierdută. E ciudat, însă tocmai în armată bâlbâială mea a luat forma unor scurte poezii. Spun „poezii", dar, de fapt, erau plânsul unui animal părăsit, care şi-şi reia lamentările cu o monotonie plictisitoare. Gânduri, sentimente şi fantezii fremătau în mine fără încetare, dar lipsa cuvintelor restrângea totul la simple lamentaţii.

În armată am început, mai bine zis am încercat, să citesc literatură ebraică. Era o pantă abruptă, mult peste puterile mele. La începutul anilor ’50, erau la modă Yizhar şi Shamir[25]. Fiecare pagină era pentru mine o cursă cu obstacole, totuşi citeam cu lăcomie, parcă încercând să cunosc ţara în care fusesem aruncat. În vremea aceea mă căutam pe mine însumi şi îmi căutam identitatea în tineri asemănători mie, dar din paginile pe care le citeam se ridica o lume ciudată, populată de oameni tineri, fermi în concepţiile lor, soldaţi, ofiţeri sau agricultori pe câmpiile întinse. Eu veneam dintr-o viaţă în care nu existau nici ordine şi glorie, dar nici naivitate copilărească şi idealizare. Continuam să citesc, dar, cu cât înaintam, cu atât devenea mai clar că această viaţă frumoasă, cu valorile ei de muncă, luptă şi dragoste, nu va fi niciodată a mea, chiar dacă aş face imposibilul.

Alt subiect, dar de fapt acelaşi: în acea perioadă, oamenii foloseau în jurul meu cuvinte înălţătoare şi vorbeau în lozinci. Eu uram încă din copilărie vorbele mari şi umflate, îmi plăceau în schimb cuvintele mici şi liniştite, care evocau arome şi sunete. Deci din nou un conflict de

---

24 Nume de tabere militare.

25 Sameh Yizhar şi Moshe Shamir, cunoscuţi scriitori israelieni.

neaplanat.

Cu timpul, a devenit clar că trebuia să stabilesc o altă legătură cu limba ebraică, una interioară, nu una mecanică. Şi în această privinţă, ca în multe altele, mi-au venit în ajutor oameni fără de care nu aş fi ieşit niciodată din închisoarea în care mă aflam, asupra acestui fapt nu am nicio îndoială. Primul a fost Dov Sadan şi, mai târziu, Leib Roichman. În clasa lui Dov Sadan, am studiat idiş. Aceasta, după cum am mai spus, nu era limba mea maternă, ci limba bunicilor mei. În timpul războiului şi în vagabondările mele de după aceea, mi-am îmbogăţit vocabularul, dar nu am ajuns s-o stăpânesc cu-adevărat. La Dov Sadan, idişul şi ebraica păşeau alături, ca două surori gemene. La ore, vorbeam în ebraică, dar citeam textele în idiş. De la Dov Sadan am aflat ceva despre care nu se prea vorbea în acea perioadă, anume că majoritatea scriitorilor mari erau bilingvi, că scriau simultan în ambele limbi. Aceasta a fost pentru mine o descoperire zguduitoare. Însemna că „aici” şi „acolo” nu erau rupte unul de altul, cum declarau lozincile. L-am citit pe Mendele Mocher Sefarim[26] în ambele limbi, ca şi pe Bialik, pe Steinberg[27] şi pe Agnon[28]. Ebraica lor era legată de locuri care îmi erau cunoscute, de peisaje pe care mi le aminteam şi de melodii uitate care se rostogoleau spre mine din rugăciunile bunicilor. Ebraica de la Alyiath Hanoar şi din armată era o limbă în sine, fără nicio legătură cu limba mea anterioară şi cu experienţa mea de viaţă.

Dov Sadan a desfăşurat în faţa mea o altă hartă a iudaismului, o hartă în care coexistau ebraica şi idişul, arta poporului şi arta individului. În viziunea lui Sadan, nu

26 Pseudonimul literar al scriitorului Şolem Yakov Abramovici (1836-1917), unul dintre fondatorii literaturii idiş moderne.

27 Cunoscut fabulist idiş.

28 Şmuel Joseph Agnon (1888-1970), laureat al premiului Nobel pentru literatură în 1966, figură centrală a literaturii ebraice moderne.

exista un monolit evreiesc, nici din punct de vedere lingvistic, nici artistic. El vedea viaţa evreiască din prezent ca după o ruptură catastrofală, dacă ar fi să folosim un termen din Cabala[29]. Ca şi atunci, sunt şi astăzi multe crâmpeie de viaţă evreiască risipită, iar datoria noastră este să le unificăm şi să scoatem la iveală scânteile de sfinţenie dinăuntrul lor. Cu alte cuvinte, firul principal al vieţii evreieşti s-a încâlcit, iar tot ce ne-a mai rămas de făcut este să strângem cioburile şi să le lipim. Marile mişcări sociale evreieşti din ultimele două sute de ani: hasidismul, oponenţii săi lituanieni[30], Haskala[31], renaşterea naţională nu mai pot exista separat, ci trebuie alcătuită din ele o viaţă evreiască nouă. Pluralismul acesta suna ciudat la vremea aceea. Ideologiile nu suportau pluralismul. Lumea lor era împărţită în alb şi negru: diaspora în contrast cu patria, comerţul în contrast cu o viaţă de muncă, colectivitatea în contrast cu individualismul, dar mai presus de toate plutea în aer lozinca: „Uită diaspora şi prinde rădăcini în pământul ţării”.

Dar ce puteam face, dacă în mine exista un refuz profund de a distruge trecutul pentru a-mi clădi pe ruinele lui o viaţă nouă? Ideea că un om trebuie să-şi anihileze trecutul pentru a-şi construi o viaţă nouă mi se părea încă de pe-atunci denaturată, dar nu îndrăzneam nu numai s-o declar cu voce tare, dar nici măcar să mi-o mărturisesc mie însumi. Mai mult, îmi imputam o mentalitate de diaspora, un mod de gândire burghez şi, bineînţeles, un egoism ireparabil. Din acest punct de vedere, şi nu numai din acesta, Dov Sadan era un îndrumător adevărat. Ştia exact

---

29 Doctrină mistică, bazată pe Vechiul Testament.

30 Opozanţii hasidismului.

31 „Iluminismul evreiesc“, mişcare intelectuală, aprox. 1770-1880, bazată pe raţionalism, încurajând studierea ştiinţelor şi artelor moderne, în paralel cu limba ebraică şi limbile europene, precum şi asimilarea socială a evreilor.

de unde venisem, ce testament nevăzut purtam în mine şi ghicise că, în viitor, acesta va fi temelia şi piatra de construcţie a vieţii mele.

Leib Roichman era un scriitor de limbă idiş, un om care-mi era foarte apropiat. În casa lui am auzit alt fel de idiş. Eram un grup mic, ne întâlneam destul de des, iar el ne citea poezie şi proză în idiş. La el am auzit pentru prima oară versurile lui M.L. Halperin, Yaakov Glatstein şi Rachel Zilinsky. Citea rar, fără să dramatizeze, de parcă voia să picure în noi fiecare cuvânt.

Roichman a crescut într-o familie hasidică şi a fost educat în casa rabinului din Prusof. Spre deosebire de alţi membri ai generaţiei sale, a rămas credincios tradiţiei hasidice. Nu trăia conform normelor hasidice, dar atât vocabularul său, cât şi expresiile pe care le folosea veneau de acolo. O dată pe săptămână, stăteam cu el şi citeam din scrierile clasice ale hasidismului. Cărţile erau scrise în ebraică, dar desigur nu în limba pe care o ştiam eu de la Alyiath Hanoar. „Muncă” înseamnă să-i venerezi pe Dumnezeu, să i te rogi, „supraveghere” nu înseamnă să păzeşti, ci pronie divină, „siguranţă” nu se referă la liniştea şi siguranţa micilor aşezări, ci la credinţa în Dumnezeu. Nu numai cuvintele au sensuri diferite, ci şi propoziţiile. Era ca şi cum ar fi cântat altă melodie, un amestec de idiş cu ebraică, în care apăreau ici-colo cuvinte slave.

Literatura idiş şi cea hasidică erau în contrast total cu ceea ce se întâmpla în Israel în acea perioadă, dar mie aceste două domenii de viaţă îmi erau foarte dragi, de parcă ar fi fost casa pe care o pierdusem. În plus, am mai înţeles un lucru, la al cărui sens profund am ajuns mult mai târziu: literatura, dacă literatură înseamnă adevăr, este melodia credinţei pierdute. Ea adună înăuntrul său toate elementele credinţei: seriozitatea, interiorizarea, melodicitatea şi tangenţa laturilor tainice ale sufletului. Nu

mai e cazul să amintesc cât de departe era această concepţie de realismul socialist care înflorea în ziarul Al *Hamişmar*[32] sau în versurile lui Shlonsky. Adevărul e că nici eu însumi nu înţelegeam atunci ce anume învăţam de la cei doi profesori ai mei şi unde mă vor duce studiile mele peste vreme.

Trecând în jurnal peste perioada de la sfârşitul anilor ’40 şi începutul anilor ’50, văd o deosebire clară. Când scriu despre casa părintească, majoritatea cuvintelor sunt în germană sau idiş, iar când scriu despre viaţa mea din Israel, cuvintele sunt în ebraică. De-abia spre mijlocul anilor ’50 frazele încep să curgă unitar, în ebraică. Prietenii mei se pare că s-au adaptat limbii cu mai multă uşurinţă. S-au rupt de amintiri şi şi-au creat o limbă care era „total aici”, numai aici şi, din acest punct de vedere, chiar dacă numai din acest punct de vedere, erau fiii credincioşi ai acelor ani. Am venit în ţară să construim şi să ne construim[33]. „Să construim şi să ne construim” era interpretat de majoritatea ca necesitatea distrugerii amintirilor, a unei transformări totale şi a unei identificări absolute cu această palmă de pământ. Cu alte cuvinte, „o viaţă normală”, cum se spunea de obicei.

Jurnalul e bâlbâit şi sărăcăcios, dar în acelaşi timp atât de plin, încât stă să explodeze. Singurele lucruri pe care nu le găseşti acolo sunt: dorul, complexele de vinovăţie, schiţele după natură, dorinţele sexuale. Dincolo de toate astea, există un fel de încercare disperată de-a unifica imaginile scumpe ale copilăriei cu viaţa cea nouă. Era o luptă necontenită, pe multe fronturi: educaţia mea, care se terminase odată cu clasa întâi; trupul lipsit de putere; autoaprecierea scăzută; memoria, căreia i se

---

32 Ziar al partidului MAPAM, cu orientare de stânga.

33 Aluzie la un refren dintr-un cântec propagandist-patriotic al timpului: „Noi am venit în ţară să construim şi să ne construim în ea“.

ordonase să uite, dar refuzase; ideologia care voia să mă transforme într-un om cu orizonturi limitate, adică să păstrez acea parte din mine căreia i se cerea să fie ceea ce nu voia şi nu putea să fie. Dar, mai mult decât orice, am luptat să-mi însuşesc limba ebraică, pe care doream s-o adopt ca limbă maternă. Încă de la o vârstă foarte fragedă şi neştiind că destinul mă va purta spre literatură, am simţit instinctiv că, fără o cunoaştere intimă a limbii ebraice, viaţa mea va fi superficială şi sărăcăcioasă.

Concepţia acelor ani referitoare la studiul limbii era mecanică şi simplistă: „Învaţă cuvinte şi vei şti limba!”. Acest sistem tehnic, care încerca să te smulgă din lumea ta şi să te replanteze într-o lume de care te puteai cu greu ataşa, acest sistem, trebuie s-o recunoaştem, a reuşit; dar, vai, cu ce preţ – cu preţul anihilării memoriei şi al aplatizării sufletului.

19

Între anii 1946 şi 1948 am fost în Alyiath Hanoar, iar între 1948 şi 1950 am învăţat într-o şcoală agricolă, fondată de Rachel Yanai la Ein Kerem, lângă Ierusalim, apoi la şcoala din Nahalal, în zona Emek Izrael, care fusese fondată de către Hana Meisel. Am fost aproape de pământ patru ani la rând şi eram convins că sunt destinat să devin agricultor. Iubeam pământul şi în special pomii de care mă ocupam. În acei ani aveam un program de lucru foarte clar. Deşteptarea înainte de răsăritul soarelui, muncă intensivă de la şase la opt dimineaţa, apoi un mic dejun consistent şi apetisant, după care urmau din nou câteva ore de muncă. Îmi plăcea somnul de după-amiază, în zilele calde de vară. În acei ani, ceva din mine era amorţit. Anii războiului mă apăsau ca o piatră, iar eu mă legam tot mai mult de pământ, de limba ebraică şi de cărţile pe care le

citeam cu sete. Ca să rămân pe cât posibil loial acelor ani îndepărtaţi, transcriu, cu corecturile ortografice care se impun, câteva pagini din jurnal.

30 decembrie ’46

Azi am învăţat să scurtez ramurile copacilor. Uneori mi se pare că nu am venit încoace, ci că aici m-am născut. Iubesc atât de mult copacii şi pământul, încât mi-e greu să cred că asta e o dragoste nouă. Dacă mi-aş putea alunga din săßet anii războiului, m-aş contopi mai uşor cu pământul şi nicio barieră nu ne-ar despărţi.

17 ianuarie ’47

Astăzi a fost o concentrare de rezervişti, aşa că am lucrat în grădina de zarzavaturi. Munca aceasta cere multe mâini. Plantele anuale mă aduc la disperare. De-abia le sădeşti, că trebuie să le şi culegi, în livadă, iei copacii în grijă pentru mulţi ani, te bucuri văzându-i crescând, revenind la viaţă în fiecare anotimp. „Pentru că omul este ca un copac în câmp”, am citit în Biblie. Numai un om care creşte copaci înţelege asta.

Altă însemnare, nedatată:

Azi am cules prune Santa Rosa şi mi-a părut bine că am fost singur. Munca în comun mă zăpăceşte, ba mai rău, încetez să simt şi să gândesc. Numai când sunt singur am senzaţia că mă maturizez şi mă ataşez de pământ.

Şi, pe aceeaşi pagină:

Instructorul M. M-a întrebat întâmplător, în pauză, unde am fost în timpul războiului. Întrebarea m-a surprins atât de mult, că am rămas cu gura căscată. „În multe locuri”, am reuşit să-i răspund, încercând să evit discuţia. Dintr-un motiv oarecare, M. Nu a vrut să renunţe, iar eu m-am simţit prins şi mai mult în capcană. M-a cuprins o

spaimă cumplită şi nu mi-am mai amintit nimic. N-am ştiut ce să-i răspund, aşa că am repetat „în multe locuri”.

13 august ’47

În fiecare noapte, încerc să-mi impun să uit cât mai mult. Cu cât am să uit mai mult, cu atât îmi va fi mai uşor să mă armonizez cu pământul şi cu limba. Sunt multe piedici. Ieri am avut o discuţie lungă cu instructoarea Ş. Am vorbit în germană. N-am mai folosit de mult germana, dar o vorbesc încă fluent. Probabil că nu poţi smulge din tine limba maternă.

Am avut un vis: mama, tata şi cu mine ne scăldăm pe malul Prutului. Două şlepuri lungi trec prin faţa noastră. Mama şi tata sunt atât de tineri, par mai degrabă elevi de liceu decât părinţi. Mama mă îmbrăţişează şi spune: „E un bal mascat, încă puţin şi totul va deveni din nou cum a fost”.

Semnalul deşteptării mi-a sfărâmat visul în bucăţi.

20 august ’47

Aseară, ni s-a ţinut o prelegere în sala de mese. Un bărbat nu prea tânăr, îmbrăcat într-o cămaşă albastră, a vorbit despre slăbiciunea evreiască, i-a lăudat pe partizani şi pe imigranţii care vin în ţară în mod ilegal şi i-a condamnat cu asprime pe speculanţii de pe piaţa neagră, din Jaffa şi din Tel Aviv. „Trebuie să ne schimbăm!” striga. „Trebuie să devenim agricultori şi luptători!” Mă identificam cu ceea ce spunea, dar în acelaşi timp îmi era silă de el. Părea un om care nu ar fi ezitat să folosească forţa fizică. Sper să greşesc.

În vise, sunt încă pe drumuri, urmărit şi cad în gropi adânci. Noaptea trecută, unul dintre urmăritori a reuşit să mă prindă de călcâi şi, să mă trântească într-o groapă adâncă. Am căzut în ea. Am fost fericit să mă trezesc şi să descopăr că sunt nevătămat.

În naivitatea mea, credeam că viaţa mea anterioară a murit şi că ceea ce se zbătea în mine nu erau decât ultimele convulsii ale imaginilor trecutului. Aproape tot timpul stăteam afară, arând, lucrând cu grapa, tăind ramurile copacilor sau altoind puieţii în sere. Viaţa aceasta mi se părea atât de corectă şi de reală, că orice în afara ei devenea străin şi lipsit de importanţă. În acele zile, se strecura în mine un sentiment nou, ai cărui muguri îi ştiam din casa bunicului din sat, apoi din pădure, de când eram singur – era un fel de senzaţie de religiozitate.

Am să explic. Provin dintr-o casă de evrei asimilaţi, în care nu exista nici urmă de credinţă religioasă. Existau în ea multă linişte, multă atenţie reciprocă, relaţii delicate, dar totul avea o bază raţională. Religia formală era considerată lipsită de sentimente adevărate, vulgară şi falsă. Acesta era probabil spiritul vremii, nu experienţa personală, căci bunica mea din partea mamei nu etala nici sentimente şi nici afectări religioase. Bunicul o iubea foarte mult pe mama şi nu l-am auzit niciodată ţinându-i predici sau mustrând-o, deşi ştia că modul nostru de viaţă în oraş era departe de-a fi cuşer. Ştiam sau mai degrabă simţeam uneori că mama avea o afecţiune ascunsă faţă de credinţa strămoşilor ei, dar această simpatie nu se manifesta prin nimic concret. Mai mult, ai casei se fereau de orice exprimare care putea fi socotită „credinţă”. Tot ce era legat de credinţă era considerat „magie”.

Iubisem mult satul bunicii şi al bunicului, casa mare din lemn, salcâmii care creşteau lângă ea, livada, grădina de zarzavat, până şi privata de afară, un fel de cabină acoperită de iederă. Simţeam în toate o atmosferă de mister. Nu e de mirare că-mi intrase în cap ideea că Dumnezeu locuieşte numai la ţară. La ţară, mergeam cu bunicul la sinagogă, ascultam rugăciuni şi priveam leii din lemn de pe Chivotul Sfânt. La ţară

Dumnezeu locuia în fiecare colţ umbrit şi sub trunchiurile groase ale salcâmilor. Mă miram, în inima mea, că mama şi tata nu vedeau ceea ce ne era atât de limpede bunicului şi mie.

Mai târziu, când am fugit din lagăr şi am trăit singur în pădure, mi-a revenit această senzaţie de mister. Eram sigur că Dumnezeu mă va salva şi că mă va duce înapoi părinţilor mei. De fapt, în tot timpul războiului, părinţii se uniseră în sufletul meu cu Dumnezeu, formând un fel de echipă cerească, însoţită de îngeri, care avea să vină să mă salveze din viaţa mea nenorocită.

Fanteziile acestea au dispărut la sfârşitul războiului, când m-am trezit dintr-odată prins în mijlocul unei mulţimi de refugiaţi. Aproape tot timpul războiului am fost singur cu mine însumi, fără să vorbesc. Mă hrăneam din fanteziile şi închipuirile mele, iar ele îmi umpleau viaţa mizerabilă. Mi se întâmpla deseori să mă adâncesc în ele şi să uit de primejdie.

Zilele din Alyiath Hanoar au fost grele, printre altele, şi din cauză că eram înconjurat de copii de vârsta mea şi nevoit, deci, să vorbesc. Prezenţa copiilor şi obligaţia de-a vorbi îmi erau atât de neplăcute, încât nu doar o dată am fost tentat să fug de-acolo. Jurnalul din anii 1946 – 1950 e plin de regrete după timpul în care fusesem singur, înconjurat de copaci şi privelişti, trăind în muţenia mea.

Zilele petrecute în pădure şi pe la ţărani m-au învăţat să tac şi să ascult. Dacă aş fi crescut în casa mea, presupun că nu aş fi avut probleme de vorbire. Părinţii mei nu vorbeau mult, dar se simţea în casă o cultură a conversaţiei. Aveau o anumită sensibilitate faţă de cuvinte şi discutau adesea despre sensul unui cuvânt sau al unei expresii. În timpul războiului, am fost nevoit să-mi ascund identitatea, iar prima regulă a fost tăcerea şi observaţia. După război, când vedeau că nu scot niciun cuvânt, oamenii erau siguri că sunt mut. Chiar eram pe jumătate

mut.

Între anii 1946 şi 1950 s-a vorbit foarte mult. Când viaţa se bazează pe ideologie, abundă cuvintele şi clişeele. Toţi vorbeau. Uneori mi se părea că toţi sunt absolvenţii unor şcoli de conversaţie, pe care numai eu nu le frecventasem. Nu se vorbea numai acasă, la şedinţe sau pe stradă, dar şi literatura era inundată de cuvinte. Cărţile acelor ani erau suprasaturate de vorbe. Mi se părea uneori că nu puteai citi o carte, fără să ai dicţionarul lângă tine. Era cazul lui Yizhar, al lui Shamir şi al multor altora. Jurnalul meu e plin de admiraţie faţă de multitudinea de cuvinte şi descrieri. Eram sigur că nu voi fi niciodată în stare să scriu decent.

Numai cine are probleme de vorbire este dependent de un jurnal. Când revăd jurnalul, observ că e plin de propoziţii nefinalizate, obsedat de exactitate, iar distanţele dintre cuvinte spun chiar mai mult decât ele. Oricum, jurnalul meu nu e un text cursiv, ci mai degrabă o formă de exprimare plină de inhibiţii. Nu spun asta ca să mă scuz, ci ca să-mi înţeleg procesul de maturizare.

Prima încercare literară a fost mai mult împiedicată decât fluentă, era un fel de continuare a jurnalului. Se lipise de ea ceva din felul meu de-a vorbi. Teama necontenită de-o lacună care m-ar putea trăda, atât de caracteristică vorbirii mele încă mulţi ani după război, e vizibilă şi-aici. Încercam zadarnic să-i îmbunătăţesc cursivitatea. Scriam ca şi cum aş fi mers în vârful picioarelor – neconvingător şi ezitant.

În anii ’50 scriam puţin, pentru ca apoi să şterg fără milă. Tendinţa mea de-a economisi cuvinte devenise motiv de reproş. În acea perioadă, literatura dădea pe dinafară de descrieri, atât de peisaje, cât şi de oameni. „Descrie pe larg”, se spunea. Larg însemna epic. Scrisorile de refuz pe care le primeam de la edituri erau clare: „Trebuie lărgit, trebuie extins, scenele sunt nerealizate”. Nu încape

îndoială, felul în care scriam pe-atunci era plin de lipsuri, dar nu cele care îmi erau imputate.

Spre sfârşitul anilor ’50, am renunţat la ambiţia de-a fi „scriitor israelian” şi m-am străduit să devin ceea ce eram cu adevărat: un emigrant, un refugiat, un adult care mai purta în sine copilul războiului, care avea probleme de vorbire şi care încearcă să povestească folosind minimum de cuvinte. Rezultatul acestui efort este prima mea carte, *Fum*, apărută în 1962. Manuscrisul a trecut prin mâinile multor editori. Fiecare i-a găsit alt defect. Unul susţinea că nu ai dreptul să scrii imaginativ despre Holocaust, altul era de părere că nu trebuie să descrii slăbiciunea omenească, ci, dimpotrivă, să accentuezi eroismul, partizanii, revoltele din ghetou. Alţii îmi considerau stilul deficitar, nepotrivit cu „normele” şi sărăcăcios. Fiecare voia să corecteze, să adauge sau să elimine câte ceva din text. Calităţile reale nu i le-a văzut nimeni. Nici eu nu le-am conştientizat, mai mult decât atât, eram convins că tot ce mi se spunea era adevărat. E ciudat cu câtă uşurinţă acceptăm critica. Şi autocritica poate fi distructivă, dar nimic nu e mai nimicitor decât critica venită din partea altora. Mi-a luat ani de zile să mă eliberez de tutela lor şi să înţeleg că eu, şi numai eu, am dreptul să mă conduc spre drumul pe care îl consider corect.

Prima mea carte a fost primită cu simpatie. Criticii scriau ceva de genul: „Appelfeld nu scrie despre Holocaust, ci despre marginile sale. Nu e sentimental, ci reţinut”. Am considerat lucrul acesta un compliment şi m-am bucurat de el, totuşi chiar de atunci am fost etichetat drept „scriitorul Holocaustului”. Nimic nu putea fi mai enervant. Scriitorul, dacă e cu adevărat *scriitor*, scrie din el însuşi şi de foarte multe ori despre el însuşi, iar dacă ceea ce scrie are vreo semnificaţie este pentru că îşi rămâne credincios lui însuşi, vocii şi ritmului său. Generalizarea, subiectul sunt numai anexe ale activităţii

sale literare, nu esenţialul.

Am fost copil în timpul războiului. Acest copil a crescut şi tot ce s-a întâmplat cu el şi în el nu s-a pierdut pe parcursul maturizării sale: pierderea casei, a limbii, suspiciunea, teama, deficienţele de vorbire, înstrăinarea. Din toate aceste simţăminte mi-am ţesut ficţiunea. Textul literar e creat de cuvintele adevărate, nu de subiect.

Nu am pretenţia că aş fi un deschizător de drumuri, un cronicar al războiului sau un atotştiutor. Eu sunt legat de locurile în care am trăit şi scriu despre ele. Nu simt că scriu despre trecut, în puritatea sa, trecutul este o materie primă de proastă calitate pentru literatură. Literatura este un prezent arzător nu în sensul jurnalistic, ci ca speranţă de-a aduce timpul la o actualizare permanentă.

20

La vârsta de optsprezece ani, încă nu scriam corect. La centrul de recrutare din Afula, stând pe jumătate gol lângă uşa comisiei medicale care urma să mă examineze, am completat un formular iar funcţionarul mi-a corectat două greşeli de ortografie. Nu era prima oară. De fiecare dată când cineva mă corecta, simţeam o împunsătură în inimă. Mi se părea că nu voi învăţa niciodată să scriu corect şi că întotdeauna se va găsi cineva care să descopere greşeli în cele scrise de mine.

După aceea, mi s-a cerut să-mi scot şi maioul. Stăteam în faţa a trei medici care mă priveau. Erau diferiţi de medicii pe care îi cunoscusem acasă. Unul dintre ei s-a apropiat de mine, mi-a verificat tensiunea arterială şi pulsul, apoi mi-a spus să mă urc pe cântar şi să-i dau ochelarii. Ceilalţi doi mi-au verificat ochelarii cu lentile groase.

Stăteam deoparte, iar ei se sfătuiau în şoaptă. Mi se părea că vorbesc despre cât sunt de slab, despre miopie şi despre spatele meu încovoiat. Deşi vorbeau în şoaptă, aveam senzaţia că vor să-i aud.

— Ce boli ai avut? am fost întrebat.

— Tifos abdominal, am răspuns imediat.

Oricine a trecut prin lagăr a avut tifos abdominal. Acesta era semnul sfârşitului apropiat. Copiii rezistau numai câteva zile, apoi se chirceau şi se stingeau.

— Unde şi când te-ai născut? a urmat veşnica întrebare.

— Cernăuţi, 1932.

— Numele părinţilor?

— Mama, Bonia, şi tata, Michael.

— Şcoala elementară?

— Clasa întâi.

— Liceu?

— Nu.

Întrebările acestea, atât de des repetate, căpătau acum o rezonanţă nouă, parcă le auzeam pentru întâia oară.

Medicii m-au privit pătrunzător din nou, şi unul m-a întrebat:

— Când ai sosit în ţară?

— În 1946.

— Ce ai făcut aici?

— Doi ani în Alyiath Hanoar şi doi ani ucenicie în livadă.

— Vrei să serveşti în armată?

— Da.

Nu ştiu de ce, dar asta i-a făcut pe toţi trei să chicotească.

— Îmbracă-te, mi s-a ordonat.

Goliciunea mea şi întrebările care mi-au fost puse îmi creaseră o stare de nelinişte. Mi se părea că tocmai îmi

fuseseră descoperite tare fizice şi psihice şi că voi fi anunţat curând că nu sunt apt pentru serviciul militar. Eram sigur că acest anunţ va fi însoţit de o condamnare severă.

I-am privit din nou. Discutau între ei. Nu înţelegeam nimic din spusele lor, dar senzaţia că vorbesc despre mine într-un limbaj secret îmi intensifica panica.

— Mai ai fraţi şi surori? m-a întrebat unul dintre ei ridicând capul.

— Nu.

Pentru o clipă, mi s-a părut că încercau să rezolve o ghicitoare. Ghicitoarea eram eu, nu le mai lipseau decât unele amănunte, în curând avea să fie anunţată condamnarea.

„Sunt sănătos”, voiam să le spun. „Miopia nu mă împiedică să citesc. E important pentru mine să servesc într-o unitate combatantă. Serviciul într-o unitate combatantă mă va elibera, o dată pentru totdeauna, de toate jignirile şi umilinţele pe care le-am suportat. Sunt capabil să duc la bun sfârşit orice misiune care-mi va fi încredinţată. Acordaţi-mi şansa de-a o dovedi”.

În timp ce stăteam acolo, dus pe gânduri, medicul care m-a examinat a ridicat privirea din hârtii şi a spus:

— Apt pentru serviciu militar, de parcă ar fi găsit soluţia ghicitorii.

Ştiam că aşa va fi, iată că nu m-am înşelat.

În ultimele două luni, făcusem eforturi disperate să devin mai robust, mai bine zis, să arăt mai robust. Am alergat, am făcut gimnastică, am urcat pe dealuri şi am ridicat greutăţi. Poate din cauza asta am şi slăbit. Nu degeaba m-au întrebat dacă mănânc bine. M-am antrenat, pentru că am vrut să fiu admis într-o unitate combatantă. Ideea de-a fi soldat într-o bună zi sau poate chiar ofiţer mă preocupa de mult. Eram convins că armata, instrucţia şi lupta îmi vor schimba nu numai trupul, dar şi caracterul.

Că sensibilităţile care îmi pricinuiseră atâtea suferinţe vor dispărea, iar eu voi deveni înalt şi robust, cum trebuie să fie un soldat combatant.

Acum s-a risipit şi visul acesta. Armata m-a acceptat, dar în condiţii foarte limitate. „Apt pentru serviciu militar”, prescurtat ASM[34], însemna de fapt să fii numai pe jumătate soldat sau numai pe un sfert; ASM-ul e la dispoziţia soldaţilor combatanţi, se ocupă de echipamentul lor, de hrana lor, dar nu e niciodată unul de-ai lor.

Stăteam afară în soare şi aşteptam camionul care urma să ne ducă la tabăra de instrucţie a recruţilor. ASM-ii erau grupaţi într-un colţ, ceilalţi lângă un eucalipt. Diferenţa, trebuie s-o recunoaştem, era vizibilă. Combatanţii erau mai înalţi, se mişcau cu siguranţă de sine, vorbeau cu voce aspră, erau mai solizi şi chiar mai păroşi. Pe necombatanţi îi recunoşti imediat după felul de-a se mişca – mai moale, mai delăsător. Dar mai mult decât mişcările îi trădează ochii: nu vezi în ei nici strălucire, nici hotărâre, ci doar un fel de mohoreală.

În mod clar, ASM-ii nu erau făcuţi pentru fapte eroice, aveau să stea în bazele militare din spatele frontului, ca să-i servească pe soldaţii destinaţi faptelor eroice. Îmi părea foarte rău că soarta nu-mi hărăzise o viaţă mai plăcută. De-acum încolo împărţirea era clară: unii la fapte strălucitoare şi alţii la servicii plictisitoare. Am observat imediat că recruţii se cunoşteau, majoritatea erau localnici, din Afula, învăţaseră împreună la şcoala elementară şi la liceu. Numai eu eram străin şi purtam în mine peisajele altei ţări, o altă limbă şi experienţe despre care nu eram în stare să vorbesc.

— Cum te numeşti? m-a întrebat un soldat apropiindu-se de mine.

---

34 în armata israeliană este foarte obişnuit un sistem de prescurtări, definind funcţii, grade, titluri etc.

I-am spus.

— La ce şcoală ai învăţat?

— N-am învăţat la şcoală.

— Glumeşti!

— Ăsta-i adevărul. Nu sunt născut în ţară.

Tânărul s-a uitat la mine, în parte cu milă, în parte cu dispreţ.

Ştiam că mă aflam la o răscruce de drumuri, dar nu îmi stătea în puteri să schimb nimic. O constituţie delicată şi lipsa educaţiei sunt impedimente oriunde. În armată, acestea sunt hotărâtoare. Degeaba am încercat pe parcurs să fiu primit la cursuri. Toate uşile îmi erau închise.

La centrul de recrutare l-am întâlnit pe Ş., proaspăt înrolat şi el, care, spre deosebire de mine, îşi petrecuse anii războiului împreună cu părinţii săi, ascuns într-un sat belgian. În anii lungi ai războiului, părinţii săi i-au fost profesori: tatăl, un lingvist renumit, şi mama, om de ştiinţă, i-au predat tot ce se învăţa în liceu, şi pare-se că încă multe alte materii. Pentru Ş., anii războiului au fost ani de studii intensive. În afară de franceză, vorbea fluent germana şi engleza, şi cred că mai ştia câteva limbi. Aspectul său exterior sugera talent şi pasiune pentru studiu. Era foarte înalt şi delicat. Degetele sale lungi indicau rafinament şi sensibilitate. Îmi vorbea în limba mea maternă, germana, construind fraze elegante, alegând cuvinte variate, dintre care pe unele nu le cunoşteam. Aşa se vorbea în familia mea, dar, din cauza războiului, eu pierdusem totul. Uitasem chiar şi cuvinte pe care le ştiusem.

Am fost împreună în prima perioadă de instrucţie. De la el am auzit pentru prima oară nume precum Kafka, Sartre şi Camus sau cuvinte ca „intensiv”, „dramatic”, „integral”. Vorbea tot timpul despre oameni celebri, de locuri istorice şi, bineînţeles, despre cărţi.

— Toate astea le-ai învăţat în război? nu m-am putut

stăpâni să nu-i întreb.

— Am învăţat şi am fost examinat.

— Cine te-a examinat?

— Tatăl meu.

Avea maniere plăcute, dar era totodată puţin înfricoşător, de parcă aparţinea altei specii. Instrucţia nu era uşoară nici pentru el, dar avea întotdeauna o ironie pe vârful limbii, o comparaţie sarcastică, prin care făcea ridicole răcnetele sergentului-major. Părinţii săi nu l-au înzestrat cu prea multă forţă fizică, dar i-au dat o mulţime de cuvinte, care îl apărau şi făceau să i se pară mai uşor căratul morţi erelor şi al muniţiei.

Îl invidiam. Dintre toate limbile pe care le vorbisem acasă nu rămăsese niciuna, măcar una, pe care s-o stăpânesc. Cărţile de care îmi aminteam erau cele ale lui Jules Verne, dar trebuie să recunosc că şi pe ele le uitasem deja.

Nu aveam prieteni în armată şi era singurul om cu care vorbeam. Se vedea că folosise anii războiului pentru a-şi lărgi orizonturile. Învăţase, asimilase ce învăţase şi arunca mereu în conversaţie câte un cuvânt în franceză sau engleză. Dacă nu ar fi fost războiul, aş fi fost şi eu ca el, dar eu am făcut războiul în ghetou, în lagăr şi în stepele Ucrainei. Chiar dacă aş face toată viaţa eforturi supraomeneşti, n-aş fi niciodată în stare să ajung ca el.

— Şi chiar aţi stat ascunşi toţi anii aceştia? l-am întrebat, incapabil să-mi înăbuş invidia.

— Corect.

— Şi nu aţi ieşit niciodată din ascunzătoare?

— Noaptea urcam în salon.

— Mâncare aţi avut?

— Din plin.

Trupul lui slab era plin de siguranţă, încredere în sine şi dispreţ faţă de armata care îl aruncase într-un loc atât de greu.

După instrucţie, a fost scos dintre noi şi mutat într-o unitate secretă. De atunci nu l-am mai văzut. Se spunea că, după armată, ar fi plecat cu părinţii în America. Alte zvonuri susţineau că s-ar fi întors în ţara sa natală, Belgia, şi că ar preda acolo la universitate.

Ş. E unul dintre oamenii care mi-au răscolit sufletul şi mi-au creat un real complex de inferioritate. Ştia întotdeauna mai mult decât mine. Ironia şi persiflările sale, deşi în general nu eram ţinta lor, mă dureau, totuşi. Trupul lui înalt şi slab avea tot ce era necesar pentru orice fel de apărare posibilă. Nu am nicio îndoială: va învinge în orice război.

21

Între 1950 şi 1952, anii serviciului militar, jurnalul e aproape gol. Pe-atunci nu aveam un colţ pe care să-i numesc al meu, iar jurnalul o dovedeşte, în armată, în special în timpul lungilor aşteptări, citeam orice-mi cădea în mână. Spun „citeam", dar e mai bine zis „înghiţeam", fără niciun fel de discernământ, încercând parcă să recuperez tot ce pierdusem. Lipsa educaţiei pur şi simplu mă durea.

Repet, cunoştinţele şi pătrunderea lucrurilor nu le-am aflat din cărţi, ci din viaţă. În armată, nimerisem într-un mediu rigid: inspecţii dimineaţa şi seara, cerinţe stricte referitoare la aspectul nostru exterior, la felul în care trebuiau aranjate paturile sau curăţate armele. Cunoscusem suferinţa în ghetou şi în lagăr, dar cea pe care o înduram aici era complet diferită r nu sufeream de foame sau de sete, ci din cauza tensiunii nervoase. În armată eram ca un animal care încerca să se micşoreze, să se adapteze culorilor din jur, să dispară, să se autoanuleze. Era în această evadare un fel de savoare ascunsă, bucuria

celui slab şi uneori chiar un fel de fericire a nenorocirii.

Acum aveam optsprezece ani şi eram cam greoi. Uniforma, care ar fi trebuit să mă umple de mândrie, nu-mi îndrepta statura. Mai rău, mă simţeam încătuşat şi încarcerat. La începutul anilor ’50, în armată domnea o atmosferă rigidă. După ani de ilegalitate, armata încerca să devină o armată ca oricare alta. Şi, ca orice revoluţie, şi aceasta căzuse în extreme. Disciplina era însoţită de umilinţe şi despotisme. Sufeream din cauza constrângerii şi a limitării la spaţiul taberei militare, fapt care m-a făcut să adopt o tactică deja cunoscută din copilărie: observaţia de-aproape.

Observaţia are câteva aspecte: când observi, o faci din afară, puţin mai de sus şi mai de departe. Distanţarea te face să înţelegi că individul care ţipă la tine strigă de fapt la mama sau la tatăl său. Numai din întâmplare te-ai nimerit în drumul lui; iar cel care nu ţipă e uneori chiar şi mai rău. Pentru a câştiga bunăvoinţa superiorilor, ne scoate la marşuri nocturne, ne ordonă să săpăm gropi pătrate – totul numai ca să arate comandanţilor săi ce companie activă are. Linguşitorii rămân întotdeauna linguşitori şi, spre surprinderea mea, am observat la ei semne exterioare caracteristice: sunt greoi şi, în ciuda tinereţii, deja căptuşiţi cu un strat respectabil de grăsime. Contemplarea reduce tristeţea şi autocompătimirea. Cu cât observi mai mult, cu atât doare mai puţin.

Încă din copilărie, îmi plăcea să privesc. Stăteam ore întregi lângă geamurile duble şi urmăream căderea zăpezii. Vara, stăteam în grădină, uitându-mă la flori şi la animalele care zburdau prin curte. Observaţia mi-a făcut întotdeauna plăcere, plăcerea de-a mă contopi cu tot ce-mi ieşea în cale. De-abia mai târziu, pe la şase-şapte ani, am început să devin atent la detalii şi forme. Spre exemplu, pisica vecinei are la gât o fundă roz, iar vecina, o femeie nu prea înaltă, rotunjoară, poartă o rochie lungă, cu

decolteu adânc şi are în păr o fundă la fel ca aceea de la gâtul pisicii. Nu e măritată, dar are un amant, ofiţer în armata română, care vine la ea seară de seară. Acesta are pinteni la cizme, deci e la cavalerie.

Casa noastră are două apartamente. Dormitorul nostru e lipit de dormitorul ei, iar baia noastră – de baia ei. Îşi petrece aproape toată ziua în baie, dichisindu-se pentru ofiţerul ei, care vine seara. Când apare în uşă, îmbrăcată în capot roz şi cu o panglică în păr, răspândeşte un miros de parfum greu. Mama n-o poate suferi, însă mie îmi face plăcere s-o privesc. Ca o actriţă, îşi schimbă rochia aproape la fiecare oră, dar rochiile strălucitoare le păstrează pentru seară. Seamănă cu un animal, dar nu-mi dau seama care. Amantul ei are un mers de cal de călărie şi, când urcă pe scări, aproape că m-aştept să aud un nechezat.

Vecina noastră şi amantul ei sunt printre cele mai clare amintiri care mi s-au întipărit în minte.

Moliciunea ei, fotoliile şi canapelele pe care le garnisise cu zeci de perniţe, covoarele groase, lumânările înfipte în suporturi de ceramică, pereţii pe care atârnau tablouri pline cu îngeraşi. Casa noastră, prin contrast, pare întunecată şi monahală, lipsită de podoabe. Dacă n-ar fi cele câteva schiţe, pe care mama le-a ales cu mare atenţie, pereţii casei ar fi aproape goi.

Astfel am locuit – unii lângă alţii. Noi îi cunoşteam programul zilnic, ea îl cunoştea pe al nostru. Uneori mă întreba dacă mă plictisesc.

— Nu mă plictisesc niciodată, i-am răspuns, şi se pare că acest adevăr a surprins-o.

Când am fost alungaţi din casă şi trimişi în ghetou, stătea în uşa apartamentului său, cu pisica în braţe şi ne privea, nu ca pe nişte condamnaţi la moarte, ci de parcă noi eram cei care ne pierduserăm minţile.

Apoi au venit zilele de foamete din ghetou, deja fără

mama, numai cu tata, care aproape toată ziua făcea muncă obligatorie, ca un sclav. Vecinii noştri, farmacistul Stein şi contabilul Feingold, care din motive necunoscute nu au fost mobilizaţi pentru munca obligatorie, se lipeau de orice uşă unde se putea obţine ceva de mâncare. Oamenii aceştia respectabili deveniseră de nerecunoscut. Tata era supărat pe ei din pricina asta, dar eu îi urmăream cu interes. Ghetoul îi schimbase. Feţele lor înguste se lăţiseră, o roşeaţă nefirească le apăruse în obraji. Deveniseră un fel de animale de ghetou care nu se dădeau în lături de la nimic. Tata avea o tendinţă către sentimentalism, în accepţia schilleriană a termenului. Condamna ceea ce nu-i plăcea sau renunţa la el. Nu putea suferi urâţenia, incorectitudinea, imoralitatea. Pentru el, contemplarea era, nu ştiu de ce, o acceptare tacită. Mai mult, vedea în ea un fel de plăcere obţinută din urât şi din neluarea de poziţie în faţa lui. Omul se judecă după fapte, nu după felul în care gândeşte – aceasta era concepţia sa de viaţă. Nu accepta realitatea cu pasivitate. Voia întotdeauna să îndrepte lucrurile sau cel puţin să le îmbunătăţească.

Înclinarea spre meditaţie am moştenit-o probabil de la mama. Ei îi plăcea să observe. Deseori am surprins-o stând lângă geam şi privind afară, adâncită în gânduri. Era greu să-ţi dai seama dacă admira priveliştea care se vedea prin geamul nostru sau dacă asculta glasul propriului ei suflet. Niciodată n-am văzut-o privind oamenii. Putea caracteriza, uneori foarte subtil chiar, ţinuta unuia sau mersul altuia, dar niciodată nu s-ar fi uitat direct la cineva. Considera aceasta o interferenţă grosolană, violarea intimităţii unui om.

În zilele de foamete din ghetou, practic eram deja un copil abandonat. Şedeam zile întregi pe scările vreunei clădiri părăsite sau în piaţa oraşului, împreună cu bătrânii, sau lângă o băltoacă şi priveam. Contemplarea mă învăluia

întotdeauna într-un fel de bucurie a interiorizării: un balcon triunghiular, un bătrân care ridică deodată bastonul şi loveşte un câine sau o femeie aşezată, care joacă singură cărţi. O oră de observare nu îţi aduce idei noi, dar te umple de culori, sunete şi ritmuri. Uneori o asemenea oră îţi oferă o rezervă de senzaţii care va dura multe zile. Contemplarea autentică, asemenea muzicii, e lipsită de un conţinut concret.

Pe când stăteam în ghetou, aveam opt ani şi nu mă gândeam prea mult la tot felul de lucruri sau, dacă o făceam, mă gândeam la necesităţile existenţiale. Ore întregi stăteam şi priveam. Imaginile curgeau spre mine şi mă umpleau de bucurie, în somn, ele se măreau sau deveneau înfricoşătoare.

Într-una din ultimele zile petrecute în ghetou, stăteam în piaţă şi urmăream un grup de bătrâni care se încălzeau la soare. Deodată, unul dintre ei s-a ridicat, s-a apropiat de mine şi mi-a tras o palmă peste obraz. Am înlemnit, pur şi simplu nu m-am mai putut mişca.

Bătrânul, văzând că nu mă urnesc, m-a lovit din nou şi a strigat:

— Aşa n-ai să mai căşti ochii! Aşa ai să-nveţi că nu trebuie să te holbezi!

Palmele acestea, care au venit pe neaşteptate, sunt mugurii lucidităţii mele: contemplarea nu e o relaţie care mă afectează numai pe mine; ea implică şi alţi oameni, poate chiar îi răneşte. „Aşa ai să-nveţi că nu trebuie să te holbezi!” – mă urmăresc cuvintele lui. Parcă m-ar fi prins furând sau înşelând. Până atunci, nu fusesem conştient de pasiunea mea secretă.

O pasiune atât de intensă, precum aceea de-a privi şi de-a observa, nu se înăbuşă cu o palmă peste obraz. Totuşi, după palmele acelea, mi-am pierdut capacitatea de contemplare spontană, de la mică distanţă, care mă absorbea ore întregi. De-atunci, observam pe ascuns, ca un

hoţ. Pentru a-mi alunga frica, adoptasem altă tactică: trăgeam cu urechea. Când asculţi pe-ascuns, poţi numai să-ţi imaginezi chipul vorbitorului, dacă e înalt sau scund, manierat sau grosolan. Dacă, până acum, observarea era o sursă de bucurie pentru mine, acum fericirea aceasta se îmbina cu o senzaţie de păcat.

Mă întorc la zilele de armată, care pentru mine au fost foarte grele. Mă aflam numai de patru ani în ţară, totul era confuz încă. Limbile pe care le adusesem cu mine se pierdeau, ebraica pe care o acumulasem cu mari eforturi nu era încă fluentă. Dar cel mai greu de suportat era sentimentul lipsei de apartenenţă. Cine eram şi ce eram eu, acolo, în ţara aceea unde era tot timpul vară, lângă barăcile lungi din baza de instrucţie de lângă Tzrifin? Deşi au mai fost la recrutare câţiva nou-veniţi, toţi mi s-au părut mult mai bine integraţi în problemele armatei şi, mai ales, mai puternici decât mine. Anii războiului erau încă adânc cuibăriţi în sufletul meu, iar viaţa în armată mi se părea o continuare a acelor ani, doar că acum îşi schimbaseră înfăţişarea: în locul fricii de copaci sau de ţăranul rutean care poate deconspira în tine copilul evreu, a apărut o alta: teama de sergentul care mă tiraniza zi şi noapte.

Am supravieţuit războiului nu pentru că aş fi fost puternic sau aş fi luptat cu eroism pentru a mă salva. Semănăm mai degrabă cu un animal mic, care a găsit adăpost provizoriu într-o vizuină şi se hrăneşte cu orice-i cade în mână. Primejdia m-a transformat într-un copil extrem de atent la ceea ce se află în jurul său, dar nu şi într-un copil puternic. În pădure, stăteam ore întregi şi priveam vegetaţia sau lângă malul unui pârâu căruia îi urmăream curgerea. Contemplându-le, uitam de foame şi de frică şi revedeam imagini de-acasă. Orele acestea erau cele mai plăcute, dacă îmi este permis să folosesc termenul acesta când povestesc despre război. Copilul, care putea să dispară sau să fie omorât în această străinătate

sălbatică, redevenea copilul mamei şi al tatii, se plimba împreună cu ei, vara, pe străzi, cu o îngheţată în mână, sau înota împreună cu ei în Prut. Aceste ore de graţie m-au apărat de distrugerea spirituală; chiar şi mai târziu, pe drumurile de după război şi în Alyiath Hanoar, stăteam şi priveam, mă învăluiam în sunete şi imagini şi mă conectam la viaţa mea anterioară, fericit că nu sunt unul dintre miile de anonimi din jurul meu.

În armată, am fost privat de această aventură secretă – nu aveam nicio oră liberă pentru mine. Ca să depăşesc această suferinţă, am învăţat să contemplu chiar şi în mijlocul unei mulţimi zgomotoase; nu urmăream frământări sufleteşti, care mă făceau să mă simt fericit sau să-mi folosesc mintea, ci lucruri practice: cine e bun şi cine e rău, cine e generos şi cine e egoist.

În timpul serviciului miliar, am înţeles cât de multă experienţă a copilăriei din ghetou şi din lagăr a rămas înrădăcinată în mine. În Alyiath Hanoar, lozinca a fost: „Uită, prinde rădăcini, vorbeşte ebraică, ai grijă de aspectul tău exterior, dezvoltă-ţi masculinitatea”. Aceste mesaje, conştient sau subconştient, şi-au atins, în general, scopul. Celor care le-au acceptat, le-au adoptat şi au trăit în conformitate cu ele le-a fost mai uşor în armată. Dar ce puteam face, dacă tocmai în armată, mai mult decât oriunde, îmi reveneau în minte imaginile cutremurătoare din ghetou şi din lagăr? Poate pentru că mă simţeam din nou închis şi ameninţat. Îmi invidiam camarazii, care, deşi veniseră ca şi mine, din lagăre, păreau că reuşiseră totuşi să-şi elibereze memoria. Dădeau impresia că s-au rupt de trecut, că au prins rădăcini în această aventură nouă, că se bucură de hrană şi de soare, de exerciţiile de zi şi de cele de noapte. Mie, parcă vrând să-mi facă în ciudă, zilele petrecute în ghetou şi în lagăr mi se păreau acum apropiate şi palpabile. Dacă în zilele din Alyiath Hanoar mi s-a părut, uneori, că trecutul era mort şi îngropat, zilele

din armată au redeşteptat în mintea mea imagini pe care nu le mai văzusem de mulţi ani. Scenele erau atât de clare, de parcă nu se întâmplaseră cu ani în urmă, ci ieri.

Armata nu m-a călit. Dimpotrivă, în armată am simţit cu mai multă ardoare dorinţa de-a contempla. Când priveşti, te retragi în tine, te învălui într-o muzică pornită din sufletul tău. Îţi construieşti un adăpost, iar uneori te înalţi puţin, ca să poţi privi de la distanţă. Pe atunci, încă nu ştiam că această pasiune mă pregătea în taină pentru rolul pe care destinul mi-l hărăzise.

Totodată, mi-am dat seama că omul vede numai ceea ce i-a fost deja arătat. În ghetou şi în lagăr, am văzut oamenii în toată josnicia şi egoismul lor, dar am văzut şi generozitatea lor. Adevărat, josnicie a fost mai multă şi mărinimie mai puţină, dar în memorie au rămas tocmai momentele luminoase, de omenie, în care un condamnat lăsa la o parte egocentrismul îngust şi se sacrifica pentru prietenul lui. Aceste clipe, deşi puţine, nu numai că aduceau lumină în întuneric, dar, în acelaşi timp, sădeau în tine credinţa că omul nu e o târâtoare.

În armată, am întâlnit soldaţi altruişti, care mi-au oferit o mână de ajutor prietenească. Mi-am pierdut canistra şi urma să fiu deferit tribunalului militar pentru pierdere de echipament. Un soldat necunoscut a venit la mine şi mi-a întins o canistră. Rămăsesem fără un ban şi nu-mi puteam cumpăra ţigări, când s-a apropiat de mine un soldat care mi-a oferit o bancnotă. Nu aveam pe nimeni în Israel, la vremea aceea, şi aceşti oameni de bine apăreau în clipele când disperarea era pe cale să pună stăpânire pe mine.

Am urmărit cu atenţie şi am înţeles: fiecare supravieţuitor a fost salvat graţie ajutorului cuiva care, în clipe de primejdie, i-a întins o mână de ajutor. Nu pe Dumnezeu l-am văzut în lagăre, ci oameni adevăraţi. O veche legendă evreiască spune că lumea există datorită

câtorva oameni puriaceasta e la fel de adevărată azi, ca şi în trecut.

Serviciul militar a fost important pentru mine, nu pentru că mi-ar fi călit caracterul sau mi-ar fi insuflat valori noi, ci pentru că mi-a arătat drumul care ducea către izvorul vieţii mele. Viaţa mea pierdută în război, a cărei amintire începea să se destrame, parcă a renăscut în timpul armatei. Atunci am înţeles cu claritate că universul pe care îl lăsasem în urmă – părinţii, casă, strada, oraşul – trăieşte şi e înrădăcinat în mine, că tot ceea ce mi se întâmplă şi mi se va întâmpla e legat de acest univers din care am ieşit. Din clipa în care am devenit conştient de asta, am încetat să mai fiu un orfan care îşi trage nenorocirea după el şi am devenit un om matur, capabil să înfrunte lumea.

22

Demoni sunt peste tot, dar în unele locuri devin vizibili. Într-una dintre permisiile mele din armată, m-a acostat un individ care susţinea că după război m-am purtat incorect cu el.

— Cum? am încercat să mă apăr. Când a izbucnit războiul, aveam numai şapte ani, iar când s-a terminat, de-abia împlinisem treisprezece.

— Vârsta nu contează.

— De ce anume mă învinovăţeşti?

— Nu trebuie să-ţi povestesc, ştii foarte bine.

— Poate îmi reaminteşti, totuşi?

— Vorbească acum păcătosul, nu victima, a zis, vădit încântat de replica pe care tocmai o lansase.

— Nu e cinstit!

— *Tu* cauţi cinste, tocmai ia?! a exclamat şi s-a îndepărtat.

Acest atac ciudat, în centrul Nataniei[35], a făcut să-mi fiarbă sângele în vine, dar n-am reacţionat. Eram foarte singur în acel an, şi singurătatea mă rodea pe dinăuntru. Sâmbetele şi sărbătorile soldaţii plecau acasă, iar eu rămâneam singur în unitate. Căldura şi instrucţia mă dărâmau. În serile libere, stăteam la o cafenea şi priveam femeile care treceau prin faţa mea. Nu cunoşteam pe nimeni în oraş, bărbat sau femeie, şi fiecare încercare de-a lega o conversaţie cu cineva era imediat respinsă.

O femeie nu şi-a stăpânit limba şi mi-a strigat:

— Du-te la bordel şi nu te mai lua de trecători.

Zăpuşeala şi exerciţiile extenuante nu lăsau loc nici pentru meditaţie, nici pentru temeri nedesluşite. Stăteam uneori la cafenea, beam două pahare cu limonadă şi o cafea, făceam o plimbare scurtă pe faleză şi mă întorceam la baza militară. Mersul îmi trăda singurătatea. Oamenii se îndepărtau toţi de mine, în afară de cel care mă acosta mereu. Începuse să mă enerveze rău de tot şi mă temeam să nu-i lovesc, într-un moment de furie.

O dată i-am spus:

— Cară-te! Dacă nu te cari imediat, te iau la bătaie!

— Nu mi-e frică! mi-a răspuns şi se vedea limpede că era adevărat.

La întrebările mele repetate, de ce necinste mă acuza, refuza să răspundă. Eram convins că se născuse în aceeaşi regiune ca şi mine, germana sa fiind identică cu cea care se vorbea în casa noastră.

— Când şi unde s-a întâmplat? încercam în continuare să aflu.

— Nu noi trebuie să depunem mărturie! a spus, folosind pluralul.

L-am ignorat şi mi-am văzut de drum. Instrucţia era

---

35 Natania - oraş turistic la malul Mediteranei, în zona centrală a coastei israeliene.

în toi, iar eu eram atât de obosit, că nu ieşeam în oraş nici măcar în serile libere.

Într-o noapte, când mă plimbam pe malul mării, a apărut din nou şi a început să mă acuze. L-am rugat să mă lase în pace, dar, din încăpăţânare sau din prostie, nu s-a mişcat din loc. M-am apropiat de el ca să-i alung. S-a dat câţiva paşi înapoi şi s-a oprit. Puteam să-i simt slăbiciunea şi puţinătatea trupului. M-am stăpânit şi nu l-am atins, dar a continuat să mă sâcâie şi să bolborosească, până mi-am pierdut răbdarea şi am pus mâna pe el. Era uşor ca un sac cu paie. Aş fi putut să-i ridic şi să-i arunc învârtindu-se, dar, nu ştiu de ce, l-am împins în jos, până ce l-am culcat pe spate în nisip. Dădea din mâini şi din picioare, dar nu era dispus să tacă. Puteam să-i fac zob cu bocancii mei militari.

— Taci! clocoteam de nervi.

— Viaţa mea nu valorează doi bani, poţi să mă şi omori.

— Dacă nu valora, tăceai! am încercat să-i întărât la rândul meu.

— Chiar dac-ar fi aşa, lucrul ăsta n-ar fi mai rău decât durerea pe care ai provocat-o tu.

Nu reţin ce i-am răspuns şi ce mi-a mai replicat el. Gândul că şi în starea aceea nenorocită nu-şi pierdea calmul şi îmi vorbea logic m-a înfuriat în asemenea hal, că l-am lovit cu piciorul. Trebuie să-i fi durut rău, căci şi-a îngustat ochii şi a strâns buzele, dar n-a ţipat. În clipa aceea am ştiut că prin forţa fizică nu-i puteam face să cedeze.

I-am spus:

— Dacă încetezi să mă pisălogeşti, te las în pace. N-am nimic cu tine, nu vreau să-ţi fac niciun rău sau să te lovesc.

N-a răspuns. Încerca să-şi aline durerea. L-am lăsat acolo şi m-am întors la bază.

Ne-am antrenat o lună întreagă, departe, în munţi, fără nicio permisie. N-am făcut faţă tuturor misiunilor şi am fost deseori pedepsiţi. Canicula ne toropea din zi în zi mai mult, nu mai eram în stare nici să gândim. Dacă n-ar fi fost bucătarul, un civil angajat în armată, care ne răsfăţa cu tot felul de preparate culinare, unul mai gustos decât celălalt, viaţa noastră în munţi ar fi fost cu mult mai grea.

Într-o noapte, mi-am amintit că în Italia, în drum spre Palestina, am găsit un ceas de mână pe jos, într-una dintre barăci. Fără să mă gândesc, l-am ridicat şi l-am băgat în buzunar. Când a observat că a pierdut ceasul, posesorul a început să plângă ca un copil, implorând să i se dea ceasul înapoi, fiindcă era singura lui amintire din casa părintească. Oamenii din jur încercau să-i liniştească şi să-i consoleze. Întrucât cuvintele nu ajutau, i-au spus:

— Cum poţi să plângi pentru un ceas, după tot ce s-a întâmplat în timpul Holocaustului!

El nu înceta să plângă. Noaptea, nu s-au mai putut abţine şi s-au răstit la el:

— Eşti egoist şi meschin.

La auzul acestor cuvinte şi-a acoperit faţa cu palmele şi a început să dea din picioare ca un copil obosit şi tulburat. În această fază, pur şi simplu i-au întors spatele, ca şi cum îşi pierduse minţile.

De frică, am îngropat ceasul în nisip.

23

Între anii 1952 şi 1956, am studiat la Universitatea Ebraică din Ierusalim. Au fost ani de eforturi şi alergături, pentru a depăşi lacunele din educaţia mea, a-mi găsi locul în tot acest tumult social şi cultural care mă înconjura şi, mai ales, pentru a-mi descoperi propriul eu.

Educaţia mea se reducea la clasa întâia primară.

Pentru a obţine o diplomă de bacalaureat, trebuia să trec examenele preliminare, care acopereau toată materia predată în şcoala elementară. Numai după promovarea acestor examene mă puteam prezenta la examenul principal, care era neîndurător: algebră, trigonometrie, literatură, engleză, Biblie şi altele. Am pregătit într-un an şi jumătate materia care se învaţă în mulţi ani de şcoală. Nu e de mirare că am căzut de două ori la matematică şi engleză.

Efortul acesta uriaş m-a stors de puteri şi a ucis în mine orice dorinţă de-a studia. Voiam să mă întorc la livada în care muncisem. Livada liniştită, care îşi schimba aspectul în fiecare anotimp, mi se părea acum o oază binecuvântată. Mi-au fost dragi orele petrecute în singurătate, arând sau grăpând, stropind copacii contra dăunătorilor, urmărind cum se coceau fructele, cum cădeau frunzele toamna şi curăţând ramurile iarna.

Totuşi nu m-am mai întors la munca pământului. N-a fost o decizie dictată de raţiune. Răposata mea mamă, ca majoritatea mamelor evreice, dorea din suflet să mă vadă excelând la învăţătură. Nu mi-a ascuns niciodată această speranţă scumpă sufletului ei şi repeta, cu orice ocazie, că trebuie să studiez. Cu numai câteva zile înainte de-a fi ucisă, a mai apucat să-mi spună: „Vei fi un învăţat”. Nu-mi era clar ce înţelegea ea prin „învăţat”, un intelectual sau pur şi simplu un om cult, care trăieşte înconjurat de cărţi. În orice caz, aveam dorinţa ei în minte când am decis să studiez.

Ce să studiez? Mă gândisem la agricultură, care îmbina studiile teoretice cu practica, dar şi aici m-am lovit de lipsurile din educaţia mea. Am fost examinat între altele la botanică, chimie şi zoologie, dar puţinul pe care îl ştiam nu era suficient nici pentru anul pregătitor. Nu călcasem în viaţa mea într-un laborator şi nici nu văzusem vreodată un microscop. Examinatorul mi-a propus, nu fără o

oarecare maliţie, să urmez studii umanistice.

M-am înscris la cursul de limbă idiş. De ce tocmai idiş? Limba mea maternă era germana, dar în timpul războiului şi după aceea, toată lumea vorbea idiş. În această limbă mai pâlpâiau în mine amintiri din casa bunicului, imagini din casa noastră, din război, făcând să vibreze ceva înăuntrul meu. Era, dacă vreţi, reacţia unui om slab, care nu se poate opune mediului exterior şi se ascunde în cochilia sa. În anul 1952, nu se prevedea nicio schimbare în bine a opiniei generale faţă de idiş. Era considerată limba diasporei, a slăbiciunii şi a indolenţei. Toţi o dispreţuiau şi o defăimau. Probabil că tocmai acest dispreţ mă atrăgea spre ea. Eu, orfanul, mă îngemănam cu ea, orfană la rândul ei.

S-a dovedit că intuiţia nu m-a înşelat. La curs, n-am găsit mulţi studenţi. Ca să respect adevărul, numai trei, grupaţi în jurul unui bărbat scund, cu ochi vioi: Dov Sadan. Era exact genul de profesor de care aveam atunci nevoie: ager la minte, dar extrem de blând, capabil să pătrundă în sufletul interlocutorului său.

La Universitatea Ebraică predau, la începutul anilor ’50, Martin Buber[36], Gershom Scholem[37], Ernst

Simon[38] şi Yehezkel Kaufmann[39], dacă ar fi să amintim numai câteva nume prestigioase. Toţi erau oameni de mare cultură, iudaică şi universală, cunoscători profunzi ai tuturor curentelor filosofice şi ai religiilor, experţi în limbi antice şi moderne. Nu era de mirare că ne

---

36 Martin Buber (1878-1965) - filosof, cercetător al religiilor, traducător al Bibliei în limba germană, laureat al premiului Erasmus (1963).

37 Gershom Scholem (1897-1982) - filosof şi istoric, fondatorul şcolii moderne de studii cabalistice.

38 Ernst Simon (1899-1988) - pedagog, specialist în filosofía religiilor.

39 Yehezkel Kaufmann (1889-1963) - filosof, cercetător al Bibliei.

simţeam ca nişte gândăcei în faţa lor.

Ca toţi cei din generaţia mea, care au venit în Israel pe când erau adolescenţi, nu ştiam să adaptez experienţa din Europa vieţii mele de-aici. Mai exact, nu ştiam să-mi reneg trecutul. Trecutul trăia în mine cu o intensitate arzătoare, solicitându-mi toată atenţia. Din acest punct de vedere, universitatea n-a fost pentru mine numai o casă în care veneam să obţin cunoştinţe specifice, ci şi locul unde conştiinţa de sine mi s-a cristalizat pentru prima oară. Cu alte cuvinte, mi-a marcat începutul traseului de la „de unde” la „încotro”.

Universitatea, care de regulă e o instituţie lipsită de căldură, nu a fost rece cu mine. Am amintit deja despre Dov Sadan şi despre atitudinea sa plină de căldură faţă de mine. Niciunul dintre profesorii mei nu era născut în Israel şi, la fel ca mine, purtau în suflet durerea celor două patrii. Lea Goldberg şi Ludwig Strauss, dacă ar fi să pomenesc numai doi, vorbeau foarte mult despre dicotomia de-a avea două limbi şi două patrii.

Erau poeţi şi vorbeau în limbajul poeziei. De la ei am învăţat versul, cuvântul şi am înţeles semnificaţia sunetului.

Universitatea Ebraică era, în anii ’50, un amalgam de profesori originari din Germania sau care trecuseră prin Germania în drum spre Israel, studenţi eliberaţi după un serviciu militar îndelungat, precum şi tineri sau nu prea tineri supravieţuitori ai Holocaustului.

Am studiat literatură idiş şi literatură ebraică, dar eram din ce în ce mai atras de Cabala şi de hasidism. Gershom Scholem preda ca un magician şi ne hipnotiza pe toţi. Buber era o combinaţie între un profesor universitar german clasic şi un rabin hasidic. Fiecare dintre ei cultiva câte un cerc de admiratori. Limbajul hasidic şi cel al Cabalei îmi erau mult mai aproape de suflet decât al literaturii iluminismului sau al unei mari părţi din

literatura modernă. Perspectiva sociologică îmi era străină. Încă de la primii paşi am simţit că literatura nu e o bază potrivită pentru studiul sociologic. Literatura adevărată se ocupă de tainele destinului şi de ascunzişurile sufletului, cu alte cuvinte, de sfera metafizică.

Eram în permanentă competiţie cu mine însumi, pentru a-mi rafina stilul. Ebraica mea era deja curgătoare, dar nu melodioasă. Melodia este însuşi sufletul poeziei şi al prozei. O ştiam bine şi asta mă îndurera. În toţi anii de universitate am scris versuri. Erau scâncetele unui mic animal părăsit, care caută drumul către casă. Mamă, mamă, tată, tată, unde sunteţi? Unde vă ascundeţi? De ce nu veniţi să mă scoateţi din nefericirea mea? Sau: unde e casa mea, unde sunt strada şi ţinutul din care am fost alungat? Cam asta era esenţa plânsului meu. Pusesem în cuvintele „singurătate”, „dor”, „nostalgie”, „întuneric” toată durerea şi suferinţa mea. Eram convins că ele sunt mesagerii mei devotaţi spre sufletul celor care mă ascultau.

Proza m-a salvat de acest sentimentalism. Ea cere accesorii concrete, nu îi plac sentimentele şi ideile. Numai sentimentele şi ideile care se nasc din ceva concret au dreptul la existenţă. Aceste lucruri simple, de bază se învaţă, de obicei, încetul cu încetul, dar eu, care aveam o educaţie minimă, le învăţam şi mai greu. În loc să învăţ să privesc trupul şi mişcările sale, mă lăsam atras de obscuritate şi de vis.

Ca toţi colegii mei de facultate, citisem pe nerăsuflate cărţile lui Kafka şi ale lui Camus. Au fost pentru mine primii profeţi de la care voiam să învăţ. Aşa cum se întâmplă cu orice studiu pe care îl faci la tinereţe, aprofundarea mea a fost superficială. M-am lăsat prins în plasa reveriei şi a nebulozităţii; n-am observat că înceţoşarea lui Kafka e alcătuită din descrieri amănunţite, palpabile şi exacte, care curăţă nebuloasa de neclaritate şi,

dacă ar fi să folosim cunoscuta expresie a lui Max Kadushin, transformă astfel enigma într-un „mister banal”.

Literatura rusă a fost cea care m-a eliberat de încâlceala obscurităţii şi a simbolismului. Am învăţat din ea că nu e neapărată nevoie de neclarităţi şi simboluri: realitatea, redată corect, produce oricum simboluri. De fapt, orice obiect într-o anumită situaţie poate deveni simbol.

Dar am pus căruţa înaintea cailor. Farmecul lui Kafka m-a fascinat multă vreme. După părerea mea, Kafka se alinia mai degrabă literaturii hasidice şi cabalistice, decât celei iluministe sau chiar unei părţi destul de importante a celei moderne. Abia mai târziu, în scrierile lui Agnon, am regăsit această pasiune reală pentru misterios.

Relaţia mea cu literatura idiş era diferită: prin ea încercam să refac legătura cu bunicii mei şi cu casa lor din Carpaţi. În adâncul sufletului, ştiam că, refăcând legătura cu bunicii mei, cu melodicitatea limbii lor, voi reuşi să regăsesc rădăcinile mele iudaice, în studiul cărora mă cufundam la cursurile lui Gershom Scholem şi Martin Buber.

Anii de universitate au fost ani de căutare a iudaismului autentic. Nu-mi era suficient studiul academic. Petreceam ore întregi în sinagogi micuţe din cartierele Mea Shearim şi Shaarei Hessed[40]. Îmi plăcea să aud idişul vorbit de copiii mici, să-i văd învăţând la *heder*[41] şi să le ascult rugăciunile atât în zile obişnuite, cât şi sâmbăta sau de sărbători. Această spiritualitate tangibilă mă atrăgea, dar niciodată ca o reîntoarcere la religie. Relaţia mea de bază cu iudaismul era aceeaşi ca a profesorilor mei, Dov Sadan, Martin Buber, Gershom Scholem şi Hugo Bergman.

---

40 Cartiere evreieşti cu populaţie ultrareligioasă din Ierusalim.

41 Cameră, odaie; în text, termenul este folosit cu sensul de clasă destinată studiului limbii ebraice şi introducerii în iudaism a preşcolarilor (de la vârsta de trei ani).

Legătura lor cu moştenirea iudaică se baza pe o asimilare ulterioară: nu mai era implicată în conflictul tată-fiu, ci trecea dincolo de el. Nici Buber, nici Scholem nu erau mistici în sens tradiţionalist, însă aveau o oarecare afinitate pentru misticism. Hugo Bergman, care era filosof prin formaţie, adopta mistica iudaică a lui Buber şi o transcria în propriul său limbaj. Dov Sadan era evreu ortodox, chiar neîndeplinind cele 613 porunci[42].

În acei ani, m-am apropiat de Agnon, pe care îl întâlneam uneori. Prima noastră întâlnire a avut loc în 1946, anul sosirii mele în Palestina. Mă aflam la ferma Rachelei Yanai, iar Agnon, care locuia nu departe, în Talpiot[43], se repezea uneori până acolo. Eram cincizeci de adolescenţi, supravieţuitori ai Holocaustului din România şi Polonia. Uneori oprea câte un copil şi îl întreba despre oraşul său natal şi prin ce trecuse în timpul războiului. S-a bucurat aflând că mă născusem în Cernăuţi. Cunoscuse bine oraşul şi a început imediat să-mi dea nume de oameni şi locuri de-acolo. Habar n-aveam la ce se referea, dar ţinuta şi felul său de-a vorbi nu-mi erau străine. Semăna cu unchiul meu Mark, pe care mi-l aminteam vag. Am fost surprins aflând că era scriitor. Nu avea niciun fel de semnalmente artistice, nici în felul de-a se îmbrăca, nici păr lung, nici vreo cravată ciudată. Arăta ca un om care dispune de timpul său.

M-am apropiat de opera sa mult mai târziu, dar am simţit-o imediat aproape de suflet. M-au emoţionat numele de oameni, de oraşe şi de sate, care îmi sunau cunoscut de-acasă, deşi ca prin ceaţă – căci locul meu natal, Bucovina, formase o singură regiune cu Galiţia până la

---

42 în original „613 mitzvot", adică 613 porunci pe care trebuie să le respecte un bun evreu, referitoare la curăţenie, ajutorarea aproapelui, credinţă în divinitate, respectarea zilei sfinte de sâmbătă, respect faţă de părinţi, iubire faţă de semeni, familie, sexualitate, caşrut etc.

43 Cartier în Ierusalim.

sfârşitul Primului Război Mondial, când fuseseră separate. Tata povestea cu nostalgie despre Lemberg, Brod şi Buczacz, pe care le vizitase în tinereţe.

Cu timpul, citind cărţile lui Agnon, *Tinereţea ei*, *Tehillah* sau *în inima mărilor*, am înţeles că spunea povestea vieţii părinţilor mei şi a părinţilor părinţilor mei. Îmi aminteam ceva din liniştea şi calmul care domneau în orăşelele şi satele fostului Imperiu Habsburgic pe care le vizitam vara şi înţelegeam despre ce vorbeşte.

În primele mele încercări de-a scrie proză, n-am mers pe drumul lui Agnon. Mai mult, m-am străduit să mă rup de „ieri” şi să renasc în această experienţă nouă. În primele mele bâlbâieli literare eram ţăran, agricultor din munţii Iudeii, membru al unui kibbutz, luptător în Palmah[44] şi păzitor de vii. Orice, numai eu însumi nu. În acei ani, aveam impresia că nu am o biografie a mea şi că trebuie să-mi creez una, mai bine zis să o inventez. Prin aceste scorneli ciudate, îi ridiculizam pe cei care rămâneau ataşaţi de amintiri şi lipiţi de trecutul bolnav. Eram un copil agricultor, nu un copil refugiat, care rătăcise ani la rând, din ţară în ţară, pentru a fi, în cele din urmă, aruncat pe ţărmul de la Atlit. Sameh Yizhar, Moshe Shamir şi Haim Gouri erau cei care mă inspirau. Literatură tânără şi optimistă, se potrivea dorinţei mele secrete de a mă transforma, de-a uita, de-a deveni la fel cu tinerii de-aici.

Au trecut câţiva ani până când m-am descoperit pe mine însumi şi scrierile lui Agnon. Când am ajuns la Agnon, eram deja pregătit să-mi accept propria identitate. Acceptarea, ca orice proces de acest gen, a fost dureroasă.

Cei mai mulţi din generaţia mea au decis altfel. Au îndepărtat trecutul cu forţa, l-au anihilat. Nu-i condamn, Doamne fereşte. Îi înţeleg până în adâncul sufletului. Eu,

---

44 Unitate de elită a organizaţiei evreieşti clandestine de apărare, Hagana, în Palestina mandatară (nucleul de bază al viitoarei armate israeliene).

însă, n-am ştiut cum să mă las absorbit de realitatea israeliană. Aşa că m-am retras în mine.

Din acest punct de vedere, şi nu numai din acesta, Agnon mi-a fost mentor şi exemplu. De la el am învăţat că poţi să porţi în tine oraşul natal, indiferent unde te afli şi să trăieşti în el o viaţă întreagă. Oraşul natal nu e o chestiune de geografie statică. Mai mult, poţi să-i lărgeşti graniţele sau să i le ridici la ceruri. Agnon şi-a populat oraşul cu tot ce a creat poporul evreu în ultimii două sute de ani. Ca orice mare scriitor, nu a pus pe hârtie amintiri despre oraşul său, nu a descris ceea ce a fost într-adevăr, ci ceea ce ar fi putut să fie. De la el am învăţat că trecutul, oricât ar fi fost de greu, nu e o infirmitate sau o ruşine, ci un complex de împrejurări.

Spre deosebire de majoritatea celor din generaţia sa, Agnon nu era în conflict cu înaintaşii săi. Revolta adolescenţei n-a ţinut prea mult la el. Nu accept afirmaţia generală că Agnon ar fi avut o relaţie ambivalenţă faţă de tradiţia strămoşilor. Cu siguranţă, n-a iubit religia transformată în instituţie de stat, închistarea, rutina şi aroganţa care însoţeau uneori religia, dar credinţa străbună, cea închisă în cărţile sfinte ale iudaismului, era foarte scumpă inimii sale. Învăţa permanent cu sârguinţa unui student înţelept. E adevărat că Agnon privea cu ironie şi dispreţ orice formă de infatuare, frivolitate sau falsitate, dar în cele mai bune scrieri ale sale renunţă la satiră şi la ironie şi pătrunde în lumea înaintaşilor săi – ca în *Tehillah*, *în inima mărilor* sau în multe alte creaţii impresionante.

Dov Sadan, Scholem şi Buber erau foarte apropiaţi de Agnon şi îi întâlneam des la cafenea, pe stradă sau la universitate. Agnon era cel mai amuzant dintre ei. Povestea amintiri şi anecdote despre oameni şi despre politicieni contemporani. Cel mai mult îi plăcea să facă haz de activişti şi de profesorii care se pretindeau intelectuali umanişti.

Ceea ce unea acest grup, dacă îmi e permis să generalizez, era relaţia de asimilare ulterioară faţă de iudaism. Lăsaseră deja în urmă conflictul cu străbunii şi credinţa. Iudaismul le era impregnat în suflet. Agnon colecţiona obsesiv cărţi vechi despre iudaism, broşuri, carnete de însemnări. Umblam cu el uneori ceasuri în şir, din prăvălie în prăvălie, în căutarea vreunei broşurele hasidice despre care tocmai auzise că ar fi fost reeditată, încerca să facă imposibilul – să conecteze iudaismul la lumea modernă.

Pentru acest grup, sionismul era un fel de întoarcere la iudaism, însă nu una ortodoxă sau doctrinară. Gershom Scholem se autodefinea ca un „anarhist religios”. Definiţia aceasta i se potrivea şi mentorului său, Martin Buber. Deşi drumurile lor erau diferite, amândoi aveau sentimente calde faţă de tradiţia iudaică, cu care se identificau. Buber şi Scholem încercau să scoată la lumină texte hasidice şi cabalistice uitate, să demonstreze cât sunt de valoroase şi, mai ales, de relevante pentru generaţia actuală. Yehezkel Kaufmann încerca să salveze Vechiul Testament de interpretările studiilor creştine, Yitzhak Baer se străduia să demonstreze continuitatea iudaică în Palestina încă din perioada celui de-al Doilea Templu. Dov Sadan prezenta literatura ebraică în termeni dialectici, ca fiind influenţată de patru curente: hasidism, oponenţii hasidismului, iluminism şi modernism.

În contrast cu lumea din care veneam eu, lumea lui Agnon părea liniştită şi ordonată. Eu veneam dintr-o lume apocaliptică, ce îmi impusese altă limbă şi alt ritm. În universul lui Agnon, în ciuda distrugerii şi a doliului, rezultate ale Primului Război Mondial, existau încă resturile unei structuri sociale şi, cel mai important, o lume evreiască, ce se reînnoia în Israel. Cu toate acestea, Agnon a fost pentru mine un ghid. Simţeam că scrierile lui cuprindeau întreaga experienţă evreiască – eternele sale

renaşteri şi rătăciri, învăţăturile sale, dezvăluite sau tăinuite. Dacă se spune că un scriitor este memoria colectivă a tribului său, atunci Agnon e întruchiparea acestei expresii.

Anii de acasă şi anii războiului mi-au format reflexele şi simţurile. Universitatea mi-a modelat stilul şi capacitatea critică. Am avut norocul ca profesorii pe care i-am întâlnit, pe care am continuat să-i văd şi după absolvirea studiilor să-mi devină îndrumători. Cunoşteau chinurile prin care treceam scriind, dar niciodată nu mi-au ascuns adevărul, iar criticile lor nu erau întotdeauna uşor de acceptat. Mult mai târziu, când a fost publicată prima mea nuvelă*, la ochiul*, Gershom Scholem mi-a strâns mâinile şi mi-a spus: „Appelfeld, eşti scriitor”.

24

Atotştiutorii forfotesc peste tot ca nişte spiriduşi răi. Când am început să scriu, mă pândeau la fiecare colţ. Manuscrisele îmi erau înapoiate de la redacţiile ziarelor cu tot felul de note veninoase. Unii redactori mă invitau la o discuţie pentru a-mi demonstra, pe un ton patern, că n-am pic de talent şi că ar fi mai bine să încetez să scriu. Părea extrem de important pentru ei să-mi recunosc limitele şi să nu mă las pradă iluziilor.

Nu era greu să-mi zdruncini puţina siguranţă de sine pe care o aveam. Alţii au mers mult mai departe, pretinzând că scriam despre un subiect interzis, că despre Holocaust trebuie depuse mărturii, nu ţesute tot felul de fantezii. Făceau apel la marii scriitori. Mai târziu, când am început să scriu mai bine, susţineau: „Eşti influenţat de Kafka şi de Agnon, nu ai un stil propriu!”

Cel mai dur dintre toţi era prietenul meu D., fiul profesorului D., un tânăr cu o cultură foarte vastă, poliglot,

mare erudit în literatură. Era cu un cap mai înalt decât mine – nu e de mirare că mă privea de sus. Consideram felul său de-a mă privi arogant şi se pare că nu mă înşelam. I-am arătat, totuşi, primele mele manuscrise. Presupuneam că un om atât de cult va fi capabil de deschidere faţă de mine, că eventual îmi va semnala anumite defecte care trebuie remediate sau îmi va indica drumul pe care să merg mai departe, pentru a evolua. Era mai în vârstă decât mine cu patru ani şi considerat genial la universitate. Cunoştinţele sale, limbajul său curgător îi fermecaseră pe mulţi, probabil şi pe mine.

Comentariile sale asupra scurtelor mele povestiri au fost reţinute, dar foarte dureroase, de parcă m-aş fi amuzat jucându-mă cu ceva interzis. Lucrurile n-au fost spuse limpede, mai mult lăsate să se subînţeleagă. Aluziile au revenit, confirmând ceea ce simţisem tot timpul: încercam imposibilul. Dacă ar fi spus lucrurile clar, în câteva propoziţii, fie şi negative, mi-ar fi fost mai uşor, dar el reuşea cumva să generalizeze, lăsa frazele neterminate, parcă evitând să mă rănească. Însă asta intensifica şi mai mult ceea ce simţisem tot timpul: discrepanţa dintre ceea ce voiam să spun şi cele spuse. D., care era renumit pentru fluenţa conversaţiei sale, îmi vorbea de regulă într-un limbaj întretăiat, folosind cuvinte împiedicate, nepotrivite caracterului său direct. Am observat că îşi însoţea întotdeauna vorbele de un zâmbet. Zâmbetul acesta era pentru mine mai greu de suportat decât cuvintele, căci le descoperea subînţelesul: păcat de timpul tău.

Aveam şi alţi prieteni, care mă ascultau cu atenţie şi mă ajutau cu tot ce puteau. Erau extrem de modeşti, nu se puneau niciodată înainte pe ei înşişi sau personalităţile lor. Aveau întotdeauna pregătite cuvintele potrivite, iar ceea ce-mi spuneau prindea rădăcini şi, mai târziu, înflorea. Când mă simţeam pe marginea prăpastiei, îmi întindeau o mână de ajutor şi îmi şopteau un cuvânt de îmbărbătare.

Nu îşi dădeau niciodată aere faţă de mine, nu încercau să mă înveţe şi nu mă contraziceau. Îmi cunoşteau slăbiciunile, numai un orb nu le-ar fi văzut, dar înţelegeau şi eforturile mele enorme. Credeau în mine şi mă încurajau.

N-am ştiut întotdeauna să învăţ de la ei, nu mi-am dat seama întotdeauna că ei erau, de fapt, profesorii mei. Uneori îi respingeam, mi se părea că nu mă înţeleg. În schimb, aveam o admiraţie naivă faţă de „cunoscători”, de acrobaţii limbii. Mi se păreau cumva mai importanţi decât modeştii mei prieteni, care nu studiaseră la universitate. Credeam că, dacă mă voi face acceptat de „experţi”, aceştia îmi vor deschide uşile Templului Literaturii. Eram sigur că binecuvântarea lor îmi va presăra drumul cu trandafiri. În cele din urmă, am înţeles că nu erau capabili de prietenie. Erau prea preocupaţi de propria lor persoană, de felul cum arătau, de şlefuitul vorbelor, pentru a mai avea ceva de oferit celorlalţi. Sprijinindu-se mereu pe cei mari şi puternici, se vor simţi întotdeauna importanţi, iar de la nivelul acestei discutabile superiorităţi, te vor privi cu dispreţ.

Acum, când încerc să-mi reamintesc cele spuse de D., nu mai ţin minte niciun cuvânt concret, nicio imagine, doar un şuvoi de mormăieli şi abstractizări. Soarta abstractului este să se lipească de tine pentru o clipă, apoi să dispară. Numai cuvintele care creează imagini îţi rămân în minte. Restul nu e important. Mi-a luat totuşi ani lungi să mă eliberez de „cunoscători”, de tutela lor, de surâsul lor arogant şi să mă întorc la prietenii adevăraţi şi loiali, care ştiu că omul nu e decât un mănunchi de slăbiciuni şi temeri şi că nu e nevoie să-i mai adaugi altele. Dacă ştiu cuvântul potrivit, ţi-l întind ca pe-o bucată de pâine în timp de război, iar dacă nu-i ştiu, stau alături de tine şi tac.

25

Când mi-a apărut prima mea carte, *Fum*, am fost invitat de către poetul Un Tvii Greenberg. Probabil se aştepta să arăt altfel, căci s-a mirat: – Tu eşti Appelfeld?

— Aşa cred.

— Nu contează.

Nu m-a întrebat de unde vin, cine au fost părinţii mei, ce-am făcut în timpul războiului, cu ce mă ocup acum. A avut câteva cuvinte de apreciere despre carte. Am simţit imediat că-i o laudă reţinută. A calificat-o drept „expresie constrânsă" şi a ironizat expresia „scris reţinut".

— Ce înseamnă „reţinut"? a parodiat. Dacă ai ceva de spus, spune-o tare şi clar, iar dacă n-ai nimic de zis, taci.

Referitor la „expresie constrânsă", mi-a explicat că popoarele lumii fac artă pentru artă, şi chiar au ajuns la rezultate frumoase în această direcţie. Noi nu avem acest talent. Cel mult îl putem imita. Nouă ni s-au dat viziunea şi profeţia, iar dacă ne vom întoarce la ele vom putea realiza ceva real. Un popor ca al nostru nu-şi poate permite descrieri amuzante şi subtilităţi sentimentale. Noi suntem legaţi, de generaţii peste generaţii, de Dumnezeul lui Israel şi de învăţăturile sale – din izvorul lor trebuie să bem. Numai fiii care uită cine sunt, cine le-au fost părinţii, rătăcesc pe câmpii străine. După Holocaust, care a fost mai cumplit decât orice lovitură de până acum, e interzis să rătăceşti. E un păcat. Oare n-am văzut ce înseamnă cultura Europei, ce stafii bântuie prin subsolurile ei? Ar trebui, să-i imităm tot pe ei, să scriem în iambi şi să urmărim mişcările vreunui polonez anonim? Marele Tolstoi a înţeles abia la sfârşitul vieţii că arta europeană e falimentară, dar n-a mai avut încotro să se îndrepte. Tot ce i-a mai rămas a fost un Nou Testament sfrijit. Acesta i-a hrănit sufletul pentru tot restul zilelor. Noi, evreii, avem

toate comorile Torei – cele două Talmuduri, Midraşimul[45], scrierile lui Maimonides[46], Zoharul[47]. Ce alt popor în lumea asta are asemenea comori? Dar noi fugim dintotdeauna de noi înşine şi de rolul nostru în lume, ne ascundem în parcurile din New York şi Paris, de parcă ele ar fi în stare să ne umple goliciunea sufletească. Arta care nu închide în ea credinţa străbunilor nu ne va salva. Fără această credinţă adevărată şi atotcuprinzătoare, Ţara lui Israel nu ne va salva. Trebuie să ardem toţi idolii – viţeii de aur şi viţeii spirituali – şi să ne întoarcem la strămoşii noştri, căci fără ei nu putem exista. Fără ei suntem nişte mici imitatori, nişte cârtiţe, nimic.

Ştiam că această critică nu se adresa numai modestei mele cărţi, ci întregii vieţi culturale din ţară. Critica lui Greenberg îmi era bine cunoscută din poezia şi din manifestele sale, totuşi acum mi se părea îndreptată numai împotriva mea. Ca şi cum eu personal aş fi dat dovadă de încăpăţânare şi de lipsă de sensibilitate şi, în loc să mă alătur strămoşilor, credinţei lor, m-aş fi distrat descriind şi portretizând în stilul lui Cehov sau al lui Maupassant. Nu eram pe drumul cel bun, dar, fiind încă la început de carieră, era bine să fiu atenţionat asupra greşelii pe care o făceam. Vorbea când cu o voce blândă, când cu una puternică, parcă încercând să-şi picure gândurile în inima mea închistată.

Niciodată n-am agreat patosul şi vorbele mari. Mi-a plăcut dintotdeauna şi îmi place şi acum să observ. Avantajul contemplării stă tocmai în absenţa cuvintelor. Liniştea obiectelor şi a peisajelor curge spre tine, fără să-ţi impună nimic. Prin felul meu de-a fi, am tendinţa să nu cer

---

45 Predici iudaice concentrate.

46 Rab Moshe Ben Maimon (RAMBAM) (1135-1204) - medic, filosof, rabin şi scriitor.

47 Sefer Hazohar („cartea iluminării“) - text fundamental pentru Cabala.

nimic nimănui. Accept oamenii aşa cum sunt. Uneori slăbiciunile mă emoţionează nu mai puţin decât actele de generozitate. Mai mult, viziunile şi profeţiile despre care vorbea Greenberg mi se păreau întotdeauna ca o mantie antică, un trecut glorios, desigur, dar în care nu ne mai puteam înfăşură. Totuşi, spre surprinderea mea, omul care îmi vorbea în seara aceea a atins câteva puncte sensibile în mine. Pentru o clipă, am avut senzaţia că a scos la iveală o ruşine personală: nici casa părinţilor mei, nici războiul, nici mişcarea de tineret, nici armata, nici măcar universitatea nu au fost capabile să mă lege de strămoşi şi de izvoarele credinţei lor. Fără îndoială, există o credinţă iudaică profundă, dar nu cunosc drumul către ea.

Nu e greu să descoperi punctele slabe ale unui om, să picuri în el autocritică şi îndoială, şi asta e ceea ce a făcut Greenberg în seara aceea. M-a îndurerat şi m-a enervat, dar, dincolo de asta, am simţit energia enormă care pulsa în el. Nu era numai forţa unui individ, ci şi o altă formă de putere, un curent colectiv canalizat într-o singură persoană, care acum mi se adresa mie şi spunea: „Individul, cu toată marea sa importanţă, nu este elementul principal. Colectivul are întâietate, pentru că el este cel care creează limba, cultura şi credinţa. Dacă individul oferă colectivului contribuţia sa, ridică atât propria valoare, cât şi pe cea a colectivului. Un artist incapabil de lucrul ăsta nu va rămâne în memoria poporului său”.

Dacă ar fi spus toate astea cu o voce joasă, i-aş fi sorbit cuvintele mai profund, dar, fiindcă vocea lui devenea din ce în ce mai puternică, mi s-au înfundat urechile şi nu mi-au mai rămas în auz decât nişte sunete stridente.

Cât de diferit era Agnon de el! Şi Agnon era foarte ataşat de credinţa strămoşească, dar conversaţia sa era calmă şi inteligentă. Ceea ce Greenberg încerca să facă furtunos, Agnon voia să facă în linişte. L-am cunoscut

îndeaproape pe Agnon. Niciodată nu mi-a criticat lucrările în mod direct. Făcea întotdeauna observaţii cu dublu înţeles, pe jumătate ironice, uneori puţin zeflemitoare. Greenberg îmi vorbise în seara aceea cu toată ardoarea inimii, ca un tată unui fiu. Cuvintele sale nu erau nici măsurate, nici raţionale, dar erau autentice.

Aceasta a fost singura mea întâlnire cu el, nu l-am mai văzut faţă în faţă. L-am zărit uneori pe stradă, trecând ca o furtună sau oprindu-se şi vorbindu-le interlocutorilor săi cu patos. M-am distanţat de el şi nu am încercat niciodată să-i fiu în preajmă. Pretenţiile pe care le avea el de la mine nu erau ceea ce-mi ceream eu mie însumi. Însă se pare că mă urmărea de la distanţă. Se interesa deseori de mine, prin prieteni comuni. Mi-a transmis, nu o dată, o recomandare clară: „Nu te pierde în amănunte, fă-ţi vocea auzită cu putere şi claritate. Despre marile catastrofe nu se poate vorbi în şoaptă”.

Ştiam că se preocupă de mine cu adevărat şi cu sinceritate, dar nu m-am mai dus să-i vizitez, nici nu l-am mai văzut vreodată. Eram în străinătate când am aflat despre moartea lui.

26

Cu câteva luni înainte de moartea lui Agnon, am trecut pe lângă casa sa din Talpiot. Prin geamul deschis se auzea muzică. Simţeam că e ceva în neregulă. Mă învârteam în jurul ferestrei, dar nu îndrăzneam să bat la uşă. Până la urmă, mi-am adunat tot curajul şi am bătut. Agnon a deschis uşa şi s-a bucurat să mă vadă. S-a dovedit că ascultase ştirile, adormise în fotoliu, iar radioul continuase să meargă.

— Ce prostie din partea mea să las radioul deschis! Bine că m-ai trezit!

S-a scuzat şi s-a dus să-mi pregătească o cafea. Scrierile lui Agnon mi-au plăcut de când le-am descoperit. A fost îndrumătorul meu în perioada atât de confuză a primelor mele încercări literare, întâlnirea cu scriitorul s-a dovedit mai complicată: Agnon era un om din care ironia făcea parte integrantă, o ironie atât de fină, încât uneori nici nu o simţeai. Agnon era veşnic înconjurat de profesori, admiratori şi nu puţini discipoli pasionaţi. Nu e de mirare că dezvoltase ironia ca armă de apărare. Păcat că acest mod de exprimare s-a perfecţionat, cu timpul, în asemenea măsură, că a devenit pentru el o a doua natură. Nu mai putea trăi fără ironie.

În anii ’50, când am început să scriu, era considerat cel mai mare scriitor din ţară. Toţi îl acopereau cu elogii. Se efectuau numeroase studii asupra operei sale, atât asupra elementelor importante din ea, cât şi asupra celor secundare. Şi, aşa cum se întâmplă de obicei, dintr-odată cărţile sale au încetat să mai fie citite. Ştia oare? Era oare conştient de acest fapt? Greu de spus. Era adâncit în sine, vorbea aproape numai despre el, se plângea întruna de cei care-i stăteau în cale, care nu-i apreciau după cum merita, de cei care îl sâcâiau cu scrisori care făceau gălăgie pe strada sa, care îl criticau. Avea fără îndoială o fire generoasă, o înţelegere subtilă a oamenilor şi a situaţiilor, dar acestea nu erau vizibile. Ceea ce bătea la ochi era egocentrismul său.

În seara aceea, aveam în faţă un alt Agnon, parcă ieşit dintr-o ascunzătoare. Nu vorbea, după cum îi era obiceiul, ci mă întreba diverse lucruri şi mă asculta cu atenţie, de parcă mă întâlnea pentru prima oară, de parcă încerca să dezlege o ghicitoare. I-am povestit prin ce trecusem în timpul războiului, dar fără prea multe amănunte, căci ştiam că răbdarea sa de a asculta e foarte limitată. Dar în seara aceea părea dornic să audă, întreba şi revenea mereu cu alte întrebări.

La sfârşit, a zis:

— Ai văzut atât de multe în copilărie, că ţi-ar ajunge pentru trei cărţi!

Apoi mi-a spus ceva la care nu mă aşteptam:

— Nici eu, la urma urmelor, n-am crescut din pietre sau din praful drumurilor. Mi-am petrecut întreaga viaţă printre cărţi şi printre scrierile mele. Dacă aş fi fost un fierar cu nicovala lui, un ţăran care lucrează pământul sau un meşteşugar legat de uneltele sale, aş fi fost un scriitor diferit.

Simţeam că vorbea din inimă. De ani de zile se tot vorbea despre simbolismul lui Agnon şi iată că însuşi Agnon, ca orice scriitor adevărat, prefera tangibilul simbolurilor.

De câteva ori în seara aceea m-a întrebat ce făceam singur în pădure, ce mâneam şi cu ce mă acopeream noaptea. Când i-am povestit despre ucrainenii la care am lucrat, m-a rugat să spun câteva cuvinte în limba lor. La rândul lui, mi-a povestit multe despre oraşul său natal, despre intelectualii şi rabinii de-acolo, cât şi despre Jacob Frank, falsul mesia, care a otrăvit multe suflete, convingând oamenii să păcătuiască pentru a grăbi mântuirea.

Acesta era Agnon când se detaşa de propria sa persoană. În acea seară, a ţinut să-mi povestească ceea ce nu-mi spuseseră părinţii mei, iar eu fusesem împiedicat de război să aflu. Mi-a spus:

— Fiecare scriitor trebuie să aibă un oraş al său, un râu propriu, străzile sale. Tu ai fost expulzat din oraşul tău şi din satele străbunilor tăi şi în loc să înveţi de acolo, ai învăţat din păduri.

Mi-a dat multe amănunte despre oraşul meu, de parcă voia să mă pregătească pentru zilele care aveau să vină. Ironia îi dispăruse din voce, îi luase locul un fel de alean. Mi-era dragă această voce, îmi amintea de cărţile

sale.

În seara aceea, în faţa mea stătea un om bătrân, ajuns aproape la sfârşitul vieţii sale, care ştia că toate onorurile şi laudele cu care fusese acoperit nu erau decât pleavă şi că avea să reziste timpului numai această voce în care nu era nicio picătură de ironie sau de ipocrizie, vocea moştenită de la înaintaşii săi, vocea care răzbătea din romanele sale. Aceasta era vocea sa adevărată. Măştile şi sofismele nu sunt, în fond, decât accesorii exterioare, necesare captării atenţiei cititorului, dar nu sunt esenţiale.

Mi-a vorbit, în acea seară, cu intonaţia străbunilor săi, ale cărei ecouri răsunau în urechea mea din vremea petrecută în casa bunicilor, în satul lor din Carpaţi. Mi-a vorbit deschis şi mi-a povestit că în tinereţe încerca să studieze în fiecare dimineaţă o pagină din cărţile sfinte, ca să se pătrundă de melodicitatea şi sfinţenia lor. Nu reuşea întotdeauna. Uneori cărţile îl zăpăceau. Pe mine m-a sfătuit să studiez lucrările rabinului Nachman din Bretslav, nu numai povestirile care erau acum la modă, ci în special *Likutei Maharan*, o carte plină de taine ale cerului şi secrete ale omului. Pe când vorbea, emana un fel de strălucire şi mi-am dat seama că nu-i aveam în faţă pe Agnon cel de ieri-alaltăieri, ci pe Agnon cel legat sufleteşte de Carpaţii prin care umblase marele rabin Baal

Shem Tov împreună cu discipolii săi, locul său natal, la fel ca şi-al meu. În seara aceea, simţea că era foarte important ca eu să aflu de unde vin şi încotro trebuie să mă îndrept.

Apoi am discutat despre volumul său, *Zile cumplite*\ la care lucrase mulţi ani, pentru a oferi fiecărui evreu o carte pentru această perioadă a sărbătorilor de toamnă. Din păcate, nici critica, nici publicul nu acceptaseră punctul său de vedere, iar cartea căzuse în uitare.

Era deja foarte târziu şi m-am ridicat să plec. Agnon m-a reţinut, spunându-mi:

— Mai stai, de ce te grăbeşti?

Am înţeles că îl chinuie izolarea, că îi e greu să trăiască singur. Mi-a mai destăinuit atunci că, în ultimele luni, se gândise foarte mult la mama şi la tatăl său. Dacă ar mai avea suficient timp la dispoziţie, ar reveni şi ar spune povestea lor cu totul altfel. Sunt multe greşeli pe care ar vrea să le corecteze, dar asta cere multă putere, iar el n-o mai are. Pe vremuri, stătea ore în şir la pupitru şi scria, dar acum îi venea foarte greu.

Aşa m-am despărţit de Agnon. Inima îmi spunea că n-am să-i mai văd şi a intuit corect.[48]

27

În timpul războiului de Yom Kippur, eram conferenţiar detaşat la Canalul de Suez, din partea comandamentului educaţiei. Războiul neaşteptat mi-a readus în minte, şi mi-am dat seama mai târziu că nu numai mie, imagini din al Doilea Război Mondial. Acestea ieşeau la suprafaţă în timpul oricărei discuţii. Tinerii soldaţi erau interesaţi până şi de cele mai mici amănunte, de parcă încercau să umple golurile din acei ani de mult trecuţi. Spre deosebire de întrebările pe care le puneau în legătură cu alte subiecte, cele de-acum nu erau ideologice sau arogante, ci foarte la obiect şi pline de înţelegere.

Cei mai interesaţi erau copiii supravieţuitorilor. Părinţii nu le povestiseră sau le povestiseră foarte puţin. Deşi învăţaseră despre asta la şcoală, o făcuseră într-o manieră generală sau cutremurătoare despre Auschwitz.

---

48 Zile cumplite sau Zile înfricoşătoare - zece zile în timpul Sărbătorilor de toamnă, între Anul Nou evreiesc şi Yom Kippur (ziua pocăinţei). Potrivit tradiţiei, în aceste zile Dumnezeu judecă faptele fiecărui om din anul încheiat, iar de Yom Kippur îi hotărăşte soarta pentru anul care vine.

Ne aflam în deşert şi aveam foarte mult timp la dispoziţie. Puteam analiza în linişte subiecte deosebit de complicate, ca relaţia dintre victimă şi ucigaş sau convingerile pe care le nutrea intelectualul evreu în anii de dinaintea Holocaustului. Practic, care erau acelea? Că omenirea avansa, evolua spre mai bine. Că, dacă evreul avea să iasă din lumea sa îngustă, dacă avea să contribuie la această înaintare şi să se implice în ea, avea să fie primit cu braţele deschise. Că progresul putea să risipească aburii otrăviţi ai vechilor un.

Cu un prea mulţi ani în urmă, supravieţuitorii erau sâcâiţi (ca să nu spun tracasaţi) cu tot felul de întrebări prosteşti: de ce nu v-aţi revoltat? de ce v-aţi lăsat duşi ca vitele la tăiere? Supravieţuitorii, martori ai evenimentelor, erau invitaţi la şcoli şi la organizaţiile de tineret, pentru a răspunde la aceste întrebări. Erau ca nişte vinovaţi care trebuiau să se apere, dar nu reuşeau să convingă. Tinerii se năpusteau asupra lor cu citate adunate de prin ziare şi cărţi, şi nu o dată oamenii părăseau locul simţindu-se ca după pronunţarea sentinţei „vinovat”.

Acum situaţia se schimbase. Anii făcuseră ceea ce era de datoria lor să facă, poziţiile ideologice îşi pierduseră din rigiditate sau dispăruseră cu totul, alte adevăruri îşi croiau drum spre conştiinţa colectivă. Soldaţii nu mai erau adolescenţii plini de certitudini şi aroganţă, ci oameni tineri, capabili să înţeleagă că viaţa aduce uneori surprize grele, ca acest război, spre exemplu, şi că oamenii nu trebuie judecaţi în pripă, ca să nu spun fără chibzuială.

Dacă aş fi avut vreun text scris la îndemână, l-am fi aprofundat, fără îndoială. Era greu să intri în probleme atât de complexe iară a te putea sprijini pe un text. Am hotărât să le povestesc despre mine. Nu e uşor să-ţi deschizi sufletul în faţa unui public numeros. E adevărat, un scriitor povesteşte întotdeauna despre sine, dar scrisul e ca un veşmânt, nu stai acolo gol în văzul tuturor. Ştiam

clar că nu le voi putea prezenta clişeele banale despre antisemitism sau despre vulnerabilitatea evreilor.

Pentru început, le-am vorbit despre oraşul meu şi despre părinţi. Părinţii mei, evrei luminaţi, asimilaţi, care se considerau parte integrantă a intelectualităţii europene. Erau pasionaţi de literatură, filosofie, psihologie, dar nu de iudaism. Tata era un industriaş de succes, făcea parte din societatea burgheză a oraşului. Acasă, vorbeam în limba germană, pe care o cultivam cu atenţie. Chiar şi la sfârşitul anilor ’30, părinţii mei încă se mai amăgeau cu iluzia că Hitler e un fenomen trecător. Erau multe semne rău prevestitoare. Fiecare ziar şi fiecare săptămânal dezvăluia realitatea, dar nimeni nu putea să creadă cu adevărat că lucrurile aveau să se petreacă astfel. Eroare. Uneori supravieţuitorii erau acuzaţi de orbire, de autoamăgire, însă aici, pe ţărmurile Canalului de Suez, cuvântul „iluzie” căpătase un alt sens. Nici măcar un serviciu de informaţii bun, ca al nostru, nu prevăzuse un asemenea scenariu, până şi armata se înşelase.

Un alt fel de iluzie. Poate.

Pentru mine, aceasta a fost o întâlnire la două nivele. Deşertul întins şi pustiu şi soldaţii care se strângeau în jurul meu îmi reaminteau de rătăcirile prin Europa după al Doilea Război Mondial şi de primii ani petrecuţi în Israel. Încercam de mult să stabilesc o legătură cu acest peisaj deşertic, pe care în adâncul sufletului îl iubeam, dar despre care nu îndrăzneam să scriu, mai bine zis nu mă simţeam capabil. Copilăria mea, părinţii şi bunicii făceau parte din alte peisaje. Nu-i puteam rupe de pământul şi de peisajul de care erau legaţi. Într-adevăr, primii patru ani în Israel i-am petrecut lucrând pământul, îngrijind pomir, pe care îi iubeam, totuşi rămăsese o barieră între mine şi acest peisaj adoptiv. Însă acum, în mijlocul dunelor de nisip, la sute de kilometri de casă, ne simţeam cu toţii străini şi încercam să înţelegem nu numai ce se întâmplase

în timpul Holocaustului, dar şi ce se petrecuse aici. Încercaserăm să ne schimbăm. Oare ne schimbaserăm într-adevăr sau rămăseserăm acelaşi trib ciudat, căruia îi era greu să se înţeleagă pe sine însuşi şi care era de neînţeles pentru ceilalţi?

N-am vorbit numai eu; soldaţii şi-au spus şi ei părerea, în special cei ai căror părinţi trecuseră prin Holocaust. Îi durea faptul că ani de zile părinţii le ascunseseră viaţa lor anterioară, că îi rupseseră de bunici şi de lumea lor, că le clădiseră înjur o lume artificială, de parcă nu se întâmplase nimic.

Am încercat să mă apăr atât pe mine, cât şi pe părinţii lor. Supravieţuitorii fuseseră puşi în faţa unei mari dileme: să continue să trăiască păstrând amintirea Holocaustului sau să înceapă o viaţă nouă. Aleseseră viaţa nouă. Alegerea nu fusese uşoară. Voiseră să-şi cruţe copiii de amintirea suferinţei şi a ruşinii, să-i crească în aşa fel încât să devină oameni liberi, fără moşteniri tulburi.

N-ar trebui să uităm că nu numai supravieţuitorii au vrut să-şi reprime aceste experienţe. Cei din jur le-au cerut, la rândul lor, să renunţe la trecutul şi la amintirile lor. În anii ’40 şi ’50, credinţa religioasă sau manierele europene erau considerate valori străine, care trebuiau ţinute la distanţă de viaţa din ţară. Evreul religios şi evreul asimilat erau priviţi ca nişte personaje negative.

În inima deşertului, discutam despre relaţia dintre iudaismul tribal şi universalitatea iudaică. Se putea oare crea o punte de legătură între ele? Soldaţii, majoritatea peste douăzeci de ani, erau deja oameni formaţi, cu profesii practice şi concepţii de viaţă laice, dar erau conştienţi că rădăcinile culturii noastre se trag din lumea credinţei. Aproape fără să ne dăm seama, am trecut de la general la particular, discutând, în grupe de câte doi-trei.

Am întâlnit printre ei un soldat al cărui tată fusese în acelaşi lagăr cu mine. Cele trei zile petrecute în această

unitate nu numai că m-au făcut să mă apropii de tinerii soldaţi, dar mi-au oferit şi o perspectivă mai profundă asupra propriei mele vieţi. Ca în orice război, plana deasupra noastră un sentiment de nesiguranţă în faţa destinului. Cine ştie ce ne mai aşteaptă?

Vocile soldaţilor îşi pierduseră din gravitate şi deveniseră joviale spre sfârşitul şederii mele. Încetarea focului se apropia. Îmi venea greu să mă despart de această unitate tânără, care purta pe umeri soarta unui popor nedorit nici în Europa, nici aici. Lupta aici e altfel, dar acelaşi blestem antic ne urmăreşte peste tot.

28

Pe Mordechai îl cunoşteam de multă vreme, de când eram profesor la un liceu seral. Avea o mică băcănie, vizavi de şcoală. La orele prânzului, închidea, pregătea cafea şi tartine, apoi ne aşezam lângă fereastră şi jucam şah. Şahul era marea lui pasiune şi dădea la iveală trăsături nebănuite ale caracterului său: gândire logică şi corectitudine. Când pierdea, o umbră de jenă îi întuneca faţa.

Era de vârsta mea, dar din cauza cheliei, a muncii grele în băcănie şi poate pentru că se căsătorise de tânăr arăta ca de patruzeci de ani. Însă în clipa în care trăgea obloanele şi desfăcea tabla de şah, chipul i se schimba, iar în ochi îi apărea un nu ştiu ce copilăresc.

Jocul dura, de obicei, între o oră şi jumătate şi două ore. Timpul acesta, întunecat de obloanele coborâte, era atât de plăcut, încât ne făcea să uităm de toate, totuşi observam la el unele gesturi care nu erau vizibile când stătea în spatele tejghelei.

Avea un fel de a pleca uşor capul, de parcă se ruga. Uneori închidea ochii, încercând să se concentreze.

Degetele îi erau lungi şi delicate, total nepotrivite muncii sale, drept pentru care erau veşnic rănite şi bandajate. În toiul jocului, privirea sa era minunat de pătrunzătoare. Ca mulţi şahişti talentaţi, avea o fire închisă, vorbea puţin, dar chipul îi era plin de vioiciune.

De-abia după un an mi-a mărturisit că, în copilărie, de la cinci până la nouă ani, a crescut într-o mănăstire – una cu un program extrem de strict, unde erau rugăciuni obligatorii chiar şi noaptea. Părinţii săi l-au lăsat la mănăstire şi i-au promis că vor veni foarte curând să-i ia acasă. După ce i-a aşteptat câteva zile, văzând că nu mai vin, a izbucnit în hohote de plâns. Călugării au încercat să-i explice că nu are voie să plângă, dar văzând că nimic nu ajută, l-au încuiat în mansardă. A plâns până la epuizare. Când s-a oprit, călugării au deschis uşa mansardei şi i-au adus o cană cu lapte cald. De atunci, n-a mai plâns niciodată.

Mordechai e zgârcit la vorbă, orice cuvânt pare să-i coste scump. Dacă aş avea mai mult bun-simţ, aş sta aici şi aş juca şah fără să-i întreb nimic. Se cunoaşte că anii aceia au devenit parte din el.

Cine au fost părinţii săi? Până acum câţiva ani, încă îi mai aştepta. Era convins că trăiesc undeva prin Uzbekistan. Speranţa asta falsă i-a fost sădită în suflet de un supravieţuitor care jurase că i-a văzut acolo, într-un colhoz. Speranţa s-a risipit în cele din urmă, dar n-a devenit un om plin de amărăciune. Mişcările îi sunt învăluite într-un fel de linişte. Spune numai strictul necesar şi fără grabă.

Odată, mi-a povestit că, într-un moment de panică îngrozitoare, fratele George i-a explicat că, de fapt, nu avem niciun motiv de teamă. Frica e rodul imaginaţiei. Imaginaţia e cea care creează monştri. Singurul de care trebuie să ne fie frică e Tatăl nostru din ceruri. Cu cât suntem mai legaţi de el, cu atât ne e mai puţin frică.

Aproape că l-am întrebat: „A ajutat?”. Am încercat să evit întrebările. Am simţit că întrebarea l-ar îndurera.

Odată, oarecum absent, mi-a spus:

— E doar o alegorie.

— Alegorie despre ce?

— Despre această viaţă iluzorie.

— Şi unde nu e ea iluzorie?

— Lângă Dumnezeu, mi-a răspuns zâmbind.

Bineînţeles că nu ţine nici ritualul creştin, nici *mitvot-\în\e* noastre, dar toată făptura lui emană un fel de evlavie, care a devenit parte din el şi pe care a dobândit-o în anii petrecuţi în mănăstire. Uneori mi se pare că aşteaptă timpul când i se va îngădui să se roage din nou.

O dată pe săptămână, uneori de două ori, ne închidem în băcănie şi jucăm şah. Călugării l-au învăţat să joace. Joacă plin de o concentrare care se intensifică pe măsură ce partida devine mai complicată – o concentrare tăcută, lipsită de orice fel de panică. E limpede că anii petrecuţi în mănăstire au dezvoltat în el calităţi care mie îmi lipsesc.

La ora trei şi jumătate, deşteptătorul ne scoate brusc din izolarea noastră. Mordechai deschide uşa principală, ridică obloanele şi imediat apar primii clienţi. Mai stau puţin şi îi urmăresc mişcările. În spatele casei de marcat, vorbirea lui se reduce la minimum: cifre şi iar cifre.

Mi-a povestit odată că, după rugăciunea de dimineaţă, lucra împreună cu fraţii în grădină. Îi plăcea munca.

— Şi în timpul lucrului nu vorbeaţi? n-am putut să-mi ţin gura.

— În mănăstire nu se vorbeşte.

— Şi dacă simţi nevoia să vorbeşti?

— Închizi ochii şi spui: „Doamne, Iisuse, apără-mă de dorinţe păcătoase şi adăposteşte-mă sub aripile tale”.

Uneori mi se părea că adevărata sa viaţă e îngropată

în mănăstire şi că tot ce a venit după aceea nu e decât o formă de retragere în sine. Dar această închidere nu i-a acoperit totuşi viaţa anterioară, ci a păstrat-o intactă; despre copilăria sa nu vorbeşte la timpul trecut. Din acest punct de vedere, şi nu numai din acesta, ne asemănăm. Şi eu simt că va veni o zi în care mă voi putea ruga din nou. Sensibilitatea religioasă are la Mordechai un fundament solid. Când spune „rugăciune” sau „post”, o spune din proprie experienţă.

Mi-a mai povestit că lângă mănăstire era un pârâu. Vara cobora şi se scălda în el. Tot ce spune sau lasă să se subînţeleagă are o bază concretă, pământească, şi atunci când vorbeşte despre lucruri spirituale.

În 1972, a părăsit Ierusalimul şi s-a stabilit la o fermă. Nu ştiu de ce a părăsit oraşul. Uneori surprind la mine gesturi de-ale lui. Alteori folosesc cuvinte din vocabularul său. Mordechai n-a terminat liceul, nici n-a studiat la universitate, dar tot ce a învăţat la mănăstire i s-a imprimat în suflet. Viaţa de-acolo l-a îndrumat spre „puţin” şi spre „esenţial”; pentru el, regula de aur a rămas şi acum „Vorbeşte cât mai puţin”. Ca şi când în cuvinte ar sta ascuns păcatul originar.

29

Aseară, l-am întâlnit pe fiul prietenului meu T., cu care am cutreierat prin Europa spre sfârşitul războiului şi imediat după aceea, cu care am venit în Palestina şi cu care am fost, un timp, împreună în Aliyath Hanoar. Fiul lui îi seamănă atât de mult, încât o clipă am crezut că îl am în faţă pe T.

L-am invitat la o cafea. Are douăzeci şi şapte de ani, e inginer electronist şi tocmai s-a întors în ţară după doi ani de specializare în Statele Unite. Un tânăr înalt, fin şi

manierat. A excelat la studii încă din adolescenţă, iar acum lucrează în cercetare. Nu l-am mai văzut de când era elev de liceu, şi m-am bucurat mult să-i întâlnesc.

Mă simt legat sufleteşte de tatăl său. Amândoi ne-am petrecut copilăria într-o muţenie aproape totală. Ne temeam să vorbim în limba noastră maternă, iar în alte limbi ni se părea ciudat să conversăm. Mai mult tăceam sau comunicam prin semne. În orice caz, ştiam totul despre el şi despre familia sa, căci, chiar dacă nu vorbeam prea mult, eram prieteni apropiaţi, iar între o tăcere şi cealaltă mai schimbam, totuşi, câteva cuvinte.

În anii războiului şi ai rătăcirilor prin Europa, noi, copiii, eram înconjuraţi de întuneric. Viaţa ne lovea din toate părţile. Am învăţat să plecăm capetele. Dacă găseam un adăpost, intram în el târându-ne. Deveniserăm nişte animale, dar fără agresivitatea şi fără îndrăzneala lor. După fiecare lovitură, fugeam. Nu ştiam nici măcar să ţipăm.

Când, după doi ani de rătăciri, am ajuns pe coasta Italiei, soarele şi apa caldă a mării care ne-au întâmpinat au fost primii noştri prieteni. Pe acest ţărm întins şi pustiu, iarna din sufletele noastre a început să se dezgheţe puţin câte puţin. Prietenul meu T. Era atât de emoţionat, că până şi noaptea refuza să iasă din apă. În valurile calde ale mării am avut prima oară sentimentul libertăţii şi primele cuvinte au ţâşnit din noi. Pe aceeaşi plajă vastă, fără nume, am văzut ridicându-se mâna uscată şi palidă a unui negustor evreu, care cu un singur gest a reuşit să exprime esenţa războiului: ce mai e de spus?

Am trăit pe plajă trei luni. Am văzut şi am auzit multe, dar sufletele ne erau închise. Doar cu timpul, în visele noastre profunde, amintirile lucrurilor văzute au început să revină şi să capete contururi mai clare. Prietenul meu T. Şi cu mine ne petreceam timpul pescuind. Ne-am făcut năvoade din cârpe şi, spre mirarea noastră,

am reuşit să prindem zilnic câţiva peşti. Noaptea, făceam focul în aer liber şi îi prăjeam. Apa şi focul curgeau prin noi ca un şuvoi dens, obscur şi ne înfăşuram în el. Încă nu ştiam că aceasta era renaşterea.

Am sosit în Palestina cu acelaşi vapor şi am petrecut un timp împreună în Alyiath Hanoar. Acolo, prietenul meu a început să se îndepărteze şi să se retragă în sine. Încercam să mă apropii de el, dar mă respingea. Lupta cu sine şi cu demonii dinăuntrul său. Chipul lui părea că imploră: „Lasă-mă în pace, simt nevoia să fiu singur!”

Până la urmă, a părăsit satul de tineret şi a plecat la Tel Aviv, unde a început să lucreze într-un magazin de pantofi. L-am văzut de câteva ori, dar n-am vorbit mult. Era greu să-ţi dai seama dacă era mulţumit de locul cel nou, mai ales că observasem câteva gesturi ciudate la el – un fel de scrâşnet din dinţi, un fel de furie înăbuşită.

După armată, legătura noastră s-a întrerupt. Fiecare dintre noi avea propriile probleme, întâlnirile noastre s-au rărit încetul cu încetul. T. Provenea dintr-o familie de convertiţi. Bunicul său s-a rupt de rădăcinile sale, a învăţat medicină, şi-a renegat propriul tată şi a adoptat o altă cultură. În război, nu s-a făcut nicio diferenţă între evrei şi convertiţi, cel puţin nu la noi. Convertiţii au fost şi ei închişi în ghetou şi trimişi apoi în lagăr. Când l-am cunoscut pe T., era, ca şi mine, un copil de unsprezece ani, fără părinţi, rătăcind vara prin păduri şi căutând iarna adăpost la câte un ţăran care avea nevoie de ajutor. Când mi s-a prezentat, am rămas uluit: numele era o legendă în oraşul nostru.

Prietenul meu a reuşit excelent în afaceri. Nu mă miră. Majoritatea celor care am venit în ţară după război, când încă eram tineri, am cunoscut succesul material. De fiecare dată când mă gândesc la asta, sunt uimit de cât de bine am reuşit. Există printre noi industriaşi, jurişti, ofiţeri, oameni de ştiinţă, majoritatea ajunşi în vârful scării

sociale. Puţini ar fi în stare să ghicească astăzi că directorul vreunei mari întreprinderi e un copil care a supravieţuit Holocaustului, căci ei nu vorbeau despre asta, chiar şi acum mai caută să o ascundă.

Prietenul meu T. Este patronul unei fabrici de pantofi. Se spune că exportul lui a atins în ultimii ani culmi nebănuite. Are o casă în Hertzelia Pituah[49] şi un apartament în Ierusalim. I-am urmărit de la distanţă succesul ameţitor. În primii ani ai reuşitei sale, aproape că nu ne-am văzut. T. Era total absorbit de întreprinderea sa şi nimic altceva nu-i mai interesa. În ultimul timp, vorbim mai mult despre anii aceia, nu în mod intenţionat, ci printre alte discuţii banale despre preocupările noastre zilnice. Într-una dintre convorbirile noastre, amicul meu T. Mi-a dezvăluit că a vrut să se înscrie la universitate, ba chiar s-a înscris la un curs seral pentru pregătirea examenelor de bacalaureat, dar tocmai atunci afacerile au început să ia avânt şi a renunţat. Are însă acasă o bibliotecă impresionantă. E interesat de filosofie, literatură, arte plastice şi medicină. M-a surprins foarte des cu multitudinea cunoştinţelor sale. Presupun că e în competiţie cu mine, şi poate nu numai cu mine, ci şi cu tatăl şi bunicul său, parcă ar vrea să demonstreze că poţi fi foarte bogat, dar în acelaşi timp foarte cult.

Fiul prietenului meu e un tânăr atrăgător, fin, seamănă mai degrabă cu un tânăr evreu european, decât cu un copil născut în Israel. Gândeşte limpede şi se exprimă cu exactitate.

Am pomenit, nici nu ştiu de ce, de pădurile pe care le colindasem împreună cu tatăl lui. Eram convins că acesta îi relatase câte ceva despre rătăcirile noastre. S-a dovedit că greşeam. Nu-i povestise absolut nimic. Nu ştia nimic

49 Cartier aristocratic, cu vile deosebit de mari şi frumoase, aproape de ţărmul mării, făcând parte din oraşul Hertzelia, de asemenea foarte cochet, aflat la nord de Tel Aviv.

despre ţara în care ne născuserăm, despre locurile în care fuseserăm deportaţi, despre tot ce se întâmplase acolo.

— N-ai întrebat? m-am mirat eu, cam prosteşte.

— Am întrebat, dar s-a eschivat.

— Despre bunicul tău ai auzit?

— Nu prea multe a spus, roşind uşor.

Tatăl său îi povestise, într-adevăr, foarte puţine lucruri. Iar acest tânăr înalt şi plăcut trăia fără să ştie nimic despre acele ţinuturi muntoase în care crescuseră tatăl său, tatăl tatălui său şi generaţii peste generaţii înaintea lor. Te-ai fi aşteptat ca o fărâmă din înaintaşii săi să dăinuie în sufletul fiului, dar acesta n-a avut cum să-i cunoască. Şi nu prea sunt şanse ca tatăl său să mai stea acum şi să-i povestească despre ei. Presupunând, prin absurd, că o va face, va fi o convorbire impusă şi superficială. Ceea ce nu s-a spus la timpul potrivit devine incredibil mai târziu.

Cei din generaţia mea au transmis foarte puţin copiilor lor despre locurile natale şi despre ce s-a petrecut acolo în timpul războiului. Au îngropat adânc în ei povestea vieţii lor, fără să fi lăsat rănilor timp să se vindece. N-au ştiut să deschidă poarta care ar fi permis luminii să pătrundă în bezna vieţii lor, şi astfel au ridicat un zid între ei şi urmaşii lor. E adevărat că, în ultimii ani, cei din generaţia mea încearcă să deschidă o breşă în acest zid, pe care ei singuri l-au construit, dar eforturile lor sunt insuficiente, iar bariera e masivă; greu de crezut că va putea fi dărâmată.

„N-ai vorbit niciodată cu tata despre asta?” auzi uneori. „Am vorbit, dar numai în treacăt, n-am intrat niciodată în amănunte” – e alt lucru pe care îl auzi foarte des.

Cunosc foarte bine această senzaţie de superficialitate. De fiecare dată când te simţi în sfârşit în stare să vorbeşti despre acest subiect, memoria te

trădează, iar cuvintele nu vor să iasă. Până la urmă, nu spui mare lucru. Uneori, din întâmplare, vorbele pornesc să curgă şi atunci povesteşti, povesteşti, povesteşti, de parcă s-ar fi deschis un canal blocat. Dar imediat îţi dai seama că tot ce spui e superficial, cronologic, că nu vine din adâncul fiinţei tale. Cuvintele curg fără oprire, dar nu dezvăluie nimic. Când termini, te simţi jenat şi confuz.

I-am povestit despre ultima noastră toamnă în pădure, despre efortul de-a ne păstra căldura trupului şi despre focul pe care l-am aprins cu orice risc, înainte ca frigul să ne îngheţe de tot.

Pentru o clipă, mi s-a părut că, dacă voi reuşi să-i spun cum trebuie povestea pădurii, va înţelege mai uşor tot ce a urmat. Ca un făcut, nu mi-am găsit cuvintele. Tot ce voiam să spun s-a evaporat şi n-am putut decât să repet:

— Era frig şi, cu toate că era foarte periculos, am aprins un foc.

— Doi copii în pădure, e incredibil, a spus fiul lui T., parcă înţelegând pentru prima oară adevărul.

Chiar aşa şi era, incredibil. De fiecare dată când vorbeşti despre acele zile, te cuprinde sentimentul că totul e *incredibil*. Povesteşti şi nu îţi vine să crezi că ţie ţi s-au întâmplat toate acestea. E unul dintre cele mai penibile sentimente pe care le cunosc. Fiul prietenului meu T. E un tânăr sensibil şi atent, îmi doresc din suflet să-i împărtăşesc cât mai multe. Nu ştiu cu ce să încep. Povestea vieţii mele şi cea a prietenului meu T. Mi se par acum una singură, îndepărtată, complexă, inaccesibilă, aproape imposibil de pătruns. Ating câteva aspecte, dar mi se par banale, ba chiar mai rău – străine de subiect.

— Deci tata chiar nu ţi-a povestit nimic? revin prosteşte cu întrebarea.

— Aproape nimic.

De fapt, nu-mi spune un lucru nou. Niciunul dintre prietenii mei n-a povestit, iar dacă au spus câte ceva, a fost

doar un fel de-a scăpa de o obligaţie. Ştiu asta, dar totuşi, de fiecare dată, mă cuprinde uimirea în faţa acestei omisiuni.

Bunicul prietenului meu a fost un medic renumit, un spirit nobil, dedicat trup şi suflet săracilor. Fiul lui T. Ştia asta, dar nu aflase despre lupta grea şi complicată, care a durat mulţi ani, între străbunicul său, medicul celebru, şi tatăl acestuia, faimosul rabin. La medic veneau oameni săraci, pentru consultaţii şi medicamente gratuite, la rabin veneau oameni amărâţi pentru uşurarea necazurilor. Unul credea în medicamente şi operaţii, celălalt – în rugăciuni şi caritate. În pădure, între o evadare şi alta, T. Mi-a vorbit în amănunt despre această luptă dureroasă. Am simţit încă de pe-atunci că şi în el se dădea o luptă asemănătoare. Fiului său nu i-a spus nimic despre ea. Acest capitol rămânea un secret personal, închis în suflet.

Stau jos în faţa fiului prietenului meu, cuprins de o teamă familiară, aceea că vieţile noastre, a mea, a prietenului meu, a părinţilor, a bunicilor noştri, vor dispărea fără urmă. Teama aceasta îmi bântuie nopţile. Pentru a mă elibera, îi povestesc despre Carpaţii în care au trăit părinţii şi bunicii noştri de multe generaţii, unde a trăit şi marele Baal Shem Tov, despre care a învăţat în liceu.

Îi privesc chipul. Deşi e inginer electronist şi e ancorat în lumea practică, văd pe faţa lui că îi pot vorbi în egală măsură despre lucruri spirituale. E sensibil şi inteligent. Cuvintele „Dumnezeu”, „credinţă”, „rugăciune” nu-i sperie. Dimpotrivă, vrea să afle mai multe, iar mie îmi vine greu să aduc dovezi, să extrag din grămada de generalităţi un singur amănunt edificator.

Îmi tremură genunchii, parcă aş fi căzut la un examen simplu.

— Stră-străbunicul tău a fost un rabin faimos, am început, însă imediat am simţit că am aruncat pe umerii

tânărului o povară inutilă şi am fost cuprins de regrete.

Acest inginer tânăr, cercetător într-un institut de elită, are deja propria sa viaţă; tatăl său n-a reuşit să-i transmită dorinţa de a-i cunoaşte viaţa, de-a afla despre viaţa străbunilor, iar eu, în nerozia mea, încerc să-i trezesc un oarecare interes şi o oarecare curiozitate cu totul nepotrivite.

Din politeţe sau poate ca să-mi facă plăcere, îmi pune câteva întrebări despre stră-străbunicul lui, rabinul, iar eu mă bâlbâi, simţindu-mă neghiob şi crud.

30

Asistam la o schimbare a gărzii în clubul Viaţă Nouă, fondat în 1950 de către supravieţuitorii din Galiţia şi Bucovina. Vechea conducere, foarte eficientă, de altfel, îmbătrânise şi voia să predea ştafeta generaţiei mai tinere, celor care fuseseră copii în timpul războiului.

Atmosfera era tensionată şi sărbătorească, ambele părţi au ţinut discursuri, simţămintele foarte intense au dus, bineînţeles, la unele interpelări şi întreruperi. Cei din vechea generaţie le-au cerut „copiilor” (erau numiţi aşa cu toate că trecuseră bine de treizeci de ani şi chiar mai mult) să promită că nu vor uita niciodată şi că vor îngriji locul cu devotament. S-a vorbit, desigur, şi despre necesitatea continuităţii, însă fără niciun fel de angajamente. Au fost şi câteva discursuri scurte, foarte la obiect, care ne-au făcut să ne cutremurăm din cauza întâmplărilor dureroase pe care le evocau.

Îmi reamintesc clubul aproape de la începuturile sale. Aveam douăzeci de ani şi terminasem serviciul militar. Nu cunoşteam pe nimeni în Israel şi intram uneori să beau o cafea, să joc şah sau să ascult o conferinţă. La club se vorbea idiş, poloneză, germană, rusă şi română.

Înţelegeam limbile acestea şi clubul îmi devenise un fel de surogat de casă. De-a lungul anilor, am revenit mereu acolo, deşi nu am deţinut nicio funcţie. Ştiam tot ce se întâmpla, cine s-a îmbolnăvit şi cine ne-a părăsit pentru o lume mai bună. Membrii clubului se interesau şi ei de mine, citeau povestirile care mi se publicau în jurnale şi ce scriau criticii despre ele.

În anii ’50, Israelul era frământat de dispute ideologice dure. Pătrunseseră nu numai în kibbutzuri, dar şi în cluburile de la oraş, care apăruseră precum ciupercile după ploaie. Peste tot se discuta, se argumenta, se trâmbiţau clişee şi sloganuri învechite, lozinci de mult uitate. Cei care în locurile lor natale fuseseră comunişti se legau şi mai mult de ideologia comunistă, iar revizioniştii nu îi iertau nici pe comunişti, nici pe sioniştii cu vederi de stânga. Controversele aveau loc nu numai în cluburi, în jurul meselor unde se bea ceai sau se juca şah, ci continuau afară, în stradă, uneori până după miezul nopţii.

Ca orice altă asociaţie, clubul Viaţă Nouă avea la rândul său un preşedinte, un vicepreşedinte, un secretar şi un contabil, precum şi tot felul de comisii. Oamenii căutau un pic de autoritate, un pic de respect şi, ca în orice organizaţie, se uita uneori scopul pentru care fusese înfiinţată. Membrii săi erau preocupaţi de onoruri, de discuţii fără rost, se acuzau unii pe alţii, unii erau demişi, alţii demisionau – parcă ar fi făcut parte dintr-un club social, nu dintr-o asociaţie a supravieţuitorilor Holocaustului.

Dar acesta e numai un aspect. Clubul organiza comemorări ale comunităţilor evreieşti din orăşele şi sate mici şi îndepărtate, distruse în timpul războiului, edita cărţi memoriale, organiza simpozioane, aducea supravieţuitori bogaţi din Statele Unite şi Canada, care făceau donaţii pentru diferite iniţiative ale asociaţiei. Se organizau seri de poezie idiş, ba chiar s-a stabilit şi un

premiu literar pentru a-i încuraja pe cei care voiau să scrie.

Am întâlnit în acea perioadă, la club, câţiva oameni minunaţi, oameni simpli, care nu luau parte la dispute, nu căutau onoruri şi nu cereau nimic pentru ei. Stăteau acolo, la mese şi le vedeai în ochi dragostea pentru semenii lor. Petreceau ore întregi prin spitale şi aziluri de tot felul, dar găseau şi timpul necesar să vină la club, să aprindă lumânări pentru pomenirea sufletelor la comemorări sau să aducă dulciuri şi răcoritoare la ocazii festive şi la sărbătoriri. Catastrofa cumplită prin care trecuseră nu le întinase inocenţa şi integritatea, îi lăsase parcă neatinşi şi, mai mult de-atât, dădea strălucire luminii pe care o închideau în sufletul lor.

Aşa treceau lunile, una după alta. Au venit zilele despăgubirilor din Germania şi clubul a fost aruncat într-o agitaţie cumplită. Ben Gurion a fost acuzat de unii că şi-a vândut sufletul diavolului, alţii susţineau că nu poţi să ucizi şi să moşteneşti totodată – asasinii nu pot fi lăsaţi să se bucure de ceea ce au furat de la victimele lor. Clubul era în pragul scindării. Aceasta a fost totuşi oprită în ultimul moment, prin intervenţia lui P., care a fost şeful *Judenrat*-ului[50] în oraşul său natal, experienţă din care a ieşit fără pată. Deşi majoritatea evreilor din oraş au fost ucişi, a reuşit totuşi să salveze un sfert din ei. Datorită acestei reuşite, şi nu numai ei, oamenii îl respectau, îl ascultau şi ţineau cont de părerea sa. Scindarea n-a mai avut loc, până la urmă, dar asta nu a oprit certurile. S-au creat facţiuni şi subfacţiuni, unii membri îi ignorau pe alţii, îi numeau „dezgustători” şi îi categoriseau cu tot felul de epitete, unul mai urât decât celălalt.

---

50 Judenrat („sfatul evreilor“) - organizaţie evreiască, instituită prin numire de către autorităţile germane în oraşele ocupate, ce avea sarcina de a duce la îndeplinire dispoziţiile naziste referitoare la evrei şi de a rezolva problemele administrative ale comunităţii evreieşti.

În anii aceia, veneam la club aproape în fiecare seară. Cu toate că majoritatea membrilor erau cu douăzeci-treizeci de ani mai în vârstă decât mine, mă simţeam totuşi ca acasă. Îmi plăceau serile de poezie, discuţiile şi conferinţele, dar cel mai mult îmi plăceau feţele oamenilor. Figurile lor îmi aminteau nu numai de viaţa mea, pierdută prin stepele Ucrainei, dar şi de anii de dinainte de război. Aici aveam părinţi, bunici, unchi şi veri. Mi se părea că se adunau laolaltă numai ca să fie cu mine.

În anii ’50 scriam un fel de poezii şi conducerea clubului m-a rugat să le citesc la comemorări. Multora dintre membrii clubului le-au plăcut şi m-au încurajat. Am primit chiar şi un mic premiu, care mi-a permis să-mi plătesc taxa de studii în primul an de universitate. Au fost însă unii care încă de pe-atunci se împotriveau celor scrise de mine. Considerau că Holocaustul nu e subiect de poezie sau de ficţiune şi că singura formă literară acceptabilă în ceea ce-i priveşte este mărturia. Aceste argumente, care conţineau o doză mare de adevăr, dar şi multă rea-voinţă, mă îndurerau şi îmi arătau că mai am cale lungă înaintea mea, că sunt încă la început de drum.

Dacă adepţii „faptelor” ar fi fost dispuşi să mă asculte o clipă, le-aş fi povestit din nou că, la începutul războiului, aveam numai şapte ani. Războiul era gravat în trupul meu, dar nu şi în memoria mea. În ceea ce scriam nu imaginam, ci readuceam din adâncurile fiinţei mele senzaţii şi impresii pe care le absorbisem inconştient. Astăzi ştiu bine că, chiar dacă aş fi fost în stare să exprim ceea ce gândeam, tot n-ar fi ajutat la nimic. La vremea aceea, oamenii voiau doar fapte, fapte exacte, de parcă ele puteau răspunde la toate întrebările.

Învăţasem deja că oamenii nu se schimbă. Nici cele mai cumplite războaie nu îi pot schimba. Omul se statorniceşte în credinţele şi obiceiurile sale şi îi e aproape imposibil să se elibereze de ele. Mai mult chiar, toate

slăbiciunile, dorinţele, incorectitudinile de tot soiul, înşelătoriile, „săpatul” concurenţilor – nu numai că nu dispar după catastrofe, dar, cu ruşine trebuie să recunosc, uneori se accentuează. Lupta pentru postul de vicepreşedinte al asociaţiei, în 1953, a confirmat lucrul ăsta. Doi comercianţi înstăriţi concurau pentru el. Nu se dădeau în lături de la nimic, nici măcar de la încercări de mită. Degeaba protestau membrii clubului: „Nu e decent, amintiţi-vă de unde venim şi ce norme de comportament ne obligă!”. Vanitatea e întotdeauna mai puternică decât valorile morale sau credinţele. Acest adevăr simplu e greu de acceptat.

Anii au trecut pe nesimţite, unii membri au fost internaţi în diferite spitale, iar conducerea a stabilit pentru ei un program de vizite. Alţii s-au prăpădit, iar comitetul a pus în club plăci memoriale în amintirea lor. Unul dintre membri, un om foarte bogat, a lăsat clubului toată averea sa. Imediat a fost pusă o placă memorială mare, din alamă, la intrare, iar clubul a primit numele bogatului donator. Şi acest caz a generat o dispută crâncenă. O parte dintre membri susţineau că e indecent să dai unei instituţii create în amintirea victimelor numele unui om care a făcut avere pe căi nu tocmai cinstite. Comitetul avea o atitudine echivocă – dacă am căuta mai în profunzime, am vedea că niciunul din noi nu e fără pată.

La începuturile clubului, membrii îşi aduceau copiii în vizită, în special sâmbetele sau de sărbători.

Mulţi dintre ei erau de părere că trebuie să le fie pusă la dispoziţie o sală unde să înveţe despre Bucovina şi Galiţia, despre evreii de acolo şi despre aportul acestora la dezvoltarea iudaismului şi a lumii întregi. Însă, dintr-un motiv sau altul, proiectul acesta nu a fost concretizat. Copiii au crescut, au încetat să mai vină şi, încet-încet, s-a conturat ideea că nu trebuie forţaţi. Oricum nu au să vină. Poate e mai bine să nu ştie care a fost soarta bunicilor, a

unchilor şi a mătuşilor lor.

Totuşi un băiat de şapte ani, pe nume Şmuel, stătea printre mese şi asculta convorbirile cu multă curiozitate. Era limpede că va continua să vină la club şi când va fi mare. Semăna cu tatăl său, dar spre deosebire de acesta, care era exuberant şi vorbăreţ, copilul era tăcut şi avea o privire mirată. Era greu să-ţi dai seama dacă privirea sa exprima curiozitate sau prostie. În orice caz, Şmuel nu arăta a copil israelian. Părea un băieţel evreu, adus încoace dintr-un târguşor galiţian.

Când a apărut, în 1962, prima mea carte, *Fum*, cu cronici foarte bune, mulţi s-au bucurat pentru mine şi m-au felicitat. Membrii asociaţiei citesc ziarele cu religiozitate, dar nu prea citesc cărţi, mai ales nu cărţi care ating subiectul Holocaustului. Cei care citeau cărţi nu au fost prea încântaţi. Personajele mele li se păreau cenuşii, pierdute în trecut, trăind o viaţă banală. Unde erau eroii? Unde erau revoltele din ghetouri? Unii au fost suficient de grosolani ca să menţioneze cele două burse de studii care mi-au fost acordate. Dacă acesta era rezultatul, era preferabil să nu mai fiu sprijinit. Dar majoritatea, după cum am mai spus, au fost alături de mine, m-au încurajat, ba chiar mi-au promis că vor cumpăra câte o carte. Mi-a luat mult timp până am înţeles că întoarcerea la locurile acelea şi retrăirea trecutului sunt o povară grea. Însă în clipa în care am înţeles asta, mi-a trecut supărarea.

În ajunul Războiului de Şase Zile, clubul era în fierbere. Oameni care nu vorbiseră ani de zile sau vorbiseră foarte puţin avertizau despre catastrofa apropiată, dar majoritatea membrilor erau împotriva acestei stări de spirit. „Nu se poate compara situaţia de acum cu cea de atunci”, susţineau, „acum avem o armată, care va distruge inamicul”.

Am fost concentrat, iar membrii clubului m-au condus cu emoţie. Îmi îndesau bancnote în buzunare, iar

unul dintre cei mai puţin simpatizaţi (în mare parte din cauza zgârceniei sale) şi-a scos ceasul de aur de la mână şi mi l-a dat, spunând: „Din partea mea şi a familiei mele”. Mai târziu, am aflat că acel ceas aparţinuse fratelui său, care pierise la Auschwitz.

Acum ştiam: clubul era casa mea. Toate criticile şi plângerile mărunte au dispărut ca şi cum nici n-ar fi existat vreodată. Am simţit căldura şi devotamentul celor care mă înconjurau şi am plecat să-mi îndeplinesc datoria de rezervist plin de încredere în viaţă.

Aşteptarea a fost lungă şi grea. Întorcându-mă într-o permisie, am observat că fantomele au reapărut din întuneric: se auzeau din nou nume care nu mai fuseseră pomenite de mulţi ani, se vorbea din nou despre transferuri, deportări, trenuri şi păduri. Degeaba încercau optimiştii să liniştească temerile, acestea erau adânc înrădăcinate şi vorbeau prin imagini. Chiar şi cei mai puternici mărturiseau că nu pot dormi noaptea. Se mai găseau şi unii acuzatori, care declarau că totul e din vina noastră, a caracterului nostru. Dacă toată lumea e împotriva noastră înseamnă că e ceva în neregulă la noi. Dovadă că nici faptul de-a avea o ţară şi o armată nu ne-a făcut să ne îndreptăm.

Sfârşitul Războiului de Şase Zile a adus o stare de spirit extraordinară, s-a vorbit despre minuni şi reînnoire spirituală. Un supravieţuitor care se îmbogăţise în America a venit şi a donat o sumă foarte mare pentru construirea unei aripi noi. Clubul, care începuse într-o casă mică, cu două camere şi o bucătărioară simplă, s-a extins în toate direcţiile şi avea acum o bibliotecă, o sală de lectură, o sală de conferinţe, salonaşe şi o cofetărie în care se serveau sandvişuri, supe şi cafea de bună calitate.

Anii ’60 au fost buni pentru clubul nostru. S-au pus bazele unor noi cercuri de studii, de Biblie şi de „Etica

Părinţilor”[51], se ţineau multe conferinţe în idiş. Între timp, au sosit foarte multe cărţi din

Statele Unite şi Canada, iar biblioteca s-a mărit, devenind de nerecunoscut. A fost imediat convocat un specialist de la biblioteca naţională, care să-i iniţieze pe bibliotecarul nostru, D., în sistemele moderne de clasificare. Acesta, care înainte de război fusese profesor de liceu în Lvov, se bucura ca un copil de fiecare carte nouă. Primise câteva volume în primă ediţie, legate în piele, marea mândrie a bibliotecarului, dar şi a clubului.

După Războiul de Şase Zile, poate din cauza extinderii clubului, trăiam cu senzaţia că aici a găsit un punct de sprijin cultura evreiască din estul Europei, zădărnicind planurile Celui Rău[52]. Poetul Ş., o figură bine-cunoscută, a scris un poem înflăcărat, numit *Continuitate*. Ni l-a citit într-o seară, în cofetăria clubului, şi toată lumea s-a identificat cu el.

Au fost însă şi unele incidente neplăcute – caractere urâte, întruchipate în delatori. Cineva a transmis la fisc o listă cu nume de traficanţi de valută. S-au făcut cercetări, au fost percheziţii, iar ancheta s-a extins, ajungând până la club. Denunţul a provocat suspiciuni şi discuţii aprinse. Până la urmă, a fost acuzat cineva, pe nume K., un om modest, politicos, proprietarul unei mici mercerii. Acesta susţinea că nu are nicio legătură cu autorităţile, că totul nu e decât bârfa, calomnie şi pură răutate şi că instigatorul va da socoteală.

Protestele nu l-au ajutat, dimpotrivă, au intensificat valurile de ostilitate împotriva lui. În cele din urmă, a fost convocată o adunare generală care a hotărât, cu majoritate de voturi, înlăturarea sa din club. După votare, K. A

51 în original, Pirkei Avot - tratat antic, parte din Tora transmisă pe cale orală, etica sa; cuprinde temelia şi principiile morale ale iudaismului, caracteristicile poporului evreu şi ale credinţei sale.

52 Autorul se referă la Hitler.

strigat:

— Veţi da seamă pentru asta pe lumea cealaltă! Acolo niciunul din voi nu va fi declarat nevinovat!

Pe când încă mai striga, aproape în mijlocul frazei, paznicii l-au apucat şi l-au scos afară.

Anii ’70 au fost trişti la club, dar nu numai din cauza Războiului de Yom Kippur. Câţiva membri marcanţi s-au stins, unii au fost internaţi în aziluri de bătrâni îndepărtate, iar clubul, care înainte forfotea de oameni, începea să se golească. Activitatea continua ca de obicei, ba chiar s-a deschis un cerc nou de idiş pentru tineret. Însă entuziasmul dispăruse. Nu se mai vorbea despre editări de cărţi noi, ziare sau periodice. Se discuta mult despre a doua generaţie, care nu ştia mai nimic despre Holocaust şi nici nu voia să ştie. Unii se învinovăţeau că nu le povestiseră copiilor ceea ce ar fi trebuit să le povestească. Exista însă şi acum un grup mare de oameni înflăcăraţi, care lupta din toate puterile contra pesimiştilor, acuzându-i că răspândesc negativismul şi încercând să-i facă să-şi dea seama de consecinţe.

Imediat după Războiul de Yom Kippur, se crease multă nelinişte în legătură cu literatura idiş. Ideea generală era că, netradusă în ebraică, aceasta se va pierde cu desăvârşire. Astfel, doi membri ai clubului au plecat în Statele Unite, Canada şi Argentina, pentru a strânge donaţii în vederea angajării unei echipe de traducători, care să traducă din *momelushen*[53] în „limba eternă”[54]. Reuşita acţiunii a fost doar parţială.

În anul 1974, au sosit din America actorul R., sora sa şi cei doi nepoţi, actori şi ei. R. Era un mare actor, care-i iubea cu pasiune pe evrei şi limba lor. În tinereţe, ar fi putut să fie actor într-un teatru polonez sau, mai târziu,

53 Limba maternă, denumire familiară pentru idiş.

54 Limba ebraică.

într-unul american. Teatre din toată lumea îl curtau, dar el rămânea credincios limbii sale materne, surorii şi nepoţilor săi, şi împreună călătoreau prin lume, punând în scenă spectacole pretutindeni. De la sfârşitul războiului, devenise fanatic în devotamentul său, vorbea şi juca numai în idiş.

Imediat după sosire, au montat piesa *Dibuk*[55] şi alte lucrări cunoscute din clasicii teatrului idiş. R. Nu era numai un actor excelent, ci şi un orator fantastic, care înflăcăra publicul. Susţinea că America e o ţară a falsităţii, că numai aici, în Israel, se va ridica adevărata cultură evreiască. Spre bucuria tuturor, la reprezentaţia sa veniseră nu numai cei care supravieţuiseră Holocaustului, dar şi oameni tineri. Clubul a sărbătorit până noaptea târziu, iar cofetăria nu-i putea cuprinde pe toţi.

În anii ’70, luptam din greu împotriva amintirilor înăbuşite ale copilăriei mele şi mă străduiam să dau formă unui roman. În anii aceştia am scris, printre altele, *Timpul minunilor* şi *Lumină arzătoare*. I-am citit câteva fragmente bibliotecarului clubului, P., care avea vaste cunoştinţe de literatură modernă, fiind în acelaşi timp foarte sensibil la cuvinte şi la nuanţe. De la el am învăţat o lecţie foarte importantă, despre diferenţa dintre esenţial şi periferic. Universitatea era o instituţie de studii importantă, dar nu o şcoală de scriitori. Dezvoltarea literară se face prin dialogul cu tine însuţi sau cu cei care îţi sunt suflete-pereche spirituale. P. Mă cunoştea mai bine decât mă cunoşteam eu însumi.

Ştia ce mă deranja într-un text înainte ca eu să pot sesiza. Găsea mereu defectul ascuns. Ciudat e că n-am vorbit niciodată despre conţinut. El credea, ca şi mine, de altfel, că alegerea cuvintelor, compunerea frazei – cursul narativ – sunt, până la urmă, sângele şi sufletul; restul vine

55 Celebră piesă de teatru din repertoriul idiş clasic.

de la sine.

La începutul anilor ’80, rândurile ni s-au rărit din nou. Lupta pentru putere nu a dispărut, dar devenise clar că veteranii nu vor mai rezista mult timp şi că venise timpul celor care fuseseră copii în timpul războiului să preia conducerea. Totuşi vechiul comitet a mai reuşit să publice două cărţi memoriale, iar teatrul actorului R. A mai pus în scenă două spectacole. Însă deasupra tuturor se ridica vocea patronului cofetăriei, care pretindea că profitul pe care îl scotea acolo era neglijabil şi ameninţa că va părăsi localul dacă nu va fi subvenţionat. Veteranii îi aminteau că ani de zile a avut profituri atât de mari, încât a putut să-şi construiască o casă foarte elegantă. Casă, răspundea acesta, şi-a construit-o singur, cu propriile mâini, cărămidă cu cărămidă. Dacă ar fi depins de câştigurile sale din cofetărie, susţinea el, ar fi locuit într-un grajd.

Spre sfârşitul anilor ’80, mai rămăseseră foarte puţini dintre membrii fondatori ai asociaţiei şi toţi erau îngrijoraţi pentru soarta bibliotecii şi a valorilor pe care le conţinea. Câţiva membri au sugerat ca aceasta să fie transformată în sinagogă, unde să se predea zilnic lecţii de iudaism, dar ateiştii, care făceau parte din BUND[56] sau din alte organizaţii cu orientare de stânga, se împotriveau cu îndârjire şi ameninţau că vor apela la prietenii lor din străinătate. În cele din urmă, ideea a fost abandonată.

În aceeaşi perioadă, vechea conducere a demisionat şi a fost votat noul comitet. În el se aflau supravieţuitori care, în timpul războiului, fuseseră copii şi nu-şi mai aminteau prea multe. Nici măcar de părinţii lor nu-şi mai aminteau. Când au ajuns în Israel au evitat clubul sau chiar l-au desconsiderat; însă, maturizându-se, au înţeles

---

56 BUND (uniunea generală a muncitorilor evrei) - organizaţie fondată încă din timpul Imperiului Ţarist.

că fac parte integrantă din el, chiar dacă la timpul respectiv fuseseră copii şi nu le rămăseseră prea multe amintiri.

Ceremonia predării conducerii a fost mişcătoare. Doi membri ai fostului comitet au vorbit, cu glasuri înecate de emoţie, despre locul pe care această casă l-a avut în vieţile lor şi în vieţile celor legaţi de ea, despre activităţile desfăşurate acolo, despre planurile pe care nu au mai apucat să le materializeze. Cei din noul comitet au fost mai stăpâniţi şi nu au vorbit prea mult. Unul dintre ei, Josef Haim, a povestit totuşi că la începutul războiului avea numai trei ani, iar părinţii săi l-au dat în grijă unei mănăstiri, pentru a-l salva. Acolo a crescut. În mănăstire nu mai erau alţi copii şi în toţi aceşti ani a trăit cu teama că va rămâne pitic. E adevărat că măicuţele încercau să-i liniştească şi îi promiteau tot timpul că va creşte la fel ca toţi oamenii pe care îi vedea în mănăstire, dar asta nu reuşea să-i alunge teama. Apoi a adăugat: „Nu mi-i pot aminti nici pe părinţii mei, nici casa în care am locuit. Dacă maica stareţă n-ar fi notat numele lor, n-aş fi ştiut nici cine sunt”.

A încheiat cu o remarcă ciudată: „Evreii religioşi m-au descoperit după război, m-au scos din mănăstire şi m-au adus în Israel. Nu vreau să vorbesc cu păcat, dar trebuie să spun un singur lucru: viaţa mea alături de ei nu a fost fericită”.

În sală s-a aşternut tăcerea; am simţit cu toţii că scoaterea din mănăstire i-a distrus viaţa şi că nu şi-a mai revenit niciodată.

Noul comitet nu a avut o sarcină uşoară. Veteranii îl pândeau pe la colţuri, la fiecare şedinţă veneau cu contrapropuneri, îi scoteau în evidenţă fiecare greşeală, pretinzând că noii conducători nu erau adevăraţi supravieţuitori ai Holocaustului, fiindcă erau copii la vremea aceea şi nu mai ţineau minte prea multe, iar cine

nu-şi aminteşte e ca şi cum nici n-a fost acolo. Cei din noua conducere ar fi pus cu bucurie cheile pe masă, dar nu aveau cui să le predea.

Activităţile clubului se împuţinau. Actorul R. Şi suita sa au avut divergenţe serioase cu autorităţile culturale şi s-au întors în America, nu înainte de-a declanşa un scandal public. Au numit Israelul „o ţară care îşi devorează proprii locuitori, Lipsită de cultură şi plină de vulgaritate”.

Spre cinstea sa, trebuie să recunoaştem că noua conducere a încercat să aducă un suflu nou clubului. Invita elevi din şcoli, iar veteranii le vorbeau copiilor despre cele petrecute în război şi despre întâmplările prin care trecuseră. A chemat chiar şi câteva grupuri de oaspeţi din străinătate. Patronul cofetăriei a ameninţat din nou că va închide, dacă nu i se va acorda ajutor financiar. Comitetul l-a împăcat cu o sumă generoasă.

Dar cu toate eforturile şi în ciuda tuturor donaţiilor care soseau, datoriile nu scădeau, cheltuielile de întreţinere erau mai mari decât încasările. La sfârşitul anilor ’80, adunarea generală a hotărât, cu o majoritate foarte redusă, să vândăveşivei[57] „Şaarei Hessed” clădirea clubului, din suma obţinută în urma vânzării să achite datoriile care se acumulaseră, iar din ce va mai rămâne, dacă va mai rămâne ceva, să se editeze câteva cărţi memorialistice.

Acesta a fost sfârşitul clubului. Unii au felicitat conducerea pentru afacere, alţii nu au stat să-şi aleagă cuvintele şi au judecat noul comitet cu asprime. Conducerea a avut grijă (şi lucrul acesta a fost stipulat în contract) ca biblioteca şi sala exponatelor să fie închise, până se va hotărî soarta lor. Plăcile de alamă în memoria donatorilor nu vor fi scoase şi o lumânare de veşnică amintire va arde permanent în holul de la intrare.

57 Institut de învăţământ superior religios.

Tranzacţia nu a intrat imediat în vigoare. Existau rezerve de ambele părţi, dar până la urmă contractul a fost totuşi semnat.

De când s-a închis clubul, am evitat să mai trec pe strada pe care se afla. Am senzaţia că o parte din mine mai trăieşte încă acolo. Unul dintre veteranii clubului, cu care îmi plăcea să joc şah şi ale cărui amintiri din război îmi plăcea să le ascult, mi-a spus: „Mai bine o *yeşiva*, decât un club de biliard. Cel puţin, acolo se vor ruga şi vor studia vechile cărţi”. Nu-mi era clar dacă în cuvintele sale era dezaprobare sau împăcare cu situaţia.

De când a fost închis clubul, am pierdut o casă. E adevărat, păstrez încă legătura cu unii dintre membri. Uneori aceştia îmi trimit scrisori lungi, în parte monologuri şi în parte critici la cărţile mele recent apărute şi, bineînţeles, o grămadă de sfaturi. Dar nimic nu se poate compara cu serile petrecute împreună acolo, la o partidă de şah sau de pocher. În timpul jocului se limpezesc multe – cine a fost loial şi cine a trădat, cine s-a purtat nobil şi cine a fost un ipocrit josnic.

Am petrecut ore nesfârşite lângă măsuţa de şah împreună cu minunatul Hersch Lang, cel mai special dintre membrii clubului. Acest mare jucător înflăcăra orice partidă. Avea puritatea unui copil naiv, dar în faţa tablei de şah devenea un adevărat magician. Jocul său scăpăra de trucuri inteligente, de noutăţi şi surprize. Uneori, juca simultan împotriva a şapte-opt parteneri şi, fără îndoială, câştiga. Atunci îi înflorea pe chip un zâmbet sfios, aproape copilăresc. Personalitatea şi caracterul său ieşeau la iveală numai în cursul jocului. Nu se pricepea să vorbească, iar dacă cineva i se adresa, se înroşea, se bâlbâia şi cu greu scotea câteva cuvinte.

După închiderea clubului, ori de câte ori îl întâlneam pe stradă, îl invitam la o cafea. Avea întotdeauna în buzunar un joc de şah micuţ şi îmi propunea imediat o

partidă. Niciodată nu şi-a dat aere, nici n-a făcut-o pe marele maestru. În timpul jocului, îşi lua capul în mâini, pierdut în calcule, de parcă i-ai fi fost cel mai periculos partener, însă în adâncul sufletului, ştiai că făcea asta pentru tine. Ca să dea puţină onoare eforturilor tale. El nu avea nevoie să facă nici cel mai mic efort.

Dar oamenii nu îl tratau deloc cu respect. Îşi câştiga existenţa făcând contabilitate şi pregătind rapoarte pentru impozitele pe venit. Lucra cu profesionalism, corectitudine şi discreţie, dar toate aceste calităţi nu i-au adus prea mulţi bani. Clienţii îl înşelau, nu-i plăteau la timp, iar el, din bunătate, nu-i presa. Locuia într-o odăiţă înghesuită, lângă vechea staţie centrală de autobuze.

În ultimii ani, situaţia sa materială s-a mai îmbunătăţit, dar singurătatea lui s-a adâncit. Hainele îi erau ponosite şi părea adus de spate. Odată l-am întrebat dacă s-a mai dus să vadă clubul.

— Nu, mi-a răspuns ruşinat.

— De ce? l-am întrebat.

— Ce să caut acolo? a spus.

Provenea dintr-o familie foarte asimilată, iar dacă era întrebat ceva despre iudaism, roşea, se fâstâcea şi se bâlbâia, fiindcă se afla pe un teritoriu străin. Îşi aduna uneori curajul şi îmi punea câte o întrebare legată de vreo tradiţie sau obligaţie religioasă, dar o făcea de parcă întreba ceva interzis.

Uneori mi se pare că toate scrierile mele nu provin nici de acasă, nici din război, ci din serile cu cafea şi ţigări din club. Bucuria pe care am simţit-o când se afla în perioada sa de înflorire şi durerea de a-l vedea decăzând şi destrămându-se – aceste sentimente trăiesc şi pulsează în mine. Fiecare dintre noi duce în sine o viaţă dublă, uneori chiar triplă. Am luat câte puţin de la fiecare. Erau la club oameni graşi, slabi, înalţi, scunzi. Marele maestru Lang era fiziceşte şi moralmente cu un cap deasupra tuturor,

dar asta nu i-a oferit niciun avantaj. Mergea veşnic aplecat, parcă pentru a fi la nivelul celorlalţi. Spre deosebire de el, vicepreşedintele clubului, D., de asemenea un bărbat înalt, îşi folosea statura impunătoare pentru a-i domina pe toţi şi a avea ultimul cuvânt în orice problemă.

Au fost mulţi oameni în acest club. Unii îmi erau apropiaţi, îmi citeau manuscrisele şi făceau observaţii inteligente. Alţii erau jucători de pocher experimentaţi, printre aceştia numărându-se comercianţi care făceau afaceri uriaşe cu discreţia unor agenţi secreţi, intermediari care îşi ridicaseră meseria la nivel de artă şi făcuseră averi enorme. Erau printre ei indivizi aroganţi, făţarnici, goi sufleteşte, pe care nici războiul şi nici nenorocirile nu-i schimbaseră cu nimic şi care, parcă pentru a ofensa, declarau mereu: „Nu avem de gând să ne schimbăm. Aşa am fost şi aşa vom rămâne mereu”.

Iar restul erau tăcuţii, de la care cu greu reuşeai să scoţi o vorbă. Aburii cafelei şi fumul ţigărilor ne-au învăluit ani îndelungaţi şi ne-au însoţit până în locul în care ne aflăm acum.

În colecţia BIBLIOTECA POLIROM
au apărut:

Anchee Min – Ultima împărăteasă

Philippe Claudel – Raportul lui Brodeck
Iris Murdoch – Castelul de nisip
Anne Enright – Reuniunea
Tom Sharpe – Wilt haihui
Christopher Moore – Mielul: Evanghelia după Biff, tovarăşul de joacă al lui Iisus
Heinrich Boli – Partida de biliard de la ora nouă şi jumătate
Elias Canetti – *Orbirea*
Dai Sijie – Într-o noapte fără lună
Shūsaku Endō – *Scandalul*

În pregătire:
Sarah Waters – Palmagii
Graham Swift – Pământul apelor
Umberto Eco – Insula din ziua de ieri

www.polirom.ro
Redactor: Cristina Jinga
Coperta: Laurenţiu Midvichi

Tehnoredactor: Cornelia Păduraru
Bun de tipar: ianuarie 2009. Apărut: 2009
Editura Polirom, B-dul Carol I nr. 4 P.O. Box 266
700506, Iaşi, Tel. & Fax (0232) 21.41.00; (0232)
21.41.11; (0232) 21.74.40 (difuzare); E-mail:
officepolirom.ro
Bucureşti, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, el. 7, ap. 33.
O.P. 37 P.O. Box 1 – 728, 030174
Tel.: (021) 313.89.78; E-mail: office.
bucureştipolirom.ro

Tipografia S.C. PRINT MULTICOLOR S.R.L. Iaşi
Str. Bucium, nr. 34, Iaşi 700265
tel. (0232) 21.12.25, 23.63.88, fax. (0232) 21.12.52
Contravaloarea timbrului literar se virează la
Uniunea Scriitorilor din România.
Nr. R044RNCB5101000001710001 BCR-UNIREA

PROZĂ XXI

„Cartea lui Aharon Appelfeld nu este o naraţiune cronologică a unor evenimente trăite, ci o discuţie deschisă şi sfâşietoare despre ce şi cum anume ne amintim, despre ce înseamnă să fii evreu şi cum să scrii despre asta fără a aluneca în sentimentalism sau retorică goală. Este povestea unei experienţe cu neputinţă de povestit”.

Booklist

„Acest splendid volum autobiografic – ce va deveni, fără îndoială, una dintre operele clasice ale genului – nu se limitează la tema Holocaustului. Ceea ce ne descrie Appelfeld este naşterea unui scriitor, lupta acestuia cu propriul instrument, limbajul, şi greutăţile pe care le întâmpină în dificila sa ucenicie, la capătul căreia va învăţa să se încreadă în instinctul lui creator şi în vocea-i inimitabilă”.

Publisbers Weekly

„Appelfeld simte nevoia de-a scrie despre anii chinuitori în care îşi căuta identitatea ca om şi ca scriitor, ani bântuiţi de amintiri, tulburaţi de coşmaruri, în care va dobândi un ataşament profund faţă de iudaism şi de Talmud, nu prin intermediul credinţei, ci al limbii ebraice, care a reprezentat cheia spre o lungă istorie a explorării spirituale”.

The Sunday Times

EDITURA POLIROM

ISBN 978 – 973 – 46 – 1112 – 6

9789734611126

www.polirom.ro